

Bevolkingstrends

***Statistisch kwartaalblad over de
demografie van Nederland***

Jaargang 56 – 2e kwartaal 2008

Verklaring van tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
–	= nihil
–	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2007–2008	= 2007 tot en met 2008
2007/2008	= het gemiddelde over de jaren 2007 tot en met 2008
2007/'08	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2007 en eindigend in 2008
2005/'06–2007/'08	= oogstjaar, boekjaar enz., 2005/'06 tot en met 2007/'08

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weer gegeven totaal niet overeenkomst met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Prinses Beatrixlaan 428
2273 XZ Voorburg

eind augustus 2008:

Henri Faasdreef 312
2492 JP Den Haag

Prepress

Centraal Bureau voor de Statistiek - Facilitair bedrijf

Omslag

TelDesign, Rotterdam

Inlichtingen

Tel. (088) 570 70 70

Fax (070) 337 59 94

Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

Redactie:

Joop Garssen
Elma van Agtmaal-Wobma
Ronald van der Bie
Arie de Graaf
Suzanne Loozen
Jolanda van der Lubbe

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl

Fax (045) 570 62 68

Internet

www.cbs.nl

Prijzen incl. administratie- en verzendkosten

Abonnementsprijs: € 50,35

Prijs per los nummer: € 13,80

ISSN: 1571-0998

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 2008.

Verveelvoudiging is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Inhoud

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends	4
Korte berichten	5
Demografiek	6
Rangen en standen	7
Bevolking in kaart	8
Nederland en Europa	9
Toen en nu	10
Wijken en buurten	11
Demografie in het nieuws	12
Mededelingen	13

Artikelen

De stand van het Sociaal Statistisch Bestand	14
Hoe ver woon ik van	19
Jong geleerd, fout gedaan?	23
De relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau van de vrouw	32
Afstand tot ouders en verhuisgedrag	42
De stad Groningen als roltrap van Noord-Nederland	52
Zeer grote gezinnen worden schaars	60
Bevolkingskernen 2001–2006. Groei van dorpen, steden en agglomeraties	66
Inkomen als sociaaleconomische indicator van medisch zorggebruik bij ouderen	76
Intergenerationele overdracht van de leeftijd bij geboorte van het eerste kind	82

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers	95
----------------------------------	----

Technische toelichting en verklaring van termen	96
--	----

Demografie op het web	100
------------------------------	-----

Inhoudsopgave	101
----------------------	-----

Andere CBS-publicaties	108
-------------------------------	-----

Richtlijnen voor auteurs	109
---------------------------------	-----

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends

Immigratie trekt aan

In het eerste kwartaal van 2008 immigrerden bijna 32 duizend mensen naar Nederland, bijna 6 duizend meer dan een jaar eerder. Meer dan de helft van de stijging van het aantal immigranten betreft personen die in een van de landen van de Europese Unie zijn geboren.

Het ligt voor de hand hier een relatie met de krapte op de Nederlandse arbeidsmarkt te veronderstellen.

In absolute aantallen is het aantal Polen dat zich in Nederland heeft gevestigd het sterkst gestegen. In het eerste kwartaal van 2008 vestigden zich bijna 3,5 duizend Polen in Nederland. Op 1 april 2008 woonden er naar schatting 45 duizend eerste generatie Polen in Nederland. Sinds de toetreding van Polen tot de Europese Unie in mei 2004 is hun aantal in Nederland verdubbeld.

Tot en met 2004 kwamen er veel meer Poolse vrouwen dan mannen naar Nederland. Daarna is door de arbeidsmigratie het aandeel van de mannen in de immigratie sterk toegenomen. De Poolse immigranten die zich vanaf 2007 in Nederland hebben gevestigd, wonen vooral in Brabantse gemeenten en in de tuinbouwgebieden van Nederland. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het Westland, de Bollenstreek bij Hillegom en Lisse, de omgeving van Aalsmeer en de Streek, het gebied rond Enkhuizen.

Staat 2 Immigratie naar geboorteland

	1e kwartaal 2007 ¹⁾	1e kwartaal 2008 ¹⁾	Toename
<i>x 1 000</i>			
Totaal	25,7	31,5	5,8
Europa	16,8	20,6	3,8
Nederland	5,6	5,9	0,3
EU-26 ²⁾	9,6	12,7	3,0
Polen	2,1	3,5	1,3
overig EU-26	7,5	9,2	1,7
overig Europa	1,6	2,0	0,5
Amerika	2,9	3,3	0,4
Ned. Antillen + Aruba	0,5	0,5	0,0
Suriname	0,4	0,5	0,1
overig Amerika	2,0	2,3	0,3
Azië	3,8	4,7	0,9
China	0,7	1,0	0,3
Irak	0,4	0,6	0,3
overig Azië	2,7	3,1	0,4
Afrika	1,9	2,6	0,7
Marokko	0,4	0,5	0,1
Somalië	0,3	0,4	0,2
overig Afrika	1,3	1,7	0,4

¹⁾ Voorlopige cijfers.

²⁾ Alle huidige lidstaten van de Europese Unie met uitzondering van Nederland.

Staat 1 Bevolkingsontwikkeling per kwartaal

	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Geboorte	Sterfte	Bevolkingsgroei ¹⁾
<i>x 1 000</i>					
2004					
1e kwartaal	21,6	27,5	47,6	37,0	4,7
2e kwartaal	19,8	25,2	48,0	32,9	9,7
3e kwartaal	31,0	32,1	50,7	32,5	17,1
4e kwartaal	21,7	25,5	47,7	34,2	15,9 ²⁾
2005					
1e kwartaal	20,6	26,3	46,2	38,6	2,0
2e kwartaal	18,6	26,8	46,9	33,6	5,1
3e kwartaal	30,8	34,4	49,3	30,8	15,0
4e kwartaal	22,2	32,2	45,5	33,5	6,6 ²⁾
2006					
1e kwartaal	22,6	31,8	45,3	36,3	-0,1
2e kwartaal	21,0	30,6	45,4	33,2	2,6
3e kwartaal	34,0	37,2	48,4	33,0	12,2
4e kwartaal	23,5	32,9	46,0	32,8	9,1 ²⁾
2007 ³⁾					
1e kwartaal	25,7	28,9	44,1	35,2	5,7
2e kwartaal	23,9	26,5	43,7	32,2	9,0
3e kwartaal	37,8	36,5	48,3	30,8	18,9
4e kwartaal	29,2	30,8	44,8	34,8	12,7 ²⁾
2008 ³⁾					
1e kwartaal	31,5	25,3	44,0	36,3	14,0

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief overige correcties.

³⁾ Voorlopige cijfers.

Korte berichten

Vaker verdrinking bij pas geïmmigreerde kinderen

Tegenwoordig overlijden jaarlijks ongeveer 20 kinderen jonger dan 10 jaar door verdrinking. Het verdrinkingsrisico van jonge kinderen daalt al langere tijd, maar blijkt te zijn toegenomen onder kinderen van recente immigranten. Deze kinderen, van onder meer Somalische, Iraakse, Iraanse en Afghaanse herkomst, lopen een drie keer zo groot risico om te verdrinken als autochtone kinderen. Ongeveer de helft van de jonge kinderen die verdrinken is jonger dan 3 jaar. Met het toenemen van de leeftijd daalt de verdrinkingskans onder autochtone kinderen sterk. Bij niet-westerse allochtonen zijn vooral de iets oudere kinderen echter relatief vaak slachtoffer van verdrinking. Het risico van niet-westers allochtone kinderen van 6 tot 10 jaar is ongeveer vijf keer groter dan dat van autochtone kinderen.

Bron: Garssen, J., J. Hoogenboezem en J. Bierens, 'Afname van het verdrinkingsrisico bij jonge kinderen, maar verhoogd risico bij kinderen van recent geïmmigreerde niet-westerse allochtonen', Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 21, 24 mei 2008.

Daling aantal verkeersdoden zet door

In 2007 kwamen 791 mensen om in het Nederlandse verkeer. Vijf jaar geleden overleden er nog 1088 personen in het verkeer. Ondanks de dalende trend is het aantal verkeersdoden bij jongeren en jongvolwassenen het afgelopen jaar wel gestegen. Er is sprake van een lichte daling van het totaal aantal dodelijke verkeersslachtoffers, maar dit geldt niet voor elke leeftijdsgroep of vervoerswijze. Onder de 15- tot 20-jarigen is het aantal verkeersdoden gestegen. Het gaat daarbij vooral om brom- en snorfietsers. Ook bij de twintigers steeg het aantal verkeersdoden na een gestage daling in de laatste jaren. Al jaren vallen landelijk de meeste dodelijke verkeersslachtoffers in deze leeftijdsgroep. Relatief gezien vallen de meeste verkeersdoden onder de 80-plussers. In 2007 zijn 15 op de 100 duizend 80-plussers dodelijk verongelukt. Dit is drie keer zo veel als voor de totale bevolking.

Bron: Persbericht CBS 24 april 2008.

Twée derde moeders behoort tot werkzame beroepsbevolking

In 2007 werkte twee derde van de moeders met minderjarige kinderen meer dan 12 uur per week. De meeste werkende moeders hadden een deeltijdbaan. Ruim een kwart werkte drie dagen in de week en minder dan één op de tien had een voltijdbaan. Bijna vier op de tien hoogopgeleide moeders hadden een baan van 28 uur of meer. Dit aandeel is ruim twee keer zo groot als dat van laagopgeleide moeders. Van deze laatste categorie behoorde meer dan de helft niet tot de werkzame beroepsbevolking.

Bron: Valk, J. van der, Arbeidsparticipatie van moeders blijft stijgen. CBS-webmagazine 22 april 2008.

Aantal hoogopgeleiden gelijk aan aantal laagopgeleiden

Tussen 2001 en 2007 is het aandeel hoog opgeleiden in Nederland in elke leeftijdsklasse gestegen. Hierdoor waren er in 2007 voor het eerst bijna evenveel hoogopgeleide als laagopgeleide Nederlanders (beide bijna 30 procent). De middelbaar opgeleiden blijven echter de grootste groep, met ruim 40 procent. Van de belangrijkste allochtone herkomstgroepen is het aandeel hoog opgeleiden onder Turken en Marokkanen het sterkst gestegen, van 5 procent in 2001 naar 9 procent in 2007. Onder Antillianen, Arubanen en Surinamers is het aandeel hoog opgeleiden minder sterk gestegen. In deze groepen was dit aandeel echter al hoog in vergelijking met Turken en Marokkanen. Voor al deze groepen geldt echter dat het aandeel hoog opgeleiden veel kleiner is dan onder autochtonen.

Bron: Janssen, B., Bijna evenveel hoogopgeleide als laagopgeleide Nederlanders. CBS-webmagazine 14 april 2008.

Sterfte na opname voor beroerte en prostaatkanker flink gedaald

De sterfte binnen één jaar na eerste ziekenhuisopname daalde voor een beroerte met meer dan 25 procent tussen 2000 en 2005. De sterfte na opname voor prostaatkanker daalde met 21 procent. Ook de sterfte na een ziekenhuisopname die samenhangt met complicaties van behandelingen nam flink af. Daarnaast nam de eenjaarssterfte voor aangeboren afwijkingen, divertikelziekte (darmaandoening), ziekten van de kransslagaderen en chronische nierziekten sterk af. Kwaadaardige nieuwvormingen (kanker) hadden de hoogste eenjaarssterfte na ziekenhuisopname in 2005. Bijna een kwart van de personen die voor het eerst voor een kwaadaardige nieuwvorming in het ziekenhuis worden opgenomen, komt binnen een jaar te overlijden.

Bron: Verweij, G. en A. de Bruin, Flink daling sterfte na opname voor beroerte en prostaatkanker. CBS-webmagazine 31 maart 2008.

Deeltijdbaan favoriet bij moeders

Na de geboorte van het eerste kind blijven de meeste moeders actief op de arbeidsmarkt. In 2007 bleef ruim een derde van de moeders na de geboorte van het eerste kind hetzelfde aantal uren werken. Nog eens een derde ging weliswaar minder uren werken, maar bleef actief op de arbeidsmarkt. Slechts 10 procent stopte met werken. Daarnaast werkte ruim 15 procent zowel vóór als na de geboorte niet. Van de vrouwen met een voltijdbaan (meer dan 35 uur) bleef een derde na de komst van het eerste kind hetzelfde aantal uren werken. De helft van de vrouwen met een voltijdbaan ging echter na de geboorte naar een deeltijdbaan van 12 tot 35 uur. Het meest in trek is de deeltijdbaan van 20 tot 27 uur. Vorig jaar had bijna 30 procent van de moeders na de geboorte van het eerste kind een baan van deze omvang. Het ouder worden van de kinderen is voor moeders maar zelden aanleiding om meer te gaan werken. Vaders houden na de komst van kinderen meestal een voltijdbaan.

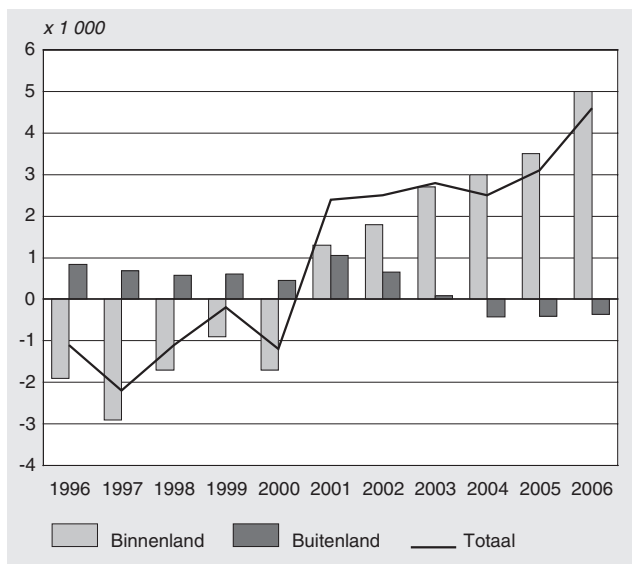
Bron: Mol, M., Moeder blijft in deeltijd werken als kinderen ouder worden. CBS-webmagazine 5 maart 2008.

Demografiek

Migratie naar en uit Utrecht

Als enige van de vier grote steden kent de gemeente Utrecht sinds 2001 een binnenlands vestigingsoverschot: er kwamen meer mensen van elders in Nederland in Utrecht wonen dan er vertrokken (*grafiek 1*). In 2006 vestigden zich 21 duizend mensen vanuit andere gemeenten in Utrecht, terwijl er 16 duizend naar elders in Nederland verhuisden. Door de grootschalige nieuwbouw in Leidsche Rijn heeft de gemeente Utrecht de mogelijkheid om te groeien. Hoewel deze nieuwbouwwijk veel mensen uit andere wijken van Utrecht aantrekt, vinden ook mensen van buiten de stad er een geschikte woning. Degenen die binnen de gemeente verhuizen zijn niet in de binnenlandse migratiecijfers inbegrepen. Volgens gegevens van de gemeente komt 56 procent van de kopers en 72 procent van de huurders van een woning in Leidsche Rijn uit Utrecht zelf (Gemeente Utrecht, 2008).

1. Saldo binnen- en buitenlandse vestiging en vertrek, Utrecht

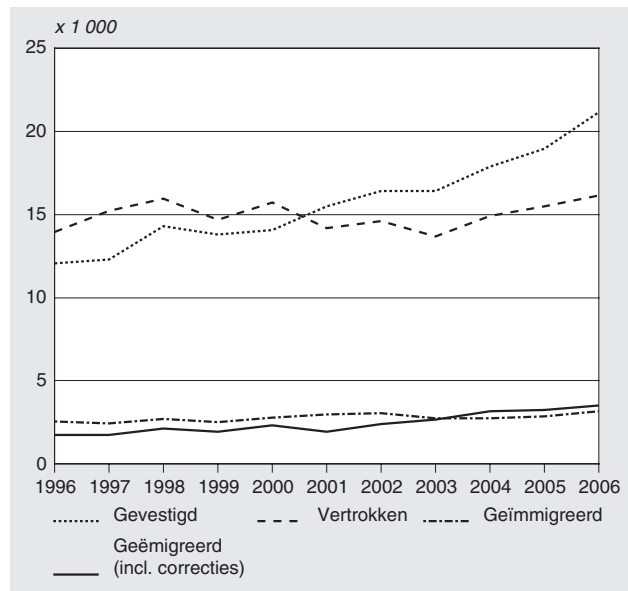
Evenals andere steden kent Utrecht de laatste drie jaar een buitenlands vertrekoverschot, al is het niet groot (*grafiek 2*). In 2006 vertrokken 3,5 duizend inwoners van Utrecht naar het buitenland en kwamen er 3,1 duizend immigranten wonen. Per saldo vertrokken er dus ongeveer 400 migranten naar het buitenland.

De stad trekt vooral mensen aan uit de omgeving: in 2006 was ruim een derde van de vestigers uit de provincie Utrecht afkomstig. Uit Nieuwegein kwam 6 procent, uit Maarsse en Zeist elk 4 procent. Degenen die uit de gemeente Utrecht vertrokken, bleven ook vaak in de provincie. Ruim vier op de tien verhuizers bleven dicht bij de stad wonen.

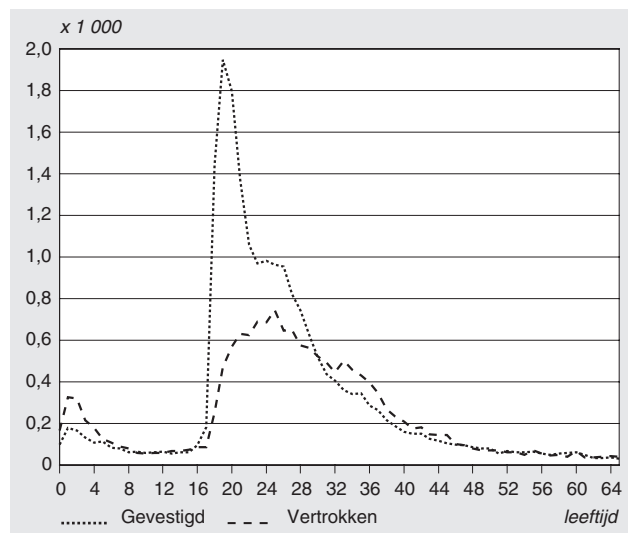
Utrecht heeft een grote aantrekkingskracht op studenten en werkende jongeren. De meeste binnenlandse vestigers zijn tussen 18 en 29 jaar oud, met een piek tussen 18 en 22 jaar (*grafiek 3*). Van alle inwoners van Utrecht tussen 18 en

24 jaar is de helft student in het hoger onderwijs (Gemeente Utrecht, 2008). Overigens zijn onder twintigers ook de meeste vertrekkers te vinden. In deze leeftijdsgroep wordt het meest verhuisd: na een opleiding vindt men elders een baan en/of een partner.

2. Binnen- en buitenlandse migratie, Utrecht

3. Binnenlandse migratie in 2006, Utrecht

Door de nieuwbouw in Utrecht, die veel gezinnen aantrekt, gaan er vergeleken met andere steden relatief weinig dertigers en veertigers de stad uit. Deze groep is vaak op zoek naar een (grotere) woning, en in Utrecht kan men dan dankzij de nieuwbouw, vooral in Leidsche Rijn, binnen de gemeentegrenzen blijven.

Bronnen: CBS-Statline en Gemeente Utrecht, 2008, Utrecht Monitor 2008 (www.onderzoek.utrecht.nl).

Rangen en standen

Groei en krimp in 2007

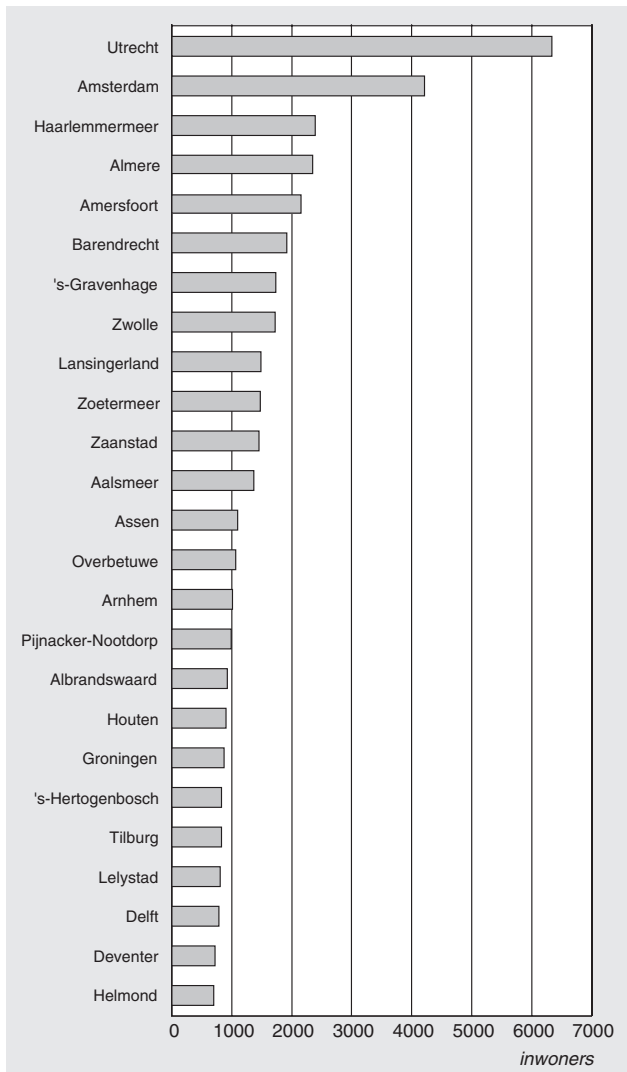
Op 1 januari 2008 telde Nederland 16,4 miljoen inwoners, ruim 47 duizend meer dan een jaar eerder. Voor het eerst deze eeuw is de bevolkingsgroei weer toegenomen. De afgelopen jaren is de groei gedaald van 123 duizend in 2000 naar 24 duizend in 2006, een historisch dieptepunt. In 2007 is de bevolkingsgroei dus bijna verdubbeld ten opzichte van 2006. De provincies Noord-Holland en Utrecht zijn met respectievelijk 13 duizend en 11 duizend inwoners het sterkst gegroeid. Het inwonertal van de provincie Limburg is met ongeveer 4 duizend inwoners gedaald. In relatief opzicht is de kleinste provincie van Nederland, Flevoland, met 4 duizend inwoners het meest gegroeid. Dit is ruim 1 procent van haar bevolking.

In de top-25 van gemeenten met de grootste bevolkingsgroei vinden we vooral steden die in de afgelopen jaren veel nieuwbouw hebben gerealiseerd, zoals Utrecht, Amsterdam, Den Haag, Haarlemmermeer en Almere. In Utrecht, Haarlemmermeer en Almere zijn zowel de natuurlijke groei

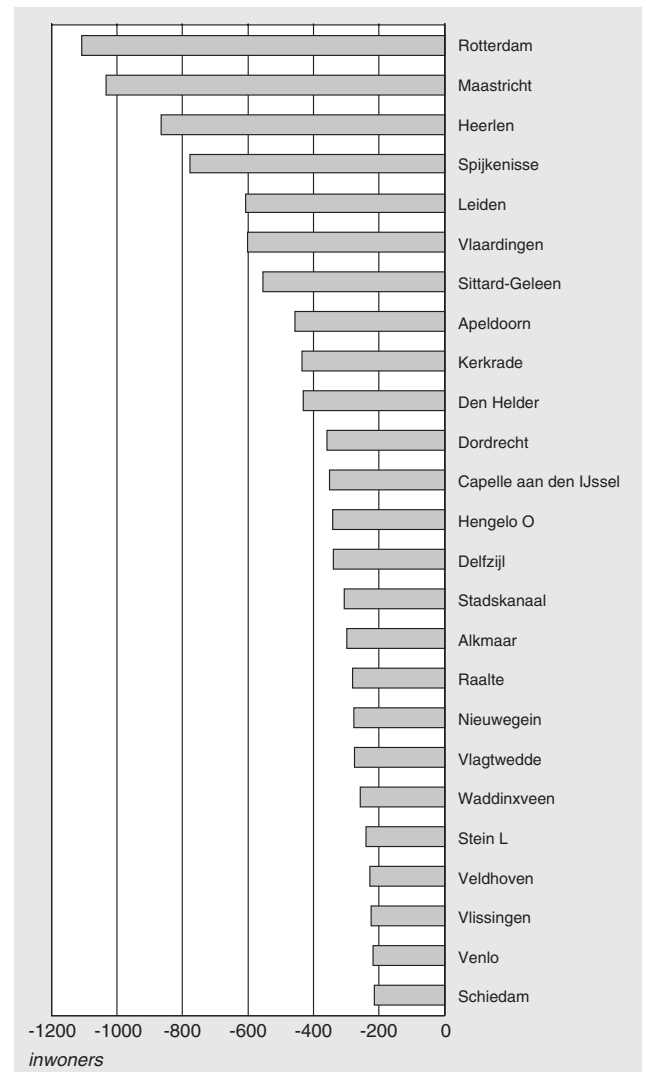
(het aantal geboren minus het aantal overledenen) als het binnenlandse verhuissaldo (het aantal vestigers minus het aantal vertrekkers) hoog. Den Haag en Amsterdam kennen een sterke groei omdat de natuurlijke groei groot is. Het binnenlandse verhuissaldo in deze twee steden was in 2007 negatief. Den Haag had in 2007 wel een groot buitenslands migratiesaldo: het aantal immigranten overtrof het aantal emigranten met bijna duizend.

Rotterdam laat de grootste bevolkingsdaling zien, op de voet gevolgd door Maastricht. De daling in Rotterdam komt vooral doordat er meer mensen zijn weggetrokken dan er zich hebben gevestigd. Dit geldt zowel voor binnenlandse verhuisstromen als voor de immi- en emigratie. Maastricht heeft naast een negatief binnenlands en buitenslands migratiesaldo nog te maken met het feit dat de stad vergrijsd. In 2007 zijn er 300 meer mensen overleden dan geboren. Ook Heerlen, Sittard-Geleen en Kerkrade in Limburg staan hoog in de lijst van krimpende gemeenten. Evenals in Maastricht vertrekken er meer mensen uit deze gemeenten dan er zich vestigen, en kennen ze een negatieve natuurlijke groei.

1. De 25 gemeenten met de hoogste bevolkingsgroei, 2007

2. De 25 gemeenten met de grootste bevolkingsdaling, 2007

Bevolking in kaart

Geboren Utrechters in de provincie Utrecht

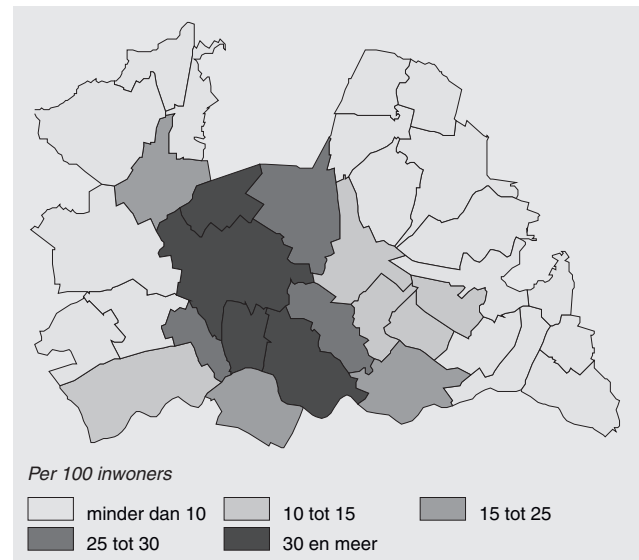
Op 1 januari 2004 woonden er in Nederland 337 duizend mensen die in de stad Utrecht zijn geboren. Van hen woonden op dat moment bijna 108 duizend in de stad Utrecht. Ongeveer een derde van de geboren Utrechters woonde dus nog, of weer, in zijn of haar geboortestad. Van de totale bevolking van Utrecht op 1 januari 2004 waren vier op de tien er ook geboren (zie rubriek Wijken en Buurten).

In elke gemeente van Nederland zijn geboren Utrechters te vinden. Ruim twee derde van hen woonde in de provincie Utrecht. Vooral in de buurgemeenten van de stad Utrecht wonen veel geboren Utrechters. Dit hangt enerzijds samen met veel nieuwbouw in die gemeenten, zoals in Nieuwegein en Houten. Anderzijds komt dit doordat veel kinderen in een Utrechts ziekenhuis worden geboren, omdat de gemeenten zelf geen (academisch) ziekenhuis hebben.

In verhouding tot het inwonertal van de gemeente woonden de meeste geboren Utrechters in Maarssen. Daar is 37 procent van de bevolking in Utrecht geboren. Ook in Nieuwegein, Houten en IJsselstein zijn ongeveer drie op de tien inwoners in Utrecht geboren. Ruim een kwart van de inwoners van Bunnik en De Bilt, en bijna een kwart van de bevolking van Wijk bij Duurstede en Vianen, is in de stad Utrecht geboren.

In absolute zin wonen, na de stad Utrecht, de meeste Utrechters in Nieuwegein (20 duizend), gevolgd door Maarssen (15 duizend). In Houten, De Bilt en IJsselstein wonen tussen de 10 en 13 duizend geboren Utrechters. Na Zeist, met bijna 8 duizend Utrechters, heeft Amsterdam de meeste Utrechters in zijn bevolking (6,8 duizend). In Rotterdam, Den Haag en Almere wonen elk ongeveer 3 duizend Utrechters.

Percentage geboren Utrechters per gemeente, 2004

Nederland en Europa

Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie

Volgens voorlopige cijfers woonden er op 1 januari 2008 bijna 500 miljoen mensen in de 27 landen van de Europese Unie. Dat zijn er 2,1 miljoen meer dan op 1 januari 2007. Bijna 80 procent van de bevolkingsgroei van de EU wordt veroorzaakt door internationale migratie. Spanje kende in 2007 met bijna 800 duizend personen de grootste bevolkingsgroei. Daarentegen was in Polen de krimp met 140 duizend personen het grootst.

Binnen de landen van de EU zijn er grote verschillen in bevolkingsontwikkeling en in de samenstelling van de groei of krimp (natuurlijke aanwas en internationale migratie). Een eerste indeling in landen die groeien en landen die krimpen brengt een duidelijke scheidslijn aan binnen Europa. Over het algemeen zijn het de Oost-Europese landen die te maken hebben met een krimpende bevolking, terwijl de rest van Europa groeit. De enige uitzondering onder de landen met een krimpende bevolking is Duitsland, waar het inwonertal al lange tijd daalt.

In verreweg de meeste landen met een groeiende bevolking neemt de bevolking toe door een positief migratiesaldo. In een aantal landen gaat dit positieve migratiesaldo samen met een (meer dan gemiddelde) groei door natuurlijke aanwas (het aantal geboorten overtreft het aantal overledenen). Ierland is hiervan het duidelijkste voorbeeld. Per duizend inwoners kende Ierland na Cyprus en Spanje het hoogste positieve migratiesaldo. Daarnaast kende Ierland van alle EU-landen de hoogste natuurlijke groei. Per duizend inwo-

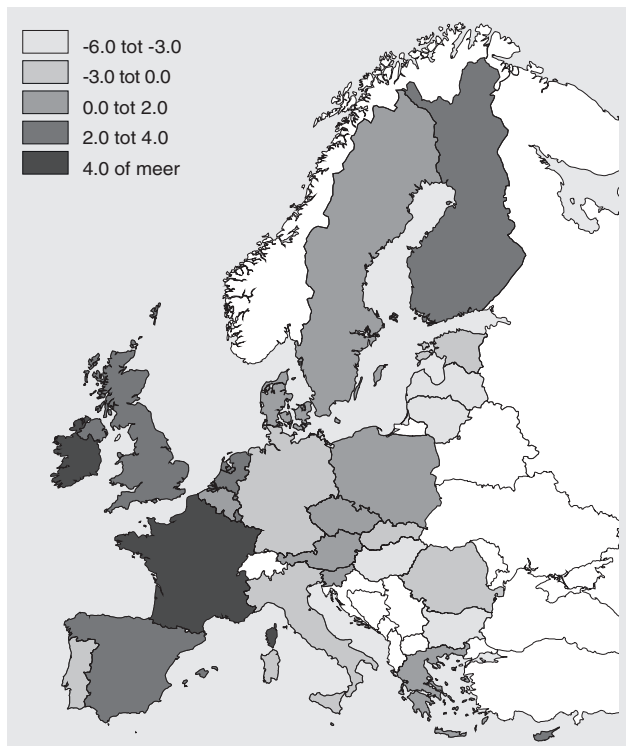
ners kwamen er in Ierland in 2007 bijna 23 mensen bij: 14 door internationale migratie en bijna 9 door natuurlijke groei. Andere landen met zowel een hoog positief migratiesaldo als een hoge natuurlijke groei zijn Cyprus, Spanje, Luxemburg en het Verenigd Koninkrijk.

Nederland en Frankrijk zijn binnen de EU de enige twee landen die uitsluitend (Nederland) of vooral (Frankrijk) groeien dankzij een positieve natuurlijke aanwas. In Frankrijk is de relatieve natuurlijke aanwas met bijna 5 per duizend inwoners de hoogste na Ierland, terwijl het migratiesaldo met 1 per duizend inwoners een zeer bescheiden plaats inneemt, zeker in vergelijking met de rest van Europa. Nederland is het enige EU-land buiten Oost-Europa met een negatief migratiesaldo. Dit wordt echter gecompenseerd door een hogere natuurlijke aanwas.

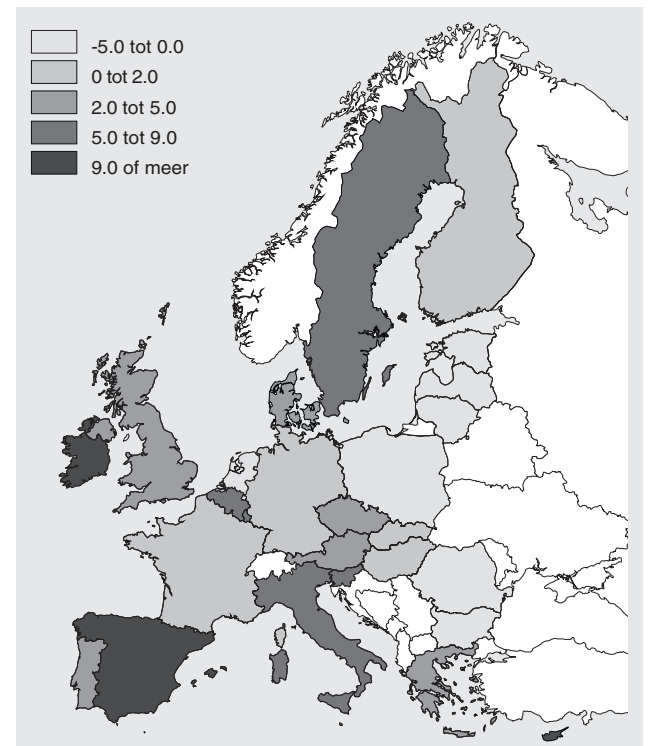
Vrijwel alle Oost-Europese EU-landen hebben te maken met dalende bevolkingsaantallen. De samenstelling van deze krimp laat in de diverse landen een wisselend beeld zien. De Baltische staten, Bulgarije en Hongarije krimpen voornamelijk doordat het aantal sterfgevallen het aantal geboorten overtreft. In Polen en Roemenië wordt de krimp vooral veroorzaakt door een negatief migratiesaldo. De toetreding van Roemenië tot de EU in 2007 kan hierbij een rol hebben gespeeld. Ook Bulgarije, de andere nieuwe EU-lidstaat per 2007, heeft naast een forse negatieve natuurlijke groei een groot vertrekoverschot.

Bron: Eurostat, 2008, www.ec.europa.eu/eurostat.

1. Natuurlijke aanwas (geboorte minus sterfte) in de EU-landen, per 1 000 van de bevolking, 2007

2. Saldo internationale migratie (immigratie minus emigratie) in de EU-landen, per 1 000 van de bevolking, 2007

Toen en nu

Ouders en kinderen apart

Rond 1900 woonden zeven op de tien Nederlanders in een woning met drie of minder vertrekken (inclusief keuken). De overbevolking in de woningen was groot. Dat was een ongezonde, maar ook een immorele situatie. De kans op een besmetting was groot. Net als de kans dat de kinderen het nachtelijk gesprek of, nog erger, het liefdesleven van de ouders meebelebden.

Bijna 1,2 miljoen mensen, een kwart van de bevolking, woonden in 308 duizend eenkamerwoningen, met een gemiddelde bezetting van 3,8 personen per woning. Ruim 3,6 miljoen mensen, zeven op de tien Nederlanders, woonden in een woning die drie of minder vertrekken had. Zou een driekamerwoning voor ieder de norm zijn, dan voldeed zo'n 60 procent van de woningen niet aan deze minimum-eis. Relatief gunstig was de situatie in Limburg en Noord-Brabant, ongunstig in Friesland en Groningen, en zeer ongunstig in Drenthe: meer dan 60 procent van de Drenten woonde in eenkamerwoningen.

Artsen benadrukten dat in deze woningen de kinderen het grootste gevaar liepen om besmet te worden met tuberculose, op dat moment nog de belangrijkste doodsoorzaak. Maar ook hun zieltjes dreigden in de kleine woning te worden bedorven. 'Of zou het geen invloed hebben, als kinderen met volwassenen in slechts één kamer samenwonen, in welk vertrek ze genooddaakt zijn alle gesprekken aan te horen, en waarin door één, soms zelfs door meerdere paren geslachtsgemeenschap wordt uitgeoefend. Men bedenke daarbij nog, dat alcoholisme en prostitutie het best gedijen in slechte, donkere woningen' (Feisser, 1921).

De 'overvulling' van woningen was één van de vele kwesties in het beschavingsdebat. Het ging hierbij om het ongewenste samenslapen van adolescente broers en zussen (12 jaar en ouder), dat rond 1910 in de meeste grote gemeenten regelmatig voorkwam. Het was mede dankzij dit soort moreel ongewenste situaties dat nieuwe woonstandaarden werden geformuleerd. Het 'gesloten gezin' werd de norm. In de ideale situatie hoefde een gezin geen voordeur of opgang te delen met andere gezinnen, maar ook geen gemeenschappelijke kelders en zolders – vaak gemeenschappelijke slaapvertrekken van meerdere gezinnen – en geen plaatsen waar gezamenlijk moest worden gewassen en gekookt. Volgens de strengste beleidsambtenaren betekende het ook dat 'verderfelijke' kostgangers moesten worden geweerd. Er gingen verhalen dat in ziekenhuizen in Wenen een derde van de geslachtszieke kinderen door de eigen familieleden of kostgangers waren besmet.

In 1947 was er al veel verbeterd. De woningvoorraad was sinds 1899 met meer dan een miljoen toegenomen. Het aandeel woningen met een of twee vertrekken, in 1899 nog

zo'n 60 procent van de woningvoorraad, was in 1947 nog maar 10 procent. Het aantal vertrekken per woning steeg van 2,75 in 1899 naar 4,78 in 1947. Dat broertjes en zusjes een slaapkamer moesten delen, kwam in 4 procent van alle huishoudens voor.

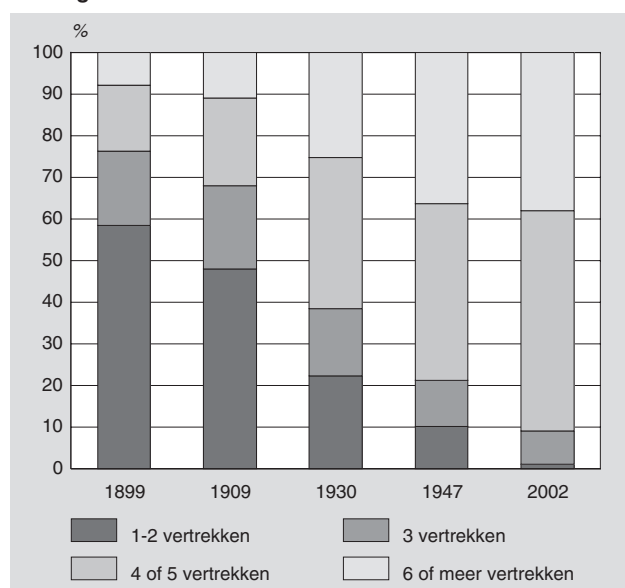
De Woningwet van 1901 had de basis gelegd voor de verbetering van de volksgezondheid en de volkshuisvesting. Het doel van de wet was de bewoning van slechte woningen onmogelijk te maken en de bouw van goede woningen te bevorderen. De wet verplichtte gemeenten een woning- en bouwverordening vast te stellen, waaraan de feitelijke woon-situatie kon worden getoetst. De wet bood de mogelijkheid tot onbewoonbaarverklaring en vergemakkelijkte de procedures voor onteigening. Verbeteringen aan woningen zijn ook tot stand gebracht doordat fors is geïnvesteerd in woningverbetering.

Nog weer vijftig jaar later, in 2002, waren woningen met een of twee vertrekken zo goed als verdwenen (1 procent). Slechts 8 procent van de woningen telde drie vertrekken, ruim 90 procent vier of meer vertrekken.

Bie, R.J. van der, 2007, Licht, lucht en vrijheid. De kwaliteit van de huisvesting (1899–1947). In: Boonstra, O.W.A. et al. (red.), Twee eeuwen Nederland geteld. Onderzoek met de digitale Volks-, Beroeps- en Woningtellingen, 1795–2001, blz. 129–152. DANS/CBS, Den Haag.

Feisser, J., 1921, De groote gezinnen. Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw 2, blz. 22–24.

Woningvoorraad naar aantal vertrekken

Bron: CBS, Volks- en woningtellingen, Woonbehoefte Onderzoek

Wijken en buurten

Honkvaste Utrechters

Van alle mensen die in de gemeente Utrecht wonen, is 38 procent daar ook geboren. In het stadsdeel Binnenstad geldt dit echter maar voor een kwart van de bewoners. Ook in stadsdeel Oost wonen naar verhouding weinig geboren Utrechters. In de overige stadsdelen van Utrecht is steeds rond de 40 procent van de inwoners geboren Utrechter. Alleen in de noordelijk gelegen stadsdelen Overvecht en Utrecht Noordwest zijn de aandelen met 46 en 48 procent iets hoger.

Op buurtniveau zijn de verschillen in het aandeel geboren Utrechters wat groter. Naast de binnenstadsbuurten valt dan, zoals verwacht, ook het lage percentage op van Utrechters in de Uithof, de buurt waar een groot deel van de Universiteit van Utrecht is gevestigd. Hoge percentages geboren Utrechters zijn te vinden in een aantal wijken ten noorden en ten zuiden van de binnenstad. Met name wijken als de Sterrewijk (70 procent geboren Utrechters) en Ondiep, De Driehoek en Maarschalkerweerd en Mereveld tellen naar verhouding veel geboren Utrechters.

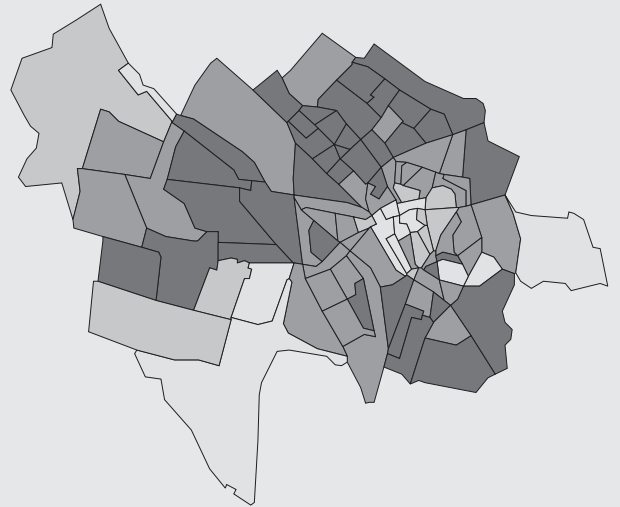
Meer dan 45 procent van de inwoners van Utrecht is elders in Nederland geboren. Onder hen bevinden zich veel studenten, maar ook veel inwoners van de voorheen zelfstandig gemeenten die nu deel uitmaken van de gemeente Utrecht. De laatste grote gemeentegrenswijzing betrof Vleuten-De Meern, in 2001. Vanuit die gemeente gingen toen ruim 22 duizend inwoners over naar de gemeente Utrecht. Veel langer geleden, in 1954, werden Zuilen en een groot deel van Jutphaas onderdeel van de gemeente Utrecht. Met name in het stadsdeel Vleuten-De Meern wonen mede daardoor naar verhouding veel elders in de provincie Utrecht geboren personen.

In de stadsdelen Oost, Noordoost en Binnenstad wonen naar verhouding veel mensen die buiten de provincie Utrecht zijn geboren. Ongetwijfeld gaat het voor aanzienlijk deel om studenten. In 2004 woonden in Utrecht bijna 25 duizend jongeren die aan de universiteit en hogescholen van Utrecht studeerden. Dit is duidelijk zichtbaar in de leeftijdsopbouw van de wijken waar studenten instromen. In de binnenstad van Utrecht is onder tieners iets meer dan een derde elders uit Nederland afkomstig, terwijl dit onder twintigers voor meer dan driekwart geldt.

In Utrecht is iets meer dan 30 procent van de bevolking allochtoon. Dit aandeel is veel kleiner dan dat in de drie grote steden. In Amsterdam, Rotterdam en Den Haag is tussen de 45 en 50 procent van de bevolking allochtoon. In de gemeente Utrecht zijn allochtonen naar verhouding vaak te vinden in de wijken Utrecht Zuidwest en Overvecht in het noordoosten van de stad. Vooral in de buurten Kanaaleiland-Noord en Kanaaleiland-Zuid wonen veel allochtonen.

1. Geboren Utrechters en import-Urechters per buurt, 2004

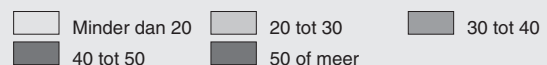
Percentage geboren Utrechters

Percentage buiten Utrecht maar in Nederland geboren personen

Percentage allochtonen

Demografie in het nieuws

Chinezen voelen zich gast

Volgens het CBS wonen er in Nederland 70 tot 80 duizend eerste en tweede generatie Chinezen. Volgens een onderzoekster van de Universiteit Utrecht zijn dat er meer. In Nederland wonen ook veel immigranten uit landen als Indonesië en Vietnam, die zichzelf als Chinees zien. Zij denken dat er in Nederland wel 100 tot 150 duizend mensen wonen met een Chinese identiteit. Het grootste gedeelte is afkomstig uit de voormalige Britse kroonkolonie Hongkong. Het grootste probleem van de eerste Chinese immigranten is isolatie. Dit terugtrekgedrag is eigen aan hun cultuur. Chinezen zijn nederig en beschouwen zichzelf als gast in een ander land. Zij willen geen problemen veroorzaken en zorgen volledig voor zichzelf. De tweede generatie maakt meer gebruik van de rechten die zij als Nederlandse burgers hebben.

Bron: *Trouw*, 6 mei 2008

Grotere kans op zoon door voeding

Vrouwen die in de periode rond de conceptie en in de eerste fase van de zwangerschap veel en gevarieerd eten, hebben een grotere kans om een zoon te krijgen dan vrouwen die het bescheiden houden. Ook het eten van graanproducten bij het ontbijt leidt tot een grotere kans op een jongen. Dit blijkt uit onderzoek van wetenschappers uit Groot-Brittannië. Volgens de onderzoekers is het resultaat van de studie het eerste bewijs dat de voeding van de moeder van invloed is op het geslacht van het kind. Van de volwassenen slaat 25 procent het ontbijt over en uit angst om dik te worden kiest men tegenwoordig voor een dieet met een laag aantal calorieën. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor de teruggang in de geboorte van het aantal jongens. In de westerse wereld is de afgelopen veertig jaar een kleine afname te zien in de geboorte van het aantal jongens. Volgens het CBS loopt ook in Nederland het aantal jongens ten opzichte van meisjes terug. Jongens zijn weliswaar nog in de meerderheid, maar in 1950 werden 1066 jongens geboren op 1000 meisjes, en in 2000 waren dat er 1046.

Bron: *De Telegraaf*, 24 april 2008

Oudste man van Nederland overleden

Op 18 maart 2008 is de oudste man van Nederland op 108-jarige leeftijd overleden. Dit was de laatste man die in Nederland woonde en nog in de negentiende eeuw was geboren, namelijk op 17 december 1899. Een vijftal vrouwen is ouder dan 108 jaar, zo blijkt uit gegevens van de Sociale Verzekeringsbank. De oudste inwonster van Nederland, woonachtig in Middelburg, hoopt in september 111 jaar te worden.

Bron: *AD*, 21 maart 2008

Griekenland: achilleshiel van Europa

De Europese Unie leek de immigratie via de Middellandse Zee te kunnen controleren, maar illegale immigranten overspoelen Griekenland. Het eiland Samos, dicht tegen de

Turkse kust, kan de golf illegalen nauwelijks aan. Een golf van illegale immigranten uit Afrika en Azië overspoelt de oostelijke Egeïsche eilanden Lesbos, Chios en Samos. In 2007 arriveerden er 13 duizend immigranten op de eilanden of werden onderweg opgepikt door patrouilleboten van de Griekse kustwacht, meer dan drie keer zoveel als het jaar daarvoor. Net nu het leek of de EU de illegale immigratie via de Middellandse Zee kon beteugelen, blijkt er een groot gat te bestaan in het hekwerk dat de EU optrekt tegen illegalen. Terwijl het aantal illegalen dat naar Spanje of Italië trok in 2007 dankzij intensieve patrouilles op zee en land fors afnam, steeg de illegale immigratie in Griekenland tot recordhoogte. Zeker 112 duizend illegalen staken in 2007 de grens met Griekenland over. Niet de 66 duizend Albanezen, die al jaren illegaal in Griekenland komen werken, maar de immigranten uit Azië en Afrika zorgen voor een recordstijging. Turkije laat volgens de Griekse autoriteiten na de eigen buitengrenzen goed te bewaken en heeft zodoende de achterdeur naar de EU wagenwijd opengezet.

Bron: *Elsevier*, 15 maart 2008

De roze baby's komen

Nederland wordt overspoeld door een roze geboortegolf. Na de babyboom onder de lesbo's zetten nu ook de homo's de eerste voorzichtige stappen naar het vaderschap. Vergeleken met tien jaar geleden is er onder niet-hetero's veel veranderd. Waar je vroeger heel wat drempels over moest als je geen hetero was, zijn er nu veel 'roze' stellen met kinderen. Naar schatting groeien 25 duizend kinderen op in een gezin met twee vaders of twee moeders. Heel veel lesbo's worden door anderen over de streep getrokken. Het is een optelsom van homo-emancipatie, nieuwe medische technieken en het besef dat lesbisch zijn niet meer betekent dat je geen kinderen kunt krijgen. Cijfers over het exacte aantal lesbo's en homo's met kinderen zijn er niet.

Bron: *Dagblad De Pers*, 12 maart 2008

Nederland is geliefd bij Somaliërs en Irakezen

Terwijl het aantal asielzoekers uit andere landen daalde, kwamen in 2007 juist meer Somaliërs naar Nederland. Het aantal asielverzoeken van deze groep lag ruim een derde hoger dan een jaar eerder. De helft van het totale aantal aanvragen werd ingediend door Irakezen (2500) en Somaliërs (2000). Volgens deskundigen wordt de groei veroorzaakt door de aanwezigheid van een relatief grote Somalische gemeenschap in Nederland. Somalische asielzoekers zoeken hun toevlucht in Nederland, Groot-Brittannië en Zweden. In deze landen ontstonden in de jaren negentig Somalische gemeenschappen. Veel Somaliërs die hier asiel hebben aangevraagd, blijken weer te emigreren naar Groot-Brittannië zodra ze een verblijfstatus hebben verkregen. De sollicitatieplicht en complexe regelgeving rond het starten van een eigen onderneming in Nederland, en de nog grotere Somalische gemeenschap in Groot-Brittannië, waren de redenen van vertrek.

Bron: *NRC Handelsblad*, 23 februari 2008

Mededelingen

NVD jubileumcongres

Op donderdag 9 oktober 2008 organiseert de Nederlandse Vereniging voor Demografie (NVD) haar jaarlijks congres voor leden en belangstellenden. Dit jaar heeft het congres een feestelijk tintje omdat de NVD 80 jaar bestaat. Het jaarcongres staat volledig in het teken van bevolkingskrimp. Momenteel hebben in Nederland al enkele gebieden te maken met bevolkingsdaling, zoals het zuiden van Limburg. In de toekomst zullen veel meer gebieden hiermee te maken krijgen. Ook in het buitenland speelt krimp al tijden in diverse regio's. Wat betekent bevolkingskrimp voor deze gebieden: valt het draagvlak onder voorzieningen weg, moeten er geen woningen meer gebouwd worden, en dreigt leegstand en zelfs verloedering? Hoe moet het beleid hierop reageren om het tij te kunnen keren? Sprekers uit binnen- en buitenland gaan in op dergelijke vragen.

Informatie en aanmelding: www.nvdemografie.nl.

Jaarcongres BSPS

Van 10-12 september 2008 vindt het jaarlijkse congres plaats van de British Society for Population Studies in Manchester. Plenaire sprekers zijn onder meer Massimo Livi-Bacci, Francesco Billari en Laurent Toulemon.

Informatie: www.lse.ac.uk.

Dag van de Historische Demografie

Op initiatief van de Wetenschappelijke Onderzoeksgemeenschap Historische Demografie vindt op 4 december in Gent de (eerste) Dag van de Historische Demografie plaats. Er zijn vier sessies gepland: tijd- en ruimte-effecten in de historische demografie, familie en verwantschap, de biologische levensstandaard en levenslopen.

Informatie: bart.vandeputte@ugent.be.

De lat steeds hoger

Eind maart verscheen 'De lat steeds hoger. De leefwereld van jongeren in een multi-etnische stad' van Han Entzinger en Edith Dourleijn. Uit onderzoek van de Erasmus Universiteit Rotterdam onder Turkse, Marokkaanse en autochtone jongeren komt naar voren dat het integratieproces in de afgelopen turbulente jaren gewoon is voortgegaan. Naarmate het opleidingsniveau stijgt en de omvang van de tweede generatie toeneemt, gaan Turken en Marokkanen in allerlei opzichten steeds meer op autochtone Nederlanders lijken. Het is daarom opmerkelijk dat uit het onderzoek naar voren komt dat autochtonen intussen nóg strengere eisen aan integratie zijn gaan stellen. Ze leggen de lat steeds hoger. Autochtonen en allochtonen lijken zich hierdoor van elkaar af te wenden en hun eigenheid meer te zijn gaan benadrukken.

Entzinger, H. en E. Dourleijn, 2008, De lat steeds hoger. De leefwereld van jongeren in een multi-etnische stad. Van Gorcum, Assen.

ISBN 90 232 4402 8; verkoopprijs € 24,50.

De stand van het Sociaal Statistisch Bestand

Bart F.M. Bakker

Naar aanleiding van een studiemiddag van de Nederlandse Vereniging voor Demografie over de mogelijkheden en problemen van het gebruik van het Sociaal Statistisch Bestand, is het tijd om de stand van zaken op te maken. Het bestand is de laatste jaren flink in omvang toegenomen, vooral op het terrein van gezondheid, integratie van allochtonen, het verband tussen ruimtelijke en sociale mobiliteit, onderwijs en sociale dynamiek. Daarvoor zijn nieuwe registers en enquêtes toegevoegd. Helaas zijn het opleidingsniveau en de inkomens van personen en huishoudens nog niet integraal opgenomen. Hoewel bij het opleidingsniveau hiertoe wel een poging is gedaan, leidt het gebruik van de betreffende gegevens niet in alle gevallen tot plausibele resultaten. Het aantal toepassingen in wetenschappelijk onderzoek is eveneens toegenomen, zoals onder meer blijkt uit drie artikelen die in deze aflevering van Bevolkingstrends zijn opgenomen.

1. Registers als bron voor statistisch onderzoek

De Nederlandse Vereniging voor Demografie (NVD) heeft de goede gewoonte om enkele keren per jaar een studiemiddag te organiseren, waar het werk van haar leden wordt gepresenteerd voor een wetenschappelijk forum. Meestal wordt daarvoor een specifiek thema gekozen. Op 24 april 2008 is een studiemiddag georganiseerd om de mogelijkheden en problemen van het gebruik van informatie uit registers te laten zien, in het bijzonder de informatie uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). Dit bestand is een stelsel van koppelbare registers en enquêtes waaruit door het CBS consistente statistische informatie wordt gepubliceerd. Daarnaast wordt het SSB door sociaalwetenschappelijke onderzoekers gebruikt voor onderzoek op verschillende terreinen. Eerder is op 22 april een symposium georganiseerd rond het thema sociale dynamiek. Ook onderzoek op dit terrein maakt veel gebruik van gegevens uit het SSB.

In december 2005 is voor het laatst de stand van zaken van het SSB opgemaakt in een conferentie met veel deelnemers uit de sociale wetenschappen (CBS, 2006), waaronder demografie en sociale geografie. De belangrijkste algemene conclusies van deze conferentie waren:

- De mogelijkheden voor onderzoek in tal van disciplines (demografie, economie, sociologie, sociale geografie, etc.) zijn groot. Het SSB maakt het bijvoorbeeld mogelijk om onderzoek te doen naar familieverbanden, naar selectieve verhuisstromen en naar crimineel gedrag. Dergelijk onderzoek kan niet of moeizaam met behulp van surveys worden uitgevoerd. Een ander voordeel is dat de geregistreerde kenmerken ook longitudinaal en in hun onderlinge samenhang kunnen worden bestudeerd.

- De in het SSB opgenomen registers bevatten veel relevante informatie voor sociaalwetenschappelijk onderzoek. Toch is het zinvol te blijven speuren naar geschikt registermateriaal dat kan worden toegevoegd. Zo werd de variabele opleidingsniveau, waarvoor veel relevante registers beschikbaar zijn, sterk gemist.
- Daarnaast zijn en blijven surveys noodzakelijk voor het uitvoeren van veel onderzoek in het algemeen en theoretisch gestuurd onderzoek in het bijzonder. Het SSB kan aanzienlijk aan belang winnen door het opnemen van enquêtegegevens van binnen en buiten het CBS. Deze gegevens kunnen dan verrijkt worden met de integrale registerinformatie.
- De toegankelijkheid van het SSB kan op punten nog verder worden verbeterd. Dit geldt niet alleen voor de gegevens, maar ook voor de meta-informatie.

In dit artikel wil ik kort de huidige stand van zaken rond het SSB opmaken. Daarbij ga ik na welke stappen we hebben gezet om de informatie uit te breiden, zowel wat betreft registers als surveys. Verder wordt ingegaan op de verbeteringen die het CBS heeft doorgevoerd in de borging van de kwaliteit van de informatie en de meta-informatie. Ik sluit af met een overzicht van de artikelen die in dit nummer worden gepubliceerd uit het SSB. Deze artikelen zijn gepresenteerd op de studiemiddag van de NVD.

2. De uitbreidingen van het SSB

Sinds 2005 is het SSB sterk in omvang toegenomen. In december 2005 bestond het SSB uit de SSB-kern waarin de jaargangen 1999–2003 waren opgenomen en zes satellieten, waarvan er enkele nog in een embryonaal stadium verkeerden. Aan de SSB-kern zijn nadien de jaargangen 2004 en 2005 toegevoegd. De toevoeging van de jaargang 2006 laat vanwege leveringsproblemen van gegevens uit de Polisadministratie van het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV) en de Belastingdienst nog op zich wachten. Voorlopig wordt verwacht dat niet eerder dan in de herfst van 2009 het verslagjaar 2006 kan worden toegevoegd. Als de inhoud en de kwaliteit van de informatie voor de latere verslagjaren niet sterk wijzigt, kan daarna een inhaalslag worden gemaakt.

De SSB-kern is ook uitgebreid met het opleidingsniveau, zij het dat dit nog niet altijd toegepast kan worden. In december 2005 was een eerste prototype van deze variabele beschikbaar. Hoewel deze voor de bevolking van Nederland plausibele resultaten opleverde, was de plausibiliteit voor kleinere subpopulaties niet altijd voldoende. Dit bleek vooral voor te komen bij subpopulaties waarvoor veel informatie afkomstig was van de bestanden van de Centra voor Werk en Inkomen (CWI). Daarom is besloten om de gegevens

van de CWI niet langer voor dit doel te gebruiken. Hiermee is overigens niet gezegd dat de informatie van de CWI niet van goede kwaliteit is: er is voornamelijk een conceptueel verschil.

Het opleidingsniveau wordt volgens de CBS-definitie geoperationaliseerd als het niveau van het hoogst behaalde diploma. Bij de werkzoekenden van de CWI wordt eerder een werk- en denkniveau vastgesteld. Dit verklaart waarschijnlijk een groot deel van de verschillen tussen de CWI-informatie over opleidingen en die in andere bronnen. Verder zijn de regels voor het accepteren van 'oudere' gegevens aangescherpt en is de weging verbeterd. De kwaliteit van de variabele is op dit moment nog niet van dien aard dat deze algemeen beschikbaar kan worden gesteld. Er wordt nog onderzoek gedaan naar de condities waaronder deze variabele mag worden toegepast. Zolang dit onderzoek niet is afgerond, wordt de variabele alleen beschikbaar gesteld binnen het CBS en mag deze pas gebruikt worden na een vooronderzoek met geslaagde uitkomsten.

Een andere verwachting is helaas ook niet waargemaakt: het SSB bevat nog steeds alleen informatie over een aantal inkomensbestanddelen van personen en niet over het totaal besteedbaar inkomen van personen en huishoudens. Deze uitbreiding en de beoogde versnelling daarin zijn nog niet gerealiseerd. Dit heeft voornamelijk technische oorzaken. Momenteel wordt gewerkt aan een structurele verbetering die naar verwachting eind 2008 zal worden geïmplementeerd. Gelijktijdig worden met de dataleveranciers, voornamelijk de Belastingdienst, de technische systemen ontwikkeld om de aanlevering van de basisgegevens stabiel te maken en te versnellen.

De inhoud van de verschillende SSB-satellieten is flink uitgebreid. De verdere ontwikkeling van de SSB-satelliet Integratie heeft zich voornamelijk gericht op publicatie van gegevens over de integratie van allochtone groepen in de Nederlandse samenleving en het faciliteren van hieraan gerelateerd onderzoek. Dit heeft onder andere geleid tot vervolgpublishies van de Integratiekaart in 2006 en 2007 die in samenwerking met het WODC zijn samengesteld (Oudhof et al., 2006; Jennissen en Oudhof, 2007) en de ontwikkeling van de Integratiekaart op lokaal niveau in de vorm van vijf tabellen op *Statline*. In deze publicaties staat de demografische en sociaaleconomische integratie van niet-westerse allochtonen centraal. In een samenvattend artikel is dit onlangs uitgebreid met meer sociaal-culturele aspecten, gemeten in enquêtes. Een verdere uitwerking zal plaatsvinden in de eind 2008 te verschijnen CBS-publicatie Jaarrapport Integratie 2008, waarin een breed spectrum aan onderwerpen aan bod zal komen. De SSB-satelliet Integratie is een belangrijke leverancier van de gegevens voor deze publicatie. Alle CBS-informatie over onderzoek onder allochtonen is bij elkaar gebracht in het Dossier Allochtonen op de CBS-website.

De SSB-satelliet Veiligheid is minder sterk gegroeid dan we aanvankelijk verwachtten. De inhoud op het terrein van criminaliteit bestaat uit de gegevens uit het Herkeningsdienststelsel (HKS) van de politie. Daarin zijn alle processen verbaal opgenomen waarin sprake is van een misdrijf. Er zijn helaas nog geen slachtoffergegevens in de satelliet

opgenomen en ook gegevens over rechtbankstrafzaken worden nog gemist. Wel wordt op dit moment gewerkt aan het opnemen van de zogenaamde HALT-afdoeningen (gegevens over jeugdige verdachten) en aan het opnemen van gegevens over slachtofferhulp. De verwachting is dat de SSB-satelliet Veiligheid nog in 2008 met deze gegevens wordt uitgebreid als de kwaliteit van deze informatie voldoende is.

In de satelliet Gezondheidsstatistisch Bestand (GSB) zijn gegevens uit externe gezondheidszorgregistraties opgenomen. Het GSB is begonnen met de ontwikkeling van ziekenhuisstatistieken op basis van de Landelijke Medische Registratie (LMR) van ziekenhuisopnamen. Deze statistieken zijn verder ontwikkeld met diverse *Statline* tabellen en publicaties als resultaat, onder andere in de jaarlijkse CBS-publicatie 'Gezondheid en Zorg in Cijfers'. Personen met ziekenhuisopnamen worden in deze statistieken gevolgd in de tijd, onder andere met betrekking tot sterfte. Verder vindt uitsplitsing naar kenmerken als herkomstgroep en inkomen plaats. In 2006 en 2007 is gestart met de ontwikkeling van nieuwe statistieken op basis van registraties van het gebruik van AWBZ-zorg (CAK-bestanden) en huisartsenzorg (LINH). In 2008 worden hiervan de eerste resultaten gepubliceerd. Ook wordt in 2008 gestart met de ontwikkeling van nieuwe perinatale statistieken op basis van gegevens van de Stichting Perinatale Registratie Nederland. In 2009 worden nog andere zorgregistraties aan het GSB toegevoegd: registraties over medicijnverstrekking, gedeclareerde zorgkosten (Vektis) en de geestelijke gezondheidszorg. Ook wordt gekeken naar de statistische mogelijkheden van de nieuwe registratie van Diagnose-behandelingscombinaties (DBC) in de ziekenhuiszorg.

De SSB-satelliet Ruimtelijke en Sociale Mobiliteit heeft een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt. Er zijn drie enquêtes gekoppeld: de Woningbehoefteonderzoeken van 1998 en 2002 en het Netherlands Kinship Panel Study (NKPS). In deze drie enquêtes zijn onder meer de verhuiscriteria en de rol van familierelaties bij verhuizingen waargenomen. Door de enquêtes te verrijken met de al aanwezige registerinformatie is een scala aan nieuwe onderzoeksmogelijkheden ontstaan. Binnen deze satelliet worden vooral demografische en sociaalgeografische onderzoeken verricht, waarvoor het CBS enkele samenwerkingsverbanden heeft gesloten. Met de Universiteit van Amsterdam worden de verbanden tussen familierelaties en verhuisgedrag, de problematiek van de vergrijzende regio Parkstad Limburg en het verband tussen de kenmerken van de buurt en de individuele loopbanen onderzocht. Met het Ruimtelijk Planbureau wordt de realisatie van verhuiscriteria en onverwachte verhuizingen onderzocht. Ten slotte wordt met het Sociaal en Cultureel Planbureau het verband tussen verhuisgedrag, de sociaaleconomische positie van de bewoners en de effecten daarvan op de zogenaamde Vogelaarwijken onderzocht. Er zijn publicaties verschenen over onder andere de kloof tussen arme en rijke wijken en buurten en de invloed van verhuizingen daarop, de inkomstdynamiek in de vier grote steden, verhuisstromen in Noord-Nederland en de functie van de stad Groningen voor sociale stijging, de uitsortering naar herkomstgroep door selectieve verhuisstromen en de zogenaamde zwarte vlucht.

Sinds 2005 heeft de uitgebreide SSB-satelliet Sociale Dynamiek een centrale rol ingenomen binnen het CBS-speerpunt Sociale Dynamiek en Uitbreiding Arbeidsrekeningen (SDUA). In dit speerpunt worden statistieken ontwikkeld over uiteenlopende onderwerpen als arbeid, zorg en kinderopvang, sociaaleconomische integratie van immigranten en dynamiek op de arbeidsmarkt. De nadruk ligt hier voornamelijk op longitudinale analyses, waarbij statistische eenheden in de tijd worden gevolgd. Om dergelijke analyses beter te kunnen uitvoeren, is een belangrijk deel van de informatie uit de SSB-kern op maandbasis beschikbaar gemaakt. Voorheen werd deze informatie doorgaans op één peilmoment beschikbaar gesteld. Zo is informatie over banen, uitkeringen en de status van personen op de arbeidsmarkt in het SSB tegenwoordig op maandbasis vastgelegd, waar deze voorheen op jaarbasis werd vastgelegd. De informatie die wordt ontsloten via de SSB-satelliet Sociale Dynamiek is tot op heden onder meer gebruikt voor publicaties over baandynamiek, duren van uitkeringen en sociaaleconomische integratie van immigranten. Een selectie van deze resultaten is recent gepresenteerd op het symposium 'Dynamiek in de statistiek'.

De SSB-satelliet Onderwijs levert de informatie voor drie belangrijke aandachtsgebieden, namelijk stromen en cohorten binnen het onderwijs en de overgang van onderwijs naar arbeidsmarkt. Stromen binnen het onderwijs hebben betrekking op de overgang van het ene schooljaar naar het volgende schooljaar. Deze stromen worden bestudeerd voor leerlingen in het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs naar alle onderwijssoorten. Het voortijdig schoolverlaten is daarbinnen een belangrijk onderwerp. Binnen het voortgezet onderwijs worden cohorten brugklasleerlingen gevolgd om cijfers over de studievoortgang samen te stellen. Deze cijfers worden onderscheiden naar leerling- en huishoudenskenmerken. Later dit jaar wordt ook gestart met het eerste mbo-cohort. De arbeidsmarktpositie van de voortijdig schoolverlaters wordt bestudeerd na afloop van het schooljaar waarin de school is verlaten. Afgestudeerden in het hoger onderwijs kunnen al wat langer worden gevolgd op de arbeidsmarkt. Het oudste cohort wordt gevolgd tot en met 5 jaar na het afstuderen. Dit jaar wordt tevens gestart met de overgang van het mbo naar de arbeidsmarkt. Deze statistieken worden regulier gepubliceerd op *Statline*, in webmagazineartikelen en in jaarboeken.

In de Europese verordening over de Volks- en Woningtellingen die naar verwachting binnenkort wordt aangenomen, wordt in 2011 weer een inspanning van het CBS op dit terrein verwacht. De zogenaamde Virtuele Volkstelling van 2001 wordt dan voor 2011 herhaald, uiteraard aangepast aan de nieuwe mogelijkheden en de eisen die door het Europese statistische bureau Eurostat worden gesteld. Overigens wordt de SSB-werkwijze waarbij integrale registerinformatie en informatie uit steekproeven worden gecombineerd, voor het eerst ook in een Volkstellingsverordening vastgelegd als valide methode. De verwachting is dat het aantal landen dat deze methode gaat toepassen aanzienlijk wordt uitgebreid ten opzichte van de ronde in 2001. Onder meer Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland zullen de volkstelling op deze wijze uitvoeren.

3. Borging van de kwaliteit van het SSB

3.1 De kwaliteit van registerinformatie

Onder veel beleidsmedewerkers en onderzoekers bestaat nog steeds het idee dat onderzoek op basis van registers een kwestie is van koppelen en tellen. Medewerkers van het CBS en universitaire onderzoekers die uitgebreid gebruik hebben gemaakt van registerinformatie, hebben inmiddels ervaren dat de kwaliteit van registers sterk verschilt. Bovendien kan de ene variabele in een register van uitstekende kwaliteit zijn, terwijl de andere variabele in hetzelfde register van slechte kwaliteit is. Daarom moet tijd worden geïnvesteerd in onderzoek naar die kwaliteit en, bij geconstateerde kwaliteitsproblemen, in het ontwikkelen van procedures om de kwaliteit te verhogen. Overigens mag geen misverstand ontstaan over de kwaliteit van de informatie in registers: deze is vaak uitstekend, en in veel gevallen beter dan de kwaliteit van de informatie die is verkregen via enquêtes (Wallgren en Wallgren, 2007).

Kwaliteitsproblemen van registers (en ook enquêtes) komen veelal aan het licht wanneer informatie uit verschillende bronnen wordt gekoppeld. Vaak blijkt dan dat sprake is van inconsistenties tussen deze informatie. Er kunnen inconsistenties bestaan bij de afbakening en de kenmerken van de eenheden. In de afbakening van de eenheden wordt de dekking van de gewenste populatie beoordeeld. Als sprake is van onder- of overdekking spreken we van *representatiefouten*. Bij de kenmerken van die eenheden kan van inconsistentie sprake zijn vanwege definitieverschillen en meetfouten (inclusief administratieve vervuiling). Zonder nader onderzoek kan op voorhand niet worden gezegd of de inconsistenties worden veroorzaakt door fouten die in de ene, in de andere of in beide bronnen voorkomen. Gegevens uit registers en enquêtes die voor CBS-statistieken worden gebruikt, kunnen allerlei representatiefouten, definitieverschillen en meetfouten bevatten. Consistentie is een kwaliteitsaspect dat nog los gezien kan worden van de onder- of overdekking, of de meetfouten. Een statistische uitkomst wint aan kwaliteit wanneer deze consistent is (gemaakt) met andere statistische uitkomsten, zodat een samenhangende beschrijving van onderwerpen kan worden gegeven.

In een aantal gevallen kan de kwaliteit van de registerinformatie effectief worden verbeterd door micro-integratie toe te passen. Micro-integratie is een methode die op het CBS is ontwikkeld en sinds 2005 in steeds ruimere mate wordt toegepast (Arts en Hoogteijling, 2002; Al en Thijssen, 2003; Bakker, 2003).

3.2 Micro-integratie: completeren, harmoniseren en meetfouten corrigeren

Representatiefouten worden veroorzaakt doordat de populatie waarover uitspraken worden gedaan niet volledig en selectief wordt beschreven. Door middel van het onderdeel completeren worden deze representatiefouten opgespoord en gecorrigeerd. Completeren bestaat eruit dat verschillende bronnen worden gecombineerd om een volledige dekking van de populatie te verkrijgen en daarnaast dat ele-

menten die niet tot de populatie behoren worden verwijderd. Een mooi voorbeeld van completeren wordt gevonden bij de samenstelling van het zogenaamde banenbestand, waarin drie bronnen (de fiscale gegevensbank van aangiftes van bedrijven voor de loonbelastingafdrachten, de verzekerdenadministratie van de UWV en de (bedrijfs)Enquête Werkgelegenheid en Lonen) worden gecombineerd. Al deze bronnen bevatten unieke banen, waardoor alleen door combinatie van de drie bronnen een complete beschrijving kan worden gegeven (Bakker en Arts, 2003).

Voor de verbetering van de consistentie vanwege definitieverschillen wordt harmonisatie toegepast. Voor de verbetering van de consistentie vanwege meetfouten wordt er voor deze meetfouten gecorrigeerd. Bij harmonisatie worden de gewenste statistische begrippen zo goed mogelijk geoperationiseerd en vergelijkbaar gemaakt tussen de bronnen. Eigenlijk wordt hier niet alleen gezocht naar definitieverschillen tussen bronnen, maar ook naar de verschillen tussen de gewenste en feitelijk gemeten variabelen. Registers worden niet bijgehouden voor de productie van statistische informatie, maar voor de uitvoering van wetten en regelingen en om andere administratieve redenen. De administratieve begrippen kunnen aanzienlijk afwijken van de begrippen zoals die voor de statistiek nodig zijn. Bij de harmonisatiestap wordt de vertaling van de administratieve naar de statistische begrippen gemaakt.

Een goed voorbeeld van harmonisatie vinden we terug in het Opleidingsarchief. Daarin zijn de belangrijkste bronnen gecombineerd waarin informatie is opgenomen over opleidingen die gevolgd zijn door mensen die ooit tot de bevolking van Nederland hebben behoord. In die registers en enquêtes is de informatie over de opleidingen steeds verschillend weergegeven. Deze informatie is geharmoniseerd door aan iedere opleiding of kleine groep vrijwel identieke opleidingen een zogenaamd opleidingsnummer toe te kennen. Een groot deel van de opleidingen die sinds 1978 in Nederland bestaan hebben en de op dat moment bekende oudere opleidingen, zijn voorzien van een uniek opleidingsnummer. Van deze opleidingsnummers kunnen op hun beurt allerlei classificaties worden afgeleid (Bakker et al., 2006; CBS, 2008).

Bij inconsistenties die veroorzaakt worden door meetfouten worden beslisregels geformuleerd om deze inconsistenties op te lossen. Daarbij gaat het om inconsistenties als:

- variabelen uit twee bronnen hetzelfde verschijnsel beschrijven, maar een verschillende uitkomst hebben;
- er een logische relatie is tussen variabelen die bij toepassing een onjuiste uitkomst oplevert;
- op één peilmoment een eenheid twee of meer eigenschappen heeft die erg onwaarschijnlijk zijn, zoals het hebben van twee voltijdbanen;
- standen en stromen niet op elkaar aansluiten: de stand op peilmoment t plus de mutaties tussen t en peilmoment $t+1$ moet de stand op $t+1$ opleveren.

Alleen als het oplossen van inconsistenties van belang is voor de te publiceren gegevens, wordt naar een manier gezocht om deze op te lossen. Eerst wordt beoordeeld wat voor ieder van de variabelen de beste bron is. Bij de bepaling van de primaire bron dient rekening te worden gehouden met de administratieve praktijk. Vooral als een variabele

voor een berichtgever niet erg belangrijk is (bijvoorbeeld begin- en einddatum van een baan in fiscale gegevens) is de kwaliteit dikwijls twijfelachtig.

Completeren, harmoniseren en corrigeren van meetfouten worden in het verwerkingsproces van de gekoppelde bronnen niet in deze volgorde uitgevoerd. In het productieproces worden de verschillende stappen vele malen herhaald, totdat consistente einduitkomsten bereikt zijn voor de informatie die wordt gepubliceerd.

3.3 Controle van de kwaliteit van de gegevens

Voor gebruikers van de SSB-gegevens wellicht minder interessant, maar wel vermeldenswaard is dat de controle van de kwaliteit van SSB-gegevens is verbeterd. Om dit te kunnen bereiken was een procesverandering nodig. Het proces is gestandaardiseerd en daarmee transparant gemaakt. Tevens is de documentatie van het proces verbeterd. De zogenaamde *componenten* spelen bij deze procesverandering een belangrijke rol. Componenten zijn gegevensbestanden waarin slechts één statistische eenheid (bijvoorbeeld personen) en de daarbij behorende koppelsleutel is opgenomen, met gegevens over een onderwerp die betrekking hebben op een peilmoment of –periode. Componenten hebben afgezien van de koppelsleutel onderling geen overlapping in variabelen. Deze componenten worden uitvoerig gecontroleerd door deskundigen, waarbij de regel wordt gehanteerd dat iemand anders dan de persoon die de component heeft gemaakt de inhoud ervan controleert. Naast de controle en eventuele correcties van de inhoud van de componenten, is ook de documentatie uitgebreid en verbeterd. Door de componenten onderling te koppelen worden de analysebestanden gebouwd waaruit publicaties (*Statlinetabellen*, artikelen, rapporten) worden samengesteld. Inmiddels zijn 1400 componenten in het SSB opgenomen. Dit aantal groeit gestaag.

4. SSB-onderzoek in dit nummer

Het doel van dit alles is uiteraard het mogelijk maken van goed statistisch onderzoek. In deze aflevering van *Bevolkingstrends* zijn drie artikelen opgenomen waarin het SSB wordt gebruikt.

Bert Bunschoten presenteert in zijn artikel *Hoe ver is het naar...* nieuwe mogelijkheden voor de productie van afstandsstatistieken, omdat tegenwoordig van alle adressen de exacte ligging bekend is. Bij wijze van voorbeeld beschrijft hij de afstand tot de dichtstbijzijnde basisschool en het aantal scholen dat dicht bij vervuulende wegen ligt. Door de gegevens per buurt te middelen kan een schat aan nieuwe buurtkenmerken worden gepresenteerd. Deze informatie wordt naar verwachting dit jaar in het SSB opgenomen.

Gregory Besjes en Ruben van Gaalen laten in hun artikel *Jong geleerd, fout gedaan?* het verband zien tussen de geregistreerde criminaliteit van ouders en hun kinderen. Voorgaand onderzoek toont aan dat de zogenaamde *age-*

crime curve een consistent gegeven is: crimineel gedrag komt vooral voor in de leeftijdsgroep 18–22 jaar. Verder komt criminaliteit vaker voor in de lagere dan in de hogere sociaaleconomische klassen. Ook blijkt dat de volwassenen die nog voorkomen in de verdachtenregistraties nadat kinderen werden geboren, een kleine, selectieve groep vormen. De auteurs laten zien dat er een samenhang bestaat tussen de criminaliteit van ouders en kinderen die niet door de huidige huishoudenssituatie of sociaaleconomische positie van ouders en kinderen verklaard kan worden.

Mila van Huis en Elma van Agtmaal-Wobma beschrijven *de relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau van de vrouw*. Daarbij gebruiken ze het opleidingsniveau zoals dat in de SSB-kern is opgenomen. Hoogopgeleide vrouwen zijn gemiddeld ouder als ze voor het eerst moeder worden dan laagopgeleide vrouwen. Dit uitstel van kinderen kan leiden tot afstel: het aandeel kinderloze vrouwen is dan ook groter onder hoog opgeleiden. De auteurs laten zien dat er weliswaar een gedeeltelijke 'inhaalslag' plaatsvindt op latere leeftijd, maar dat de totale vruchtbaarheid van hoogopgeleide vrouwen achterblijft bij die van laagopgeleide vrouwen.

Literatuur

Al, P. en J. Thijssen, 2003, Integratie in de sociale statistieken. In: CBS, *Gedacht en gemeten*, blz. 111–122. CBS, Voorburg/Heerlen.

Arts, C.H. en E.M.J. Hoogteijling, 2002, Het Sociaal Statistisch Bestand 1998 en 1999. In: *Sociaal-economisch Maandstatistiek* 19(12), blz. 13–21.

Bakker, B., 2003, Hoe nieuw zijn nieuwe ideeën? In: CBS, *Gedacht en gemeten*, blz. 123–132. CBS, Voorburg/Heerlen.

Bakker, B.F.M. en C.H. Arts, 2003, Dynamiek op de arbeidsmarkt; gegevens over stromen uit het Sociaal Statistisch Bestand. In: Bakker, B.F.M. en L. Putman (red.), *De virtuele Volkstelling en SSB*, blz. 59–70. SISWO/CBS, Amsterdam.

Bakker, B.F.M., A.M. Bouman en L. van Toor, 2006, Opleidingsniveau uit registers: nieuwe bronnen, maar nog niet compleet. In: CBS, *Sociale Samenhang in Beeld*, het SSB nu en straks, blz. 141–162. CBS, Voorburg/Heerlen.

CBS, 2006, *Sociale samenhang in beeld*, het SSB nu en straks, blz. 212–217. CBS, Voorburg/Heerlen.

CBS, 2008, <http://www.cbs.nl/nl/-/menu/methoden/classificaties/overzicht/soi/2006/default.htm> en dan in het bijzonder paragraaf 5.1 van de methodologische verantwoording.

Jennissen, R.P.W. en J. Oudhof (red.), *Ontwikkelingen in de maatschappelijke participatie van allochtonen. Een theoretische verdieping en een thematische verbreding van de Integratiekaart 2006*. CBS/WODC/Boom Juridische uitgevers, Meppel.

Oudhof, J., R.P.W. Jennissen en M. Blom (red.), *Integratiekaart 2006*. WODC/CBS, Den Haag.

Wallgren, A. en B. Wallgren, 2007, *Register-based statistics: Administrative data for statistical purposes*. Wiley, New York.

Hoe ver woon ik van .....

Bert Bunschoten

Door koppeling van integrale registergegevens kan het CBS steeds meer ruimtelijke en laagregionale statistieken samenstellen. Dit artikel gaat in op de wijze waarop de gegevens worden berekend, en presenteert twee praktische toepassingen: berekening van de afstand tussen woning en basisschool, en berekening van het aantal basisscholen dat (te) dicht bij een vervuilende weg ligt.

1. Inleiding

Voor mensen die willen verhuizen is de bereikbaarheid van winkels, scholen, groenvoorzieningen en dergelijke in de nieuwe woonomgeving een van de zaken waarop ze letten. Ze oriënteren zich in de buurt, willen weten hoe die eruit ziet, hoe lang ze erover doen om naar het werk, de supermarkt en de school te komen, en de eventuele alternatieven. Zelf kijken is de traditionele manier. Tegenwoordig is het internet een steeds vaker gebruikte bron. Met *Google Earth* (Van Houwelingen, 2008), *CBSinuwbuurt.nl* (Melser, 2008) en vooral *Statline*, de online gegevensbank van het CBS, kunnen buurtgegevens worden opgevraagd. Daarnaast zijn er commerciële sites die lokale informatie geven. Maar met al die sites kunnen nog lang niet alle vragen worden beantwoord. De recente ontwikkeling van een nabijheidstatistiek door het CBS biedt in dit opzicht grote mogelijkheden.

2. Ruimtelijke statistieken

Nederland verandert. Er is een toenemende concurrentie om de ruimte voor uiteenlopende doeleinden en er is een groeiend besef van de kwaliteit van de ruimte. Vanuit deze invalshoeken wordt het nationale beleid voor de ruimtelijke ordening gewikt, gewogen en bijgesteld. Het is onontkoombaar dat er keuzes worden gemaakt in de verdeling van de ruimte tussen wonen, bedrijven, winkelen, landbouw, wegen, natuurterrein en recreatie.

De behoefte aan ruimtelijke en laagregionale statistieken voor het beleid wordt steeds groter. Steeds vaker wordt beleid gericht op onderdelen van gemeenten, bijvoorbeeld de aandachtswijken. Lagere overheden willen daarnaast ook op een zo laag mogelijk regionaal niveau (buurten, straten en bouwblokken) beleid voeren. Op basis van (laag)regionale statistieken (statistieken op provinciaal, gemeentelijk en buurniveau) en ruimtelijke statistieken (statistiek van de ligging van bevolkingskernen en polders, van geluidszones langs wegen en rond vliegvelden) kunnen beleidsdoelstellingen worden onderbouwd en geëvalueerd.

Het CBS heeft de middelen om de gewenste ruimtelijke en laagregionale statistieken samen te stellen. Het bureau beschikt over (integrale) registergegevens die onderling te koppelen zijn en over een coördinatenbestand van het

Kadaster, het Adrescoördinatenbestand Nederland (ACN). Aan deze bronnen kunnen CBS-gegevens worden gekoppeld. De op deze wijze samen te stellen ruimtelijke statistieken bieden in het bijzonder de mogelijkheid om statistisch onderzoek uit te voeren naar, bijvoorbeeld, de nabijheid van voorzieningen (*bijlage*).

3. Berekenen van afstanden

Het berekenen van afstanden tussen, bijvoorbeeld, het woonadres van leerlingen en de dichtstbijzijnde school gaat als volgt. Van alle adressen waar kinderen wonen, is met de gegevens van het ACN de exacte ligging bekend. Vervolgens is een register genomen met de adressen van alle schoolgebouwen van het basisonderwijs, afkomstig van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Van deze adressen is eveneens met behulp van het ACN de exacte ligging bepaald. De Adviesdienst Verkeer en Vervoer (AVV) van het ministerie van Verkeer en Waterstaat levert een bestand van alle wegen, het Nationale Wegenbestand (NWB). De afstand van woonadres tot de dichtstbijzijnde school is met behulp van deze drie bestanden berekend door de kortste afstand over de weg te nemen van het ene adres (de woning) naar het andere adres (het schoolgebouw). Voor dit soort berekeningen maakt het CBS gebruik van een Geografisch Informatiesysteem (GIS).

Op een vergelijkbare manier is berekend hoe ver de huidige scholen van vervuilende wegen aflaggen. Eerst is van alle schoolgebouwen voor basisonderwijs de ligging vastgelegd. Vervolgens is de afstand (hemelsbreed) berekend van de school tot het hart van de weg.

Leerling woont gemiddeld nog geen 600 meter van basisschool

Hoe ver is het dan voor kinderen naar de dichtstbijzijnde basisschool? Uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens is bekend waar de basisschoolleerlingen (4–12 jaar) wonen. Door de afstanden tot de school van alle leerlingen die in een bepaald gebied (gemeente, buurt of postcodegebied) wonen te nemen, kan de gemiddelde afstand tot dichtstbijzijnde school worden berekend. Nabijheidsgegevens kunnen ook op een andere manier worden gepresenteerd, bijvoorbeeld door gebieden af te bakenen waarin de afstand tot de school minder dan 1 kilometer is.

Bij voorkeur is de afstand van basisschoolleerlingen tot de school kort: kinderen moeten geen grote afstanden hoeven af te leggen naar school. Uit ons onderzoek blijkt dat de afstand tot de dichtstbijzijnde school in ons land gemiddeld 580 meter bedraagt. Dit is dus nog geen tien minuten lopen. Uiteraard is dit een gemiddelde. Er wonen kinderen direct naast een school, maar soms ook wel 13 kilometer van een school verwijderd.

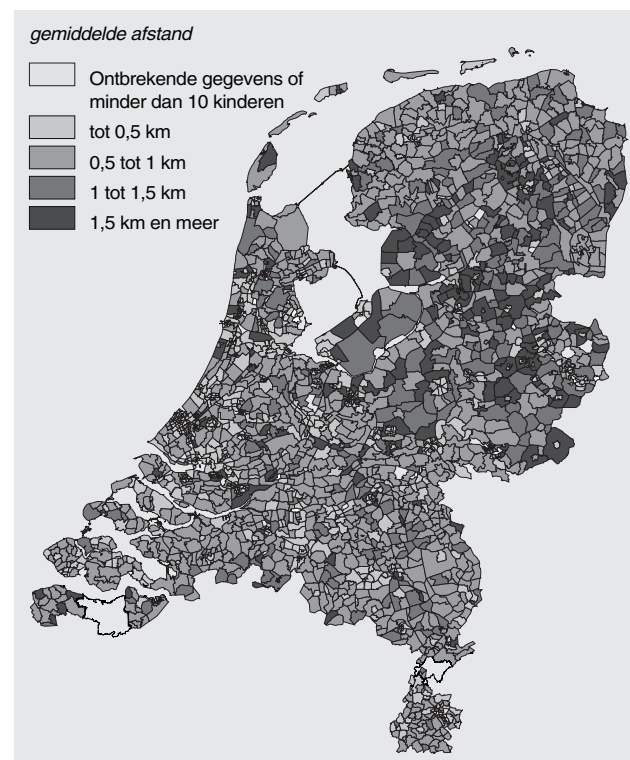
De locaties van de scholen zijn in het algemeen gunstig. De basisscholen liggen zó gespreid dat 89 procent van de kinderen op nog geen kilometer afstand van een school woont (*staat 1*). Van alle kinderen hoeft 59 procent minder dan 500 meter naar school te lopen. Ruim een half miljoen kinderen (30 procent van het totaal) woont tussen 500 en 1000 meter van school, en slechts 11 procent verder dan 1 kilometer. Nog geen 19 duizend leerlingen moeten meer dan 3 kilometer afleggen naar de dichtstbijzijnde basisschool. Dit laatste komt vooral voor in grote delen van Flevoland en de Veluwe. Uiteraard is in stedelijke gebieden de afstand korter dan in landelijke gebieden. Verspreid door het land zijn er gebieden waar leerlingen grote afstanden moeten afleggen. Het komt vooral voor in streken waar de afstand tussen woonplaats en de verspreide woonbebouwing groot is.

De woon-school-afstanden zijn ook per wijk berekend. De wijken met de kortste afstanden blijken dan in de Randstad te liggen. Wijken met gemiddeld grote afstanden komen echter ook in het westen van het land voor (*kaart*).

Niet altijd zal een leerling naar de dichtstbijzijnde school gaan. Hiervoor kunnen allerlei redenen zijn: de leerling moet een drukke weg oversteken of er is een bepaald type school gekozen (zwart, blank of gemengd; openbaar, protestants-christelijk, rooms-katholiek of islamitisch; speciaal onderwijs, vrije school, montessorischool).

Op dit moment weet het CBS nog niet naar welke basisschool de leerlingen daadwerkelijk gaan. Zodra deze gegevens bekend zijn, kan worden berekend hoeveel ouders hun kinderen naar de dichtstbijzijnde school sturen en hoeveel ouders dat niet doen. Dan zal waarschijnlijk ook blijken dat de werkelijke afstand tot de school langer is dan hier berekend. Hoe vaker voorkeuren een rol spelen, hoe meer de

1. Gemiddelde afstand tot de dichtstbijzijnde school voor primair onderwijs per wijk

werkelijke afstand zal afwijken van de afstand tot de dichtstbijzijnde school. Pas dan kan worden gezocht naar een verklaring van de geconstateerde patronen.

Staat 1
Aantal basisschoolleerlingen naar afstand tussen woonadres en dichtstbijzijnde basisschool, 1-1-2003

	Afstand woonadres tot dichtstbijzijnde basisschool					Totaal aantal jeugdigen van 4-12 jaar
	minder dan 0,5 km	0,5 tot 1 km	1 tot 1,5 km	1,5 tot 3 km	3 km of meer	
<i>absoluut x 1 000</i>						
Groningen	27,5	18,7	5,8	4,8	1,2	58,0
Friesland	36,5	21,6	7,0	6,3	1,4	72,9
Drenthe	23,8	17,4	6,3	4,6	1,6	53,8
Overijssel	66,6	39,9	8,5	9,6	2,6	127,3
Flevoland	33,4	10,1	2,1	1,6	1,9	49,1
Gelderland	120,1	71,3	14,3	15,1	2,8	223,6
Utrecht	82,9	35,9	5,6	4,0	0,8	129,2
Noord-Holland	167,0	86,3	11,9	7,1	1,4	273,9
Zuid-Holland	262,9	94,6	12,3	9,4	1,7	381,0
Zeeland	25,6	10,9	2,9	2,3	0,7	42,4
Noord-Brabant	147,6	88,9	17,1	12,8	2,3	268,6
Limburg	63,2	40,6	8,1	5,5	0,6	117,9
Nederland	1057,1	536,0	102,0	83,1	18,9	1797,8
<i>in % van het totaal</i>						
Groningen	47,3	32,3	10,0	8,3	2,0	100
Friesland	50,0	29,7	9,7	8,6	2,0	100
Drenthe	44,3	32,3	11,8	8,6	3,0	100
Overijssel	52,3	31,3	6,7	7,6	2,0	100
Flevoland	68,0	20,5	4,4	3,3	3,8	100
Gelderland	53,7	31,9	6,4	6,8	1,3	100
Utrecht	64,2	27,8	4,3	3,1	0,6	100
Noord-Holland	61,0	31,5	4,3	2,6	0,5	100
Zuid-Holland	69,0	24,8	3,2	2,5	0,4	100
Zeeland	60,3	25,6	6,9	5,4	1,7	100
Noord-Brabant	54,9	33,1	6,3	4,8	0,8	100
Limburg	53,6	34,4	6,9	4,6	0,5	100
Nederland	58,8	29,8	5,7	4,6	1,1	100

Eind 2007 is de discussie opgelaaid of nieuwe schoolgebouwen langs snelwegen en provinciewegen mogen worden gebouwd. Te veel fijnstof en andere luchtverontreiniging tast de gezondheid van leerlingen en leerkrachten aan. Minister Cramer (ministerie van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieu) wil dat in de toekomst alleen nog scholen worden gebouwd als ze meer dan 100 meter van de snelweg of 50 meter van de provinciale weg liggen. Sommige kamerleden bepleiten zelfs dat binnen 300 meter van een rijksweg geen scholen mogen worden gebouwd. Uiteindelijk heeft de ministerraad op 7 december 2007 een wetsvoorstel ingediend waarbij de grens van 100 meter wordt aangehouden.

Hoeveel scholen liggen nu al te dicht langs deze wegen? En waar komt dit het meeste voor? Het blijkt dat van de huidige ruim 9 duizend schoolgebouwen er 43 binnen de door de minister gestelde 100-metergrens vanaf een rijksweg liggen; 275 scholen liggen binnen de 300-metergrens (Bunschoten en Van Leeuwen, 2007). De gemiddelde afstand van het schoolgebouw tot de hartlijn van de hoofdrijbaan van de dichtstbijzijnde rijksweg is 3,2 km. In Utrecht is de afstand met gemiddeld 2,2 km het kortst, in Friesland met 6,3 km het langst (*staat 2*).

Staat 2
Gemiddelde afstand van schoolgebouw voor primair onderwijs tot rijksweg respectievelijk provinciale weg per provincie

	Rijksweg	Provinciale weg
	<i>kilometers</i>	
Groningen	5,3	1,0
Friesland	6,3	2,1
Drenthe	4,5	1,9
Overijssel	3,2	1,6
Flevoland	3,4	1,1
Gelderland	3,7	1,1
Utrecht	2,2	1,4
Noord-Holland	3,0	2,0
Zuid-Holland	2,3	2,2
Zeeland	3,7	1,2
Noord-Brabant	2,7	2,3
Limburg	2,7	1,6

Staat 3
Aantal schoolgebouwen (basisscholen) naar afstand tussen schooladres en rijks- en provinciale weg, 2003

	Totaal	waaronder			waarvan	
		afstand tot rijksweg			afstand tot provinciale weg	
		100 meter of meer	300 meter of meer	meer dan 1 000 meter	50 meter of minder	meer dan 50 meter
Groningen	399	1	10	335	12	387
Friesland	533	4	16	433	5	528
Drenthe	342	1	4	279	9	333
Overijssel	728	4	14	592	6	722
Flevoland	222	0	2	204	2	220
Gelderland	1166	1	15	987	19	1147
Utrecht	656	1	18	465	4	652
Noord-Holland	1304	14	67	1000	3	1301
Zuid-Holland	1764	7	65	1272	4	1760
Zeeland	287	2	11	221	0	287
Noord-Brabant	1132	5	33	861	4	1128
Limburg	531	3	20	407	4	527
Nederland	9064	43	275	7056	72	8992
Amsterdam	300	4	30	183	0	300
Rotterdam	308	3	14	203	0	308
Den Haag	192	0	0	176	0	192
Utrecht	132	0	5	86	0	132

Van de vier grote steden liggen eigenlijk alleen in Amsterdam en Rotterdam schoolgebouwen dicht bij een rijksweg. In Amsterdam liggen 4 en in Rotterdam 3 schoolgebouwen nog geen 100 meter van de snelweg, nog eens 26 (Amsterdam) en 11 schoolgebouwen (Rotterdam) liggen binnen 300 meter van een snelweg. In Den Haag ligt geen enkel schoolgebouw binnen de kritische grens. Dit komt mede doordat er geen snelwegen door de stad lopen. In Noord-Holland liggen de meeste schoolgebouwen dicht bij een snelweg (14), in Flevoland geen enkele.

De grens waarbinnen langs provinciale wegen niet meer gebouwd zou mogen worden, ligt bij 50 meter. Nu liggen er 72 schoolgebouwen binnen deze grens. De gemiddelde afstand tot de dichtstbijzijnde provinciale weg is 1,8 km, variërend van 1,0 km in Groningen tot 2,3 km in Noord-Brabant. Gelderland kent de meeste schoolgebouwen binnen 50 meter van een provinciale weg (19), in Zeeland komt dit helemaal niet voor.

4. Toekomstige ontwikkelingen

De mogelijkheden van de ontwikkelde nabijheidsstatistiek zijn legio. De berekeningen die hier zijn gemaakt van de afstand van de school tot een snelweg, kunnen ook worden uitgevoerd voor verzorgingstehuizen en plaatsen voor kinderopvang. Meer in het algemeen kan worden berekend hoeveel mensen dicht langs vervuilende wegen of langs wegen met een aanzienlijke geluidsoverlast wonen. Dit laatste wordt bijvoorbeeld berekend op verzoek van het Ruimtelijk Planbureau en het Milieu- en Natuur Planbureau (Planbureau voor de Leefomgeving) in het kader van de Monitoring Nota Ruimte.

In overleg met potentiële gebruikers zal het CBS in de nabije toekomst op reguliere wijze statistieken gaan samenstellen over:

- Nabijheid van voorzieningen. Bijvoorbeeld: huisartsenpraktijk, polikliniek, fysiotherapeut, theater, bibliotheek sportveld, halte van openbaar vervoer;

- Dichtheid van voorzieningen. Bijvoorbeeld: uit hoeveel scholen kunnen basisschoolleerlingen kiezen binnen een straal van 1000 meter van de ouderlijke woning; hoeveel sportterreinen en sporthallen liggen er binnen een straal van 3 kilometer; hoeveel winkels en restaurants zijn er binnen een straal van 5 kilometer;
- Overlastdruk: hoeveel mensen wonen op locaties waar de hoeveelheid fijnstof de norm overschrijdt; en hoeveel mensen wonen op plaatsen met geluidshinder langs wegen of rond Schiphol?

De gegevens worden gegroepeerd en gepresenteerd voor gemeenten, of op een lager niveau, zoals buurten en postcodegebieden, en kunnen desgewenst ook nader worden gespecificeerd naar onder meer leeftijd, inkomensklasse en etniciteit.

Literatuur

Bunschoten. B. en N. van Leeuwen, 2007, 115 schoolgebouwen te dicht langs de weg. CBS-webmagazine 15 oktober 2007.

Houwelingen, C. van, 2008, Buurtcijfers CBS in Google Earth. CBS-webmagazine 7 januari 2008.

Melser, C., 2008, Buurtcijfers van het CBS op nieuwe website. CBS-webmagazine 12 februari 2008.

Bijlage

Bronnen voor een nabijheidstatistiek

Om nabijheidsgegevens te kunnen berekenen zal het CBS naast het Sociaal Statistisch Bestand een bestand opbou-

wen met vastgoedgegevens: het Statistisch Bestand Vastgoed. Deze zogeheten vastgoedrug wordt momenteel ontwikkeld. Diverse bestanden met vastgoedgegevens kunnen worden gekoppeld en verrijkt met gegevens uit andere registers, zoals het Woningregister, het WOZ-register en het Bedrijvenregister, maar ook met registers waarin adresgegevens zijn opgenomen zoals de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens.

Het adres is het vaste gegeven waarmee wordt gekoppeld. In de praktijk blijkt echter dat de schrijfwijze van adressen sterk kan variëren. Een gebouw kan daardoor verschillende adressen hebben. Vooral een toevoeging (bijvoorbeeld 1-hoog achter) kan op verschillende manieren zijn opgenomen in het adres. Dit levert problemen op als de gegevens van diverse registers worden gekoppeld. Om deze problemen op te lossen, wordt bij het CBS een zogeheten adresrug ontwikkeld. Daarmee kan een groot aantal mogelijke schrijfwijzen systematisch worden vergeleken. Het aantal koppelingen kan daardoor toenemen. Met deze adresrug wordt dus niet een bepaalde schrijfwijze voorgeschreven, maar worden de verschillende schrijfwijzen alleen vergeleken en bij elkaar gezocht. De adresrug vergroot de mogelijkheid statistieken samen te stellen waarin ruimtelijke relaties worden gelegd tussen gegevens uit de verschillende registers.

Zeer waarschijnlijk is een dergelijke rug niet meer noodzakelijk als de Basisregistratie Adressen en Gebouwen (BAG) in werking is getreden. De BAG is een authentieke registratie waarin alle adressen en vastgoedobjecten zijn opgenomen. Overheidsinstanties worden verplicht om bij hun registraties gebruik te maken van dit authentieke register. Het bijhouden van eigen adressystemen is dan niet meer nodig. Door de uniforme schrijfwijze zijn er minder problemen met het koppelen van adresgegevens uit de diverse registraties. Deze verplichting zal echter pas over enkele jaren in werking treden, als de gemeenten het hiertoe benodigde adresbestand hebben samengesteld.

Jong geleerd, fout gedaan?

Gregory Besjes en Ruben van Gaalen

Het is bekend dat een volwassene er nadelen van kan ondervinden als hij of zij in een gebroken of arm gezin is opgegroeid. Er is nog maar weinig bekend over de gevolgen die een kind op lange termijn ondervindt als een ouder tijdens de opvoeding van het kind met de politie in aanraking kwam. In het hier gepresenteerde onderzoek wordt met behulp van gegevens uit het Sociaal Statistisch Bestand de samenhang tussen het geregistreerd staan als verdachte van twee opeenvolgende generaties geanalyseerd, rekening houdend met de samenstelling en sociaaleconomische positie van het gezin waarin de kinderen opgroeiden.

1. Inleiding

Het huidige kabinet besteedt bijzondere aandacht aan de leefsituatie van de opgroeiende jeugd, niet in het minst door de inrichting van een Programmaministerie voor Jeugd en Gezin. Dit is mede zo omdat een veilige en stabiele sociale omgeving van groot belang zijn voor de welvaart en het welzijn van kinderen op de lange termijn. Volwassenen kunnen uiteindelijk profijt hebben van hun sociale achtergrond, maar ze kunnen er eveneens door worden beperkt of zelfs beschadigd (Steketee et al., 2008).

In hun publicatie *Kinderen in tel* schetsen Steketee et al. een tweeledig beeld van de leefsituatie van een deel van de kinderen in Nederland. Aan de ene kant gaat de verbeterde economische situatie in Nederland gepaard met hoopgevende ontwikkelingen: taalachterstanden worden ingelopen, de jeugdwerkloosheid neemt af en het aantal tienermoeders loopt terug. Aan de andere kant is er echter een grote stijging van het aantal gemelde mishandelde kinderen, het schoolverzuim en de jeugdcriminaliteit. Juist tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen is het van groot maatschappelijk belang om onderzoek te doen naar eventuele negatieve effecten van de gezinssituatie waarin kinderen opgroeien.

Met het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het CBS is het mogelijk om de invloed van crimineel gedrag van ouders en jongvolwassen kinderen aan elkaar te relateren. De SSB-gegevens stellen ons in staat rekening te houden met de gezinssamenstelling en sociaaleconomische situatie waarin het gezin zich tijdens de opvoeding van het kind bevond. Allereerst gaan we in op de wijze waarop de gezinssituatie waarin kinderen leven gevolgen heeft voor kansen en beperkingen in hun volwassen leven.

Recent wetenschappelijk onderzoek bevestigt dat ouders nog steeds in sterke mate normen, waarden, gevoelens en gedragingen aan hun kinderen overdragen (Liefbroer en Dykstra, 2007). Dit zou betekenen dat, ondanks de toegevoegde individuele autonomie, de volkswijsheid 'Jong geleerd, oud gedaan' nog in hoge mate geldt. Het is dan ook opvallend dat er binnen de traditie van criminologisch onder-

zoek nog maar weinig aandacht is geweest voor de effecten van ervaringen in de jeugd op gedragingen in de toekomst (Dykstra en De Valk, 2007). De directe samenhang tussen crimineel gedrag van ouders en volwassen kinderen maakt wel onderdeel uit van onderzoek (Van de Rakt et al., 2006). Daarbij is het de vraag in hoeverre het een schijnverband betreft. Vooral door beperkingen van de gegevens wordt in de meeste onderzoeken niet of nauwelijks rekening gehouden met belangrijke andere factoren die de jeugd van het kind bepalen. Voordat we ingaan op mechanismen rond intergenerationale overdracht, besteden we kort aandacht aan de rol die criminele gedragingen gedurende de levensloop spelen.

2. Intergenerationale overdracht

Voorgaand onderzoek heeft laten zien dat de zogenaamde *age-crime curve* een consistent gegeven is: crimineel gedrag komt vooral voor in de leeftijdsgroep 18–22 jaar (Jennissen en Blom, 2007). De meeste misdrijven worden gepleegd gedurende de jongvolwassenheid, deels om zich af te zetten tegen heersende normen. Jongvolwassenen komen doorgaans tot inkeer zodra ze een baan of een partner krijgen. Onderzoek heeft verder uitgewezen dat personen die gedurende vrijwel hun hele levensloop met de politie in aanraking komen specifieke persoonskenmerken hebben, die een extra risico vormen voor opgroeiende kinderen en de kans op probleemgedrag van hun kinderen op latere leeftijd vergroten (Moffit, 1993). Gezinnen met ouders die voorkomen in de verdachtenregistraties vormen een groep die aandacht verdient.

Intergenerationale overdracht wijst op een samenhang tussen normen, waarden, gevoelens of gedragingen van ouders aan de ene kant en die van hun kinderen aan de andere kant. Studies op het gebied van de intergenerationale overdracht van criminaliteit laten duidelijke verbanden zien: kinderen van criminele ouders hebben een verhoogde kans om eveneens met de politie in aanraking te komen (Van de Rakt et al., 2006). Maar hoe werkt intergenerationale overdracht van crimineel gedrag? Op basis van wetenschappelijk onderzoek bestaat er consensus dat intergenerationale overdracht samenhangt met socialisatie, sociale overerving en genetische overdracht (Liefbroer en Dykstra, 2007).

2.1 Socialisatie

Socialisatie wijst enerzijds op het feit dat kinderen hun ouders nadoen omdat deze als rolmodel dienen. Anderzijds kunnen ouders hun kinderen ook actief beïnvloeden, door ze te controleren, corrigeren en belonen. Kinderen groeien zo op in een stelsel van waarden en normen dat ze verinnerlijken en waaraan ze houvast hebben. Vader en moeder als rolmodel en het ouderlijke referentiekader van rechten en plichten zijn van belang voor toekomstige keuzes van

kinderen, als ze kansen creëren of problemen oplossen. Dit verklaart deels waarom ouders en kinderen een gelijkenis vertonen wat betreft studierichting en beroepskeuze (Van de Werfhorst et al., 2001), maar ook waarom kinderen van gescheiden ouders een verhoogde kans hebben om later zelf te scheiden (Steenhof en Prins, 2005).

De gezinssamenstelling is belangrijk voor de werking van socialisatieprocessen. Coleman (1990) betoogt dat de normatieve grip van ouders op kinderen effectiever is in kleine en in intacte gezinnen. Als er meer kinderen zijn, is er minder direct toezicht en dus een grotere kans op normvervaling, wat wetsovertredingen in de hand zou kunnen werken. De lijfelijke aanwezigheid van ouders komt de opvoeding van hun kinderen meestal ten goede. Naast betere sociale controle bieden intacte gezinnen kinderen meer helderheid over wat wel en niet mag dan andere gezinnen. Kinderen van gescheiden ouders die tussen twee huishoudens heen en weer pendelen, hebben te maken met verschillende normstelsels (Coleman, 1990).

Naast het direct nadoen van een criminele ouder kan het ouderlijke referentiekader kinderen ook motiveren onwettige middelen aan te grijpen om hun doelen te verwezenlijken (zoals diefstal) of problemen op te lossen (bijvoorbeeld door geweld te gebruiken). In de criminologische literatuur wordt crimineel gedrag in verband gebracht met verminderde zelfcontrole van de desbetreffende persoon (Van der Rakt et al., 2006). Ouders met verminderde zelfcontrole zijn vermoedelijk minder in staat kinderen efficiënt te controleren, corrigeren en belonen dan andere ouders (Coleman, 1990). Beperkingen van de gegevens laten het meestal niet toe rekening te houden met de situatie dat het kind tijdens de jeugd bij de criminele ouder inwoonde. Vermoedelijk vergroot de lijfelijke aanwezigheid van de criminele ouder tijdens de jeugd de kans op kopieergedrag van het kind op latere leeftijd.

Meestal wordt, deels door beperkingen van de gegevens, de rol van een eventueel criminele moeder buiten beschouwing gelaten en worden alleen de gevolgen van een criminele vader voor zoons in beeld gebracht. In veel gezinnen bekleden moeders echter een centrale positie. De negatieve gevolgen van crimineel gedrag van de moeder voor kinderen zouden groter kunnen zijn, omdat dit de veiligheid en stabiliteit van de leefsituatie van opgroeiende kinderen sterker aantast dan bij vaders het geval is. Criminele moeders vormen echter wel een uiterst selectieve groep, want vrouwen zijn veel minder vaak verdacht van criminaliteit dan mannen. Overigens staan onze gegevens ook toe om rekening te houden met de extreme situatie waarin zowel vader als moeder crimineel gedrag vertoonde.

Een beperking van de meeste studies is dat de gegevens het niet toelaten na te gaan in hoeverre het aantal veroordelingen en de soort gedragingen van de ouder een effect hebben op de kans dat het kind crimineel gedrag vertoont en op het delicttype. Onze gegevens laten dergelijke analyses wel toe. Naar verwachting zal het effect van een enkel misdrijf kleiner zijn dan dat van een reeks misdrijven. Het zou ook zo kunnen zijn dat de voorspellende waarde van geweldsmisdrijven van ouders voor crimineel gedrag van kinderen op latere leeftijd veel groter is dan die van ver-

keersdelicten. Ook reproduceren specifieke soorten delicten zich mogelijk vaker in het gedrag van de kinderen dan andere delicten.

2.2 Sociale overerving

De overdracht van bepaalde kenmerken van ouders op kinderen die toekomstige mogelijkheden en beperkingen mede bepalen, wordt aangeduid als 'sociale overerving'. Het gaat hier veelal om sociale, culturele en financiële hulpbronnen die kinderen in staat stellen zich te ontwikkelen (Brinkgreve en Van Stolk, 1997). Zo blijkt de invloed van ouders op de cultuurparticipatie van hun kinderen sterker te zijn dan die van de school (Nagel, 2007). Ook is aangetoond dat jongeren die in een eenoudergezin opgroeiden, en daardoor minder ouderlijke hulpbronnen tot hun beschikking hadden, vaker overstapten naar een lagere schoolsoort dan andere jongeren (Bosman, 1993).

Criminaliteit komt vaker voor in lagere dan in hogere sociaaleconomische klassen (Jennissen en Blom, 2007). Het is daarom des te verrassender dat de sociaaleconomische positie van het gezin waarin het kind opgroeide geen rol speelt in onderzoek naar intergenerationele overdracht van crimineel gedrag. Dit is grotendeels te wijten aan een gebrek aan relevante gegevens. Het niet-participeren (werkloosheid) en het ontbreken van (één van de) ouders hangen sterk samen met het hebben van onvoldoende financiële middelen in het gezin tijdens de jeugd. Niet-participeren betekent echter ook dat ouders in mindere mate deel uitmaken van sociale netwerken van, bijvoorbeeld, collega's. Dit vermindert de noodzaak om zichzelf in de hand te houden, maar vergroot ook de kans dat kinderen niet worden gecorrigeerd op hun gedrag. Naast het feit dat deze factoren samenhangen met crimineel gedrag van ouders, vergroten ze vermoedelijk ook de kans dat kinderen later crimineel gedrag vertonen.

2.3 Genetische overdracht

Genetische overdracht wijst op de mogelijkheid dat bepaalde kenmerken of gedragingen van ouders op kinderen worden overgedragen via genetisch materiaal. Zo heeft tweelingonderzoek uitgewezen dat gevoelens van eenzaamheid van kinderen deels zijn toe te schrijven aan de genetische overdracht van hun ouders (Willemsen en Boomsma, 2007). Een vergelijking tussen biologische ouders en adoptieouders zou interessante inzichten kunnen opleveren, maar de aantallen zijn daarvoor te klein. Voor dit onderzoek laten we dit mechanisme buiten beschouwing.

3. Vraagstelling, gegevens en onderzoeksopzet

Op basis van het bovenstaande formuleren wij voor ons onderzoek de volgende vragen:

- In hoeverre is er sprake van intergenerationele overdracht van criminaliteit van ouders op kinderen?
- Wordt deze overdracht versterkt als het kind bij de criminele ouder inwoont?

- Zijn er wat betreft de intergenerationele overdracht van criminaliteit verschillen tussen mannen en vrouwen?
- Zijn er wat betreft de overdracht verschillen tussen het aantal en de soorten criminele gedragingen?
- In hoeverre wordt de overdracht beïnvloed door de sociaaleconomische positie van het gezin waarin het kind opgroeide?

Alle gegevens voor dit onderzoek komen uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). Anders dan de naam doet vermoeden is het SSB niet één bestand. Het is een stelsel van koppelbare registers die onderling op elkaar zijn afgestemd en consistent gemaakt (Arts en Hoogteijling, 2002). Het SSB bevat gegevens op het gebied van onder andere demografie, arbeidsmarkt, criminaliteit en deels ook onderwijs. Op dit moment zijn deze gegevens vanaf 1999 (sociaaleconomische gegevens) tot en met 2005 beschikbaar voor de gehele Nederlandse bevolking. Wat betreft demografische en verdachtgegevens gaat het SSB terug tot 1995, respectievelijk 1996. Ouders en kinderen kunnen aan elkaar worden gekoppeld via gegevens uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA), de 'ruggengraat' van het SSB.

De verdachtgegevens zijn afkomstig uit het Herkenningsdienststelsel (HKS), een landelijk dekkend informatiesysteem van de politie dat sinds 1986 in gebruik is om verdachten van misdrijven te registreren. Het HKS bevat diverse gegevens van de verdachten en het delict waarvan de persoon wordt verdacht, zoals vastgelegd in het proces-verbaal (Jennissen en Blom, 2007). Wij maken gebruik van de registraties vanaf 1996, omdat personen vanaf dat jaar koppelbaar zijn aan de GBA en deel uit maken van het SSB. Dit betekent dat personen die van 1986 tot 1995 met de politie in aanraking kwamen, maar sinds 1996 geen delicten meer begingen, niet in de verdachtenregistraties voorkomen.

Voor alle duidelijkheid moet worden opgemerkt dat als we spreken van criminele gedragingen van een persoon, we bedoelen dat deze persoon voorkomt in de verdachtenregistraties van de politie. Meer dan 90 procent van de verdachten krijgt een regeling aangeboden door het Openbaar Ministerie of wordt in een later stadium schuldig verklaard door de rechter (zie kader Definities). Afgezien van de 10 procent die we ten onrechte meenemen in de analyses, zijn deze gegevens objectiever dan die uit zelfrapportages, waarin een groot risico bestaat op onderrapportage van sociaal niet-wenselijk gedrag.

De hoofdvraag van ons onderzoek is of ouderlijke criminaliteit vóórdat het kind 17 jaar oud is samenhangt met de kans dat het kind met de politie in aanraking zal komen nadat het de volwassen leeftijd heeft bereikt. De ouderlijke verdachtenregistraties komen uit de jaren vanaf 1996. Binnen de door ons bestudeerde leeftijdsgroep van kinderen is de koppeling met de ouders nagenoeg compleet (Steenhof en Prins, 2005).

Invloed in jeugd

De invloed van de omgeving waarin iemand opgroeit op de kans in de verdachtenregistraties voor te komen, vormt een

Definities

Verdachte

Onder verdachte wordt verstaan een persoon tegen wie een proces-verbaal van aanhouding is opgemaakt op verdenking van een misdrijf. Tegen een verdachte kunnen in een jaar één of meerdere processen-verbaal zijn opgemaakt. Per proces-verbaal kunnen meerdere delicten voorkomen. De gegevens betreffen verdachten en geen veroordeelden. Naar schatting meer dan 90 procent van de verdachten krijgt een transactie aangeboden door het Openbaar Ministerie of wordt in een later stadium door de rechter schuldig verklaard. De gegevens over de verdachten zijn afkomstig uit de Herkenningsdienstsystemen (HKS) van de politie. Omdat de gegevens van de bijzondere opsporingsdiensten vaak niet in het HKS zijn opgenomen, zijn diverse typen misdrijven, zoals economische delicten, milieudelicten en uitkeringsfraude, ondervertegenwoordigd in de cijfers. Dit geldt ook voor de zogenaamde Haltafdelingen.

Aard misdrijf

Onder aard misdrijf wordt verstaan de categorie waartoe het misdrijf behoort waarvan men in een opgemaakt proces-verbaal wordt verdacht. Bij de verdachtenpercentages in de tabel tellen de afzonderlijke percentages van de verschillende soorten misdrijven niet op tot het totale percentage verdachten ('Totaal misdrijven'). Dit komt doordat een persoon in één jaar van meerdere soorten misdrijven verdacht kan worden. Bij de verdeling van het totaal aantal misdrijven waarvan men verdacht wordt, tellen de percentages voor de verschillende soorten misdrijven op tot exact 100 procent.

andere belangrijke vraag waarop we in dit artikel antwoord willen geven. Bij de analyses kijken we dan ook naar de situatie toen het kind 16 jaar oud was. De ouderlijke invloed is tot die leeftijd over het algemeen het grootst. Daarbij komt dat verreweg de meeste jongeren dan nog thuis bij (één van) de ouders wonen. Die ouders zijn de juridische ouders zoals deze in de GBA zijn opgenomen. Dit kunnen in principe ook de niet-biologische ouders zijn. Deze nuance kunnen we echter niet meenemen in ons onderzoek, omdat dit onderscheid in de GBA niet wordt gemaakt.

In 2005 waren er van alle 18- tot 22-jarigen ruim 890 duizend vaders en ruim 931 duizend moeders als juridische ouder bekend. Om te bepalen of een ouder wel of niet verdacht is geweest, wordt alleen gekeken naar de misdrijven van de ouders die ná 1996 en vóór de 17e verjaardag van het kind zijn geregistreerd. Voor de overige achtergrondkenmerken, zoals de sociaaleconomische positie van de ouders, wordt de situatie genomen in het jaar waarin het kind 16 jaar oud was.

Ouderlijke criminaliteit tijdens jeugd

De invloed van ouderlijke criminaliteit wordt op meerdere wijzen geoperationaliseerd, namelijk of de ouder ooit ver-

dacht is geweest, de pleegcarrière (*aantal* misdrijven) en de *aard* van de misdrijven waar iemand van verdacht is. In deze analyses is iemand ooit verdacht geweest als hij of zij minstens één keer verdacht is geweest van een misdrijf vóórdat het kind 17 jaar oud is. Met de pleegcarrière wordt aangegeven hoe vaak iemand verdacht is geweest van een misdrijf. Het is gebruikelijk deze aantallen in te delen in de categorieën *first offender* (1 antecedent), *meerpleger* (2 tot en met 10 antecedenten) en *veelpleger* (meer dan 10 antecedenten). Ook bij het vaststellen van deze variabele worden alleen de antecedenten genomen die plaatsvonden vóór de 17e verjaardag van het kind. Als laatste wordt ook de aard van het misdrijf opgenomen in de analyse. We vermoeden dat de negatieve invloed van geweldsmisdrijven groter zal zijn dan die van bijvoorbeeld verkeersdelicten. Hiervoor hebben we de verschillende soorten delicten opgedeeld in vier vormen van misdrijven, te weten zedenmisdrijven, geweldsmisdrijven, overtredingen van de opiumwet en overige misdrijven. Overige misdrijven bestaan bijvoorbeeld uit vermogensmisdrijven, verkeersmisdrijven en schending van de openbare orde. Als een ouder ooit verdacht is geweest van meerdere soorten misdrijven, worden al deze soorten misdrijven in de analyse meegenomen.

Criminaliteit in jongvolwassenheid

De analyses hebben betrekking op jongvolwassenen die in 2005 tussen de 18 en 22 jaar oud waren. Deze populatie omvatte in 2005 bijna 940 duizend personen. Er is om meerdere redenen voor deze leeftijdsgroep gekozen. Ten eerste wordt deze leeftijdsgroep het vaakst verdacht van een misdrijf. Mocht er sprake zijn van intergenerationele overdracht van criminaliteit, dan is dit in deze leeftijdsgroep het duidelijkst waarneembaar. Daarnaast wordt iedereen in het strafrechtstelsel vanaf 18 jaar als meerderjarig beschouwd en daarmee op dezelfde wijze behandeld. Dit in tegenstelling tot verdachte jongeren onder de 18 jaar, die ook vaak in HALT of vergelijkbare trajecten terecht kunnen komen.

4. Resultaten

4.1 Beschrijvende resultaten

Bij 6,0 procent van de kinderen is alleen de vader en bij 1,6 procent van de kinderen alleen de moeder ooit met de politie in aanraking geweest (*staat 1*). Van deze groepen kwam ruim 50 procent van de vaders respectievelijk 60 procent van de moeders eenmalig met de politie in aanraking. Bijna 12 procent van deze vaders is veelpleger. Bij meer dan 80 procent van de verdachte vaders en bijna 90 procent van de verdachte moeders gaat het overwegend om vermogensmisdrijven zonder geweld, verkeersmisdrijven, vernielingen en verstoring van de openbare orde. Ruim 30 procent van de vaders die ooit werden verdacht beging een geweldsmisdrijf, tegen ruim 18 procent van de moeders. Van de kinderen heeft 0,7 procent zowel een vader als een moeder die ooit met de politie in aanraking kwam. Voor deze groep presenteren we geen percentages naar het aantal of de aard van de misdrijven, omdat de gebruikte categorieën niet aan de gezamenlijke ouders kunnen worden toegewezen.

In 2005 is 12,4 procent van de jongvolwassenen tussen 18 en 22 jaar in de periode vanaf 1996 verdacht geweest van een misdrijf. Vaders en zonen werden aanzienlijk vaker verdacht van een misdrijf dan moeders en dochters. Bijna 20 procent van de zonen van 18 tot 22 jaar komt tot en met 2005 ooit in de verdachtenregistraties voor, tegen een kleine 5 procent van de dochters.

Het gegeven dat ouders ooit verdacht zijn geweest van een misdrijf blijkt grote samenhang te vertonen met het verdacht zijn geweest van de kinderen. Allereerst blijkt dat ruim 11 procent van de kinderen van wie de ouders nooit van een misdrijf verdacht waren in de HKS-registraties voorkomen (*staat 1*). De meeste van deze kinderen waren tussen 18 en 22 jaar slechts één keer als verdachte geregistreerd (60,7 procent). Als alleen de moeder verdacht is geweest,

Staat 1
Kinderen van 18–22 jaar naar verdachtenregistraties van ouders en kinderen

	Totaal <i>x 1 000</i>	w.o. ooit verdacht %	Aantal misdrijven			Aard misdrijven ¹⁾			
			first offender %	meer- pleger	veel- pleger	geweld	zedes	opium	overige ²⁾
Ouders									
alleen vader	890,2	6,0	50,6	37,8	11,6	31,5	4,8	9,0	84,1
alleen moeder	931,8	1,6	60,3	35,1	4,6	18,7	0,5	7,9	89,1
vader/moeder	882,5	0,7							
Kinderen									
zoon	479,9	19,8	55,0	36,4	8,6	38,4	3,8	5,8	84,7
dochter	459,6	4,8	73,0	24,8	2,2	32,5	0,2	4,2	79,2
totaal	939,6	12,4	58,4	34,2	7,4	37,3	3,2	5,5	83,7
Kind zonder verdachte ouders	865,7	11,2	60,7	32,9	6,4	35,5	3,1	5,2	83,6
Kind met alleen verdachte vader	53,3	23,5	47,9	40,4	11,7	46,1	3,7	6,6	83,5
Kind met alleen verdachte moeder	14,7	32,2	42,7	41,7	15,6	47,7	3,7	7,6	85,6
Kind met verdachte vader en moeder	5,9	40,9	38,8	43,6	17,6	51,9	3,7	8,3	85,3

¹⁾ Een persoon kan meerdere misdrijven hebben begaan daarom tellen de percentages per regel niet op tot 100%

²⁾ Vermogensmisdrijven zonder geweld, verkeersmisdrijven, vernielingen en verstoring openbare orde.

bedraagt het percentage ooit verdachte kinderen 32,2. Ruim 15 procent is veelpleger. De samenhang met de vader is zwakker: bijna een kwart (23,5 procent) van de kinderen komt met de politie in aanraking als alleen de vader ooit van een misdrijf werd verdacht. Ruim 11 procent wordt als jongvolwassene gekenmerkt als veelpleger. In de leeftijdsgroep 18 tot 22 jaar bedroeg het verdachtenpercentage van kinderen waarvan beide ouders verdacht zijn geweest van een misdrijf 40,9. Bijna 18 procent valt in de categorie veelpleger. Wat betreft de soorten delicten waarvan de kinderen worden verdacht, wordt inzichtelijk dat kinderen van verdachte ouders meer kans hebben om in aanraking te komen met de politie in verband met een geweldsmisdrijf dan andere kinderen. Dit wordt hier verder niet onderzocht.

Deze beschrijving wijst op verschillen tussen kinderen waarvan de ouders wel of niet verdacht zijn geweest. Vervolgens wordt onderzocht in hoeverre deze verbanden kunnen worden toegeschreven aan demografische en sociaaleconomische achtergrondkenmerken.

4.2 Multivariate analyses

Met behulp van een logistische regressieanalyse wordt berekend hoe groot de relatieve kans is dat een jongvolwassene ooit verdacht is geweest van een misdrijf, rekening houdend met diverse achtergrondvariabelen. Deze zijn, naast het geslacht en geboortjaar van het kind, of het kind wel of niet bij de ouders woont, het geboortjaar van de ouder, de totale inkomsten op huishoudensniveau, het aan-

tal kinderen in het huishouden en het feit dat de ouders al dan niet een uitkering hebben. Bij de variabele 'ouders wel of niet verdacht geweest van een misdrijf' is de categorie 'niet verdacht' altijd als referentiecategorie gekozen. De resultaten van de analyses worden weergegeven in de vorm van *odds ratios*. De *odds ratio* is geen kans maar een relatieve kansverhouding tussen een categorie (bijvoorbeeld zonen) ten opzichte van de referentiecategorie (bijvoorbeeld dochters) om met de politie in aanraking te zijn geweest.

4.2.1 Ouder ooit verdacht

Staat 2 geeft de resultaten weer van drie analyses. In elk daarvan worden twee modellen getoetst die een schatting geven van de intergenerationele overdracht van criminaliteit: een model exclusief en een model inclusief achtergrondkenmerken. In de eerste analyse staat centraal of de vader ooit met de politie in aanraking kwam vóórdat het kind 17 jaar oud was. In de tweede analyse is het wel of niet verdacht zijn geweest van alleen de moeder opgenomen. In de laatste analyse richten we ons op de situatie waarin beide ouders met de politie in aanraking kwamen.

In de eerste modellen zien we hoge relatieve kansverhoudingen voor kinderen om als jongvolwassen met de politie in aanraking te komen als hun ouder(s) ditzelfde was overkomen toen hun kinderen nog klein waren. De overdracht van moederszijde is duidelijk sterker dan die van vaderszijde. Zijn beiden tijdens de opvoeding van het kind ooit met de politie in aanraking geweest, dan heeft het kind als jong-

Staat 2
Kans dat jongvolwassenen (18–22 jaar) in aanraking komen met justitie in 2005 (odds ratio's)¹⁾

	Alleen vader		Alleen moeder		Vader/moeder	
Intergenerationele overdracht						
ouder niet verdacht t/m leeftijd 16 kind (ref.)	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
ouder verdacht t/m leeftijd 16 kind	2,47*	1,55*	3,36*	1,65*	5,24*	2,87*
Gezinssamenstelling (leeftijd 16 kind)						
kind woont bij vader en moeder (ref.)		1,00		1,00		1,00
kind woont bij geen van beide ouders		2,24*		2,18*		2,10*
kind woont alleen bij vader		1,75*		1,72*		1,80*
kind woont alleen bij moeder		1,58*		1,55*		1,58*
aantal kinderen in huishouden		1,03*		1,02*		1,01*
verdacht ouder x woont bij ouder		1,32*		1,44*		1,36*
Sociaaleconomische gezinssituatie (leeftijd 16 kind)						
Inkomsten huishouden						
minder dan 1 250 euro		1,26*		1,35*		1,28*
1 250 tot 2 000 euro		1,32*		1,35*		1,32*
2 000 tot 3 000 euro (ref.)		1,00		1,00		1,00
3 000 tot 4 000 euro		0,91*		0,91*		0,91*
4 000 euro of meer		0,73*		0,74*		0,75*
geen van beide (juridische) ouders uitkering (ref.)		1,00		1,00		1,00
gegevens beide ouders zijn onbekend		1,18		1,38*		0,95
een van beide ouders uitkering		1,46*		1,49*		1,40
beide ouders hebben een uitkering		2,30*		2,36*		2,19*
gegevens 1 ouder bekend: geen uitkering		1,20*		1,55*		1,23
gegevens 1 ouder bekend: uitkering		1,17*		1,60*		1,14
Geslacht						
dochter (ref.)		1,00		1,00		1,00
zoon		5,74*		5,50*		5,77*
Nagelkerke R ²	0,013	0,172	0,007	0,177	0,007	0,172
N		939600		939600		939600

¹⁾ Eveneens gecontroleerd voor geboortjaar ouder(s) en kinderen. De constante is weggelaten. Toevoegen van de variabele 'Herkomstgroepering' veranderde niets wezenlijks aan de modeluitkomsten.

* p<.001

Bron: SSB

volwassene zelfs een meer dan vijf keer zo grote kans dat dit gebeurt als andere kinderen.

Na correctie voor achtergrondkenmerken neemt het verband tussen het verdacht zijn geweest van de ouders en het verdacht zijn geweest van een misdrijf door het kind af, maar verdwijnt dit zeker niet. De Nagelkerke R^2 , een benadering van de verklaarde variantie door de toegevoegde variabelen, neemt substantieel toe: van 2 naar 18 procent. Het verband blijft het sterkst als beide ouders ooit zijn verdacht van een misdrijf. Het gevonden verband tussen moeder en kind blijft ook na correctie groter dan dat tussen vader en kind. Het wonen bij beide ouders (intact gezin) hangt negatief samen met de kans dat het kind wordt verdacht van een misdrijf. Als het kind op 16-jarige leeftijd bij de verdachte ouder woonde, neemt de kans dat het kind verdacht wordt sterk toe. De samenhang tussen crimineel gedrag als jongvolwassene en het wonen bij een moeder die met de politie in aanraking kwam, is sterker dan bij vaders.

Woonde een jongvolwassene tijdens zijn of haar jeugd niet bij de ouders, dan is de relatieve kansverhouding het grootst dat hij of zij met de politie in aanraking kwam (2,24). Zoals we verwachtten is de kans groter dat een kind met de politie in aanraking komt als er tijdens zijn of haar jeugd meer kin-

deren in het huishouden waren. Zo wordt in het 'alleen vader'-model de kans dat een jongvolwassene met de politie in aanraking komt met iedere extra broer of zus 1,03 keer zo groot. Bij in totaal drie kinderen is de kans al 10 procent groter dan in de situatie zonder broer of zuster. Daarnaast neemt de kans dat het kind verdacht wordt van een misdrijf toe als de ouders een laag huishoudensinkomen hebben en/of de ouders een uitkering hebben. Ook wordt het beeld bevestigd dat jongvolwassen zoons een veel grotere kans hebben om met de politie in aanraking te komen dan dochters.

4.2.2 Aantal misdrijven van de ouder

Vervolgens kijken we naar het verband tussen het aantal antecedenten van de ouders en de kans dat het kind in aanraking komt met de politie (*staat 3*). Hiervoor zijn twee analyses uitgevoerd: vanuit het perspectief van de vader en vervolgens vanuit dat van de moeder. Opnieuw worden er in elke analyse twee modellen getoetst.

Er bestaat een sterk verband tussen het aantal keren dat een vader of moeder met de politie in aanraking kwam in de tijd dat de kinderen jonger dan 17 jaar waren en de kans op crimineel gedrag tijdens de jongvolwassenheid. Kinderen

Staat 3
Kans dat jongvolwassenen (18–22 jaar) in aanraking komen met justitie in 2005 naar aantal misdrijven waarvan ouders worden verdacht (odds ratio's)¹⁾

	Alleen vader		Alleen moeder	
Intergenerationele overdracht				
ouder niet verdacht t/m leeftijd 16 kind (ref.)	1,00	1,00	1,00	1,00
ouder first offender	1,84*	1,28*	2,82*	1,61*
ouder meerpleger	3,29*	1,79*	5,55*	2,09*
ouder veelpleger	6,64*	3,15*	10,94*	2,81*
Gezinssamenstelling (leeftijd 16 kind)				
kind woont bij vader en moeder(ref.)		1,00		1,00
kind woont bij geen van beide ouders		2,15*		2,09*
kind woont alleen bij vader		1,70*		1,70*
kind woont alleen bij moeder		1,56*		1,53*
aantal kinderen in huishouden		1,03*		1,02*
ouder nooit verdacht x woont bij ouder (ref.)		1,00		1,00
ouder firstoffender x woont bij ouder		1,36*		1,30*
ouder meerpleger x woont bij ouder		1,52*		1,77*
ouder veelpleger x woont bij ouder		1,71*		3,66*
Sociaaleconomische gezinssituatie (leeftijd 16 kind)				
Inkomsten huishouden				
minder dan 1 250 euro		1,24*		1,33*
1 250 tot 2 000 euro		1,30*		1,34*
2 000 tot 3 000 euro (ref.)		1,00		1,00
3 000 tot 4 000 euro		0,91*		0,91*
4 000 euro of meer		0,73*		0,74*
geen van beide (juridische) ouders uitkering (ref.)		1,00		1,00
gegevens beide ouders zijn onbekend		1,20		1,42*
een van beide ouders uitkering		1,44*		1,47*
beide ouders hebben een uitkering		2,17*		2,29*
gegevens 1 ouder bekend: geen uitkering		1,20*		1,56*
gegevens 1 ouder bekend: uitkering		1,17*		1,59*
Geslacht				
dochter (ref.)		1,00		1,00
zoon		5,80*		5,52*
Nagelkerke R^2	0,023	0,176	0,014	0,18
N		939600		939600

¹⁾ Eveneens gecontroleerd voor geboortjaar ouder(s) en kinderen. De constante is weggelaten. Toevoegen van de variabele 'Herkomstgroepering' veranderde niets wezenlijks aan de modeluitkomsten.

* $p < .001$

Bron: SSB

van vaders die in de veelpleger-categorie vallen hebben een meer dan 6,5 keer zo grote kans dat hun kinderen eveneens met de politie in aanraking komen als zij tussen de 18 en 22 jaar oud zijn. Bij moeders loopt de relatieve kansverhouding op tot bijna 11.

Ook na correctie voor achtergrondkenmerken neemt de kans dat een kind wordt verdacht van een misdrijf toe als de ouder vaker wordt verdacht van een misdrijf. De directe intergenerationale overdracht van criminaliteit is vooral bij veelplegende vaders iets sterker dan bij veelplegende moeders. Dit beeld verandert echter als we de directe overdracht combineren met de situatie waarin het kind bij een verdachte ouder woont. Kinderen die inwoonden bij veelplegende moeders hebben een relatieve kansverhouding van 10,28 (=3,66*2,81) tegen 1, vergeleken met de situatie waarin kinderen met hun moeder woonden die nooit van een misdrijf werd verdacht. Bij vaders is deze verhouding 'slechts' 5,39 (=1,71*3,15) tegen 1.

Het effect van de correctie voor achtergrondkenmerken komt overeen met dat van de eerste analyse, waarbij het wel of niet verdacht zijn van de ouders als onafhankelijke variabele diende.

4.2.3 Aard misdrijven van de ouder

In de laatste analyses is gekeken naar het verband tussen de aard van de misdrijven waarvan de ouders verdacht zijn en de kans dat het kind van een misdrijf wordt verdacht. Ook deze analyse is uitgevoerd voor zowel de vader als de moeder, en ook de correctie vond plaats met dezelfde achtergrondkenmerken. *Staat 4* laat de resultaten zien.

Wat betreft de aard van de misdrijven is het beeld minder duidelijk dan in de voorgaande analyse. Ten opzichte van kinderen van wie de ouders niet met de politie in aanraking kwamen, verschillen de effecten van de soorten anteceden ten niet sterk van elkaar. Als rekening wordt gehouden met het al dan niet bij de ouders wonen, is de samenhang van geweldsmisdrijven met de kans dat het kind ook van een misdrijf wordt verdacht groter dan bij de andere soorten misdrijven. Daarnaast laten ook de overtredingen van de Opiumwet bij zowel vaders als moeders een sterk effect zien. Wat opvalt is dat het effect van ouderlijke zedenmisdrijven tijdens de jeugd alleen wat betreft de vader significant is en zelfs geheel verdwijnt na controle voor de achtergrondkenmerken. Dit heeft wellicht ook te maken met de relatief kleine aantallen zedenmisdrijven op het totaal aantal delicten.

Staat 4
Kans dat jongvolwassenen (18–22 jaar) in aanraking komen met justitie in 2005 naar aard van de misdrijven waarvan ouders worden verdacht¹⁾(odds ratio's)²⁾

	Alleen vader		Alleen moeder	
Intergenerationele overdracht				
ouder niet verdacht t/m leeftijd 16 kind (ref.)	1,00	1,00	1,00	1,00
ouder verdacht geweld	2,28*	1,54*	3,07*	1,65*
ouder verdacht zeden	1,31*	1,04	1,25	0,79
ouder verdacht opium	2,21*	1,62*	3,05*	1,51*
ouder verdacht overig	2,17*	1,56*	3,24*	1,81*
Gezinssamenstelling (leeftijd 16 kind)				
kind woont bij vader en moeder(ref.)		1,00		1,00
kind woont bij geen van beide ouders		2,18*		2,07*
kind woont alleen bij vader		1,66*		1,68*
kind woont alleen bij moeder		1,55*		1,5*
aantal kinderen in huishouden		1,03*		1,02*
ouder nooit verdacht x woont bij ouder (ref.)				
ouder verdacht geweld x woont bij ouder		1,42*		1,66*
ouder verdacht zeden x woont bij ouder		1,15		1,50
ouder verdacht opium x woont bij ouder		1,17*		1,61*
ouder verdacht overig x woont bij ouder		1,23*		1,32*
Sociaaleconomische gezinssituatie (leeftijd 16 kind)				
Inkomsten huishouden				
minder dan 1 250 euro		1,22*		1,31*
1 250 tot 2 000 euro		1,29*		1,34*
2 000 tot 3 000 euro (ref.)		1,00		1,00
3 000 tot 4 000 euro		0,91*		0,91*
4 000 euro of meer		0,73*		0,74*
geen van beide (juridische) ouders uitkering (ref.)				
gegevens beide ouders zijn onbekend		1,23		1,44*
een van beide ouders uitkering		1,42*		1,46*
beide ouders hebben een uitkering		2,13*		2,25*
gegevens 1 ouder bekend: geen uitkering		1,20*		1,56*
gegevens 1 ouder bekend: uitkering		1,18*		1,57*
Geslacht				
dochter (ref.)		1,00		1,00
zoon		5,83*		5,56*
Nagelkerke R ²	0,030	0,180	0,022	0,183
N		939600		939600

¹⁾ Een persoon kan meerdere soorten misdrijven hebben begaan.

²⁾ Eveneens gecontroleerd voor geboortjaar ouder(s) en kinderen. De constante is weggelaten. Toevoegen van de variabele 'Herkomstgroepering' veranderde niets wezenlijks aan de modeluitkomsten.

* p<.001

Bron: SSB

Het toevoegen van de factoren rond de gezinssamenstelling, de sociaaleconomische gezinssituatie en geslacht verkleint de directe ouderlijke invloed, maar deze blijft wel bestaan. Als het kind bij een verdachte ouder woont, zijn de effecten wederom sterker. Was (alleen) een moeder verdacht van een geweldsmisdrijf en woonde het kind bij haar toen het 16 jaar oud was, dan is de relatieve kans dat hij of zij als jongvolwassene met de politie in aanraking komt 2,74 (=1,65*1,66) keer groter dan die van een kind dat woonde bij beide ouders, die niet verdacht waren van een misdrijf. Het effect van het corrigeren voor achtergrondkenmerken is vergelijkbaar met dat in de vorige analyses.

5. Conclusies en discussie

In de hier gepresenteerde analyse is eerst de omvang bepaald van de groep jongvolwassenen (18–22 jaar) die opgroeide met een criminele ouder: ruim 6 procent had alleen een criminele vader en bijna 2 procent alleen een criminele moeder. In bijna 1 procent van de gevallen kwamen zowel de vader als de moeder voor in de verdachtenregistraties. Hoewel dit relatief kleine groepen zijn, gaat het toch om een op de twaalf jongvolwassenen (bijna 90 duizend personen in 2005). Omdat alleen de gegevens beschikbaar waren over ouders die zelf bekend werden als verdachte van het plegen van een misdrijf in de periode 1996–2003, is dit aandeel nog een onderschatting. De overdracht van criminele vaders gebeurt in meer dan 25 procent van de gevallen, bij moeders is dit bijna 35 procent en bij beide ouders zelfs meer dan 40 procent. De vraag was in hoeverre dit een schijnverband is en of er andere condities zijn die de kans op crimineel gedrag van jongvolwassenen vergroten.

Er blijkt een statistisch significante overdracht te bestaan van criminaliteit van ouders op kinderen. Wat opvalt is dat de directe overdracht van moeders op kinderen groter is dan die van vaders op kinderen. Verder blijkt dat de sociaaleconomische positie van het gezin waarin de kinderen opgroeiden (benaderd door de situatie toen het kind 16 jaar oud was) dit effect iets verkleint, maar zeker niet tenietdoet. Een gebroken gezin, wat vaak neerkomt op de afwezigheid van een vader tijdens de jeugd, vergroot de kans op crimineel gedrag. Als de ouder ooit een misdrijf beging, dan versterkt dit echter de overdracht ten opzichte van de situatie waarin de ouder tijdens de opvoeding van het kind niet in huis woonde. Het worden geconfronteerd met criminaliteit tijdens de jeugd blijkt een cruciale factor te zijn in de verklaring van intergenerationale overdracht van criminele gedragingen.

De intensiteit van crimineel gedrag is ook van belang: kinderen van veelplegers hebben een veel grotere kans zelf met de politie in aanraking te komen dan kinderen van andere ouders. Als laatste bleek dat het op het eerste gezicht minder uitmaakt welk soort crimineel gedrag de ouder vertoonde. In combinatie met het wel of niet in het huishouden aanwezig zijn van criminele ouders wordt het negatieve effect van geweldsmisdrijven voor opgroeiende kinderen echter wel duidelijk zichtbaar.

We kunnen dus concluderen dat het gezegde ‘Jong geleerd, oud gedaan’ zeker opgaat voor criminele gedragingen.

Naast de directe gedragsinvloed van de ouders is de verdere sociale context waarin kinderen opgroeien van groot belang.

Een veilige en stabiele sociale omgeving voor kinderen is belangrijk om later als volwassene volwaardig in de maatschappij te kunnen participeren. Er zijn aanwijzingen dat kinderen van bepaalde groepen ouders worden beperkt in hun ontwikkelingskansen of zelfs ernstig worden beschadigd, terwijl andere kinderen voordeel hebben van hun sociale achtergrond (Steketee et al., 2008). Heeft een kind een of zelfs twee ouders die ooit met de politie in aanraking kwamen, dan is de kans groter dat het een slechte start maakt in het volwassen leven. De situatie waarin ouders met de politie in aanraking komen, is echter vaak niet los te zien van de situatie (geen werk, laag inkomen) waarin het gezin zich bevindt.

We houden in dit onderzoek geen rekening met clustering binnen families en nemen aan dat alle ouder-kind paren onafhankelijk van elkaar zijn. Ook zijn er verborgen determinanten van criminele gedragingen die we niet meenemen in onze studie, zoals de invloed van *peer groups*, maar ook bijvoorbeeld bepaalde persoonskenmerken die samenhangen met een verlaagd niveau van zelfcontrole. Verder onderzoek is nodig, wellicht op basis van een combinatie van registraties met enquêtegegevens, om na te gaan in hoeverre zulke factoren het gevonden verband tussen de criminele activiteiten van ouders en kinderen afzwakken.

Een mogelijke beperking van onze studie is dat we gebruik maken van verdachtenregistraties en niet van rechterlijke uitspraken. Het is echter wel zo dat slechts 10 procent van de verdachten geen regeling krijgt aangeboden door het Openbaar Ministerie of in een later stadium door de rechter onschuldig wordt verklaard. Belangrijk is dat als een persoon achteraf onschuldig blijkt te zijn, de informatie van deze persoon wordt geactualiseerd. Daarbij komt dat het aantal verdachte ouders en daarmee de intergenerationale overdracht feitelijk wordt onderschat, omdat we slechts informatie hebben over personen die na 1996 minstens één keer met de politie in aanraking kwamen. Het is zeer de vraag of bestaande enquêtes die persoonlijke vragen over criminaliteit bevatten een betrouwbaarheidspercentage boven de 90 hebben. Verder bevat het SSB geen gegevens over individuele attitudes en soortgelijke zaken.

Het gebruikte ouder-kind bestand is nagenoeg compleet, maar het gekoppelde deel is wel selectief: het bevat relatief weinig eerste generatie allochtonen. De samenhang tussen de kenmerken van de ouders en kinderen is echter weinig gevoelig voor deze selectieve uitval. Samenhangen (correlaties, associatiematen, regressiecoëfficiënten) zijn heel robuust hiervoor. Verder zijn de mechanismen bij eerste generatie allochtonen die zonder hun ouders naar Nederland zijn gekomen vermoedelijk anders. Dat verdient nadere bestudering van die specifieke groep, maar kan niet door het CBS worden uitgevoerd wegens gebrek aan gegevens.

Eventuele koppelingen van enquêteresultaten aan het SSB zouden het mogelijk kunnen maken om meer individuele kenmerken in de analyses te betrekken. Aan de andere kant

wordt lang niet iedereen die crimineel gedrag vertoont als verdachte geregistreerd. Een groot deel wordt niet waargenomen door de politie, bijvoorbeeld omdat slachtoffers geen aangifte doen. Een bijkomende oorzaak van eventuele onderrapportage is dat een groot deel van de criminaliteit niet wordt opgelost. Er zijn geen aanwijzingen dat deze onderschatting van de werkelijke criminaliteit selectief is, dat wil zeggen, dat dit onze resultaten systematisch beïnvloedt.

Naar aanleiding van deze studie kunnen ook enkele vragen voor toekomstig onderzoek worden geformuleerd. Zo willen we in een later stadium de gezinssituatie (partner, kinderen) en de sociaaleconomische situatie (opleiding, werk, uitkering, inkomen) van de jongvolwassene in de analyse betrekken. Dan kan ook worden nagegaan of volwassene van wie de ouders crimineel gedrag vertoonden een grotere kans hebben om zelf met de politie in aanraking te komen als ze kleine kinderen hebben. In toekomstig onderzoek zou het ook interessant zijn de relatie tussen de verschillende soorten antecedenten van zowel ouders als kinderen te onderzoeken. Worden kinderen die in hun jeugd met geweld van hun ouders worden geconfronteerd als jongvolwassene eveneens vaker gewelddadig? Een andere onderzoeksvraag betreft de timing: lijken ouders en kinderen op elkaar wat betreft de leeftijd waarop ze voor de eerste keer met de politie in aanraking kwamen? Ten slotte zou het interessant zijn om te kijken naar verschillen binnen gezinnen. Waarom wordt het ene kind wel crimineel en het andere niet, en is er een verschil tussen de intergenerationele overdracht binnen biologische relaties en stiefrelaties?

Literatuur

Arts, C. en E.M.J. Hoogteijling, 2002, Het Sociaal Statistisch Bestand 1998 en 1999. Sociaal-economische Maandstatistiek 19(12), blz. 13–21.

Bosman, R., 1993, Opvoeden in je eentje; een onderzoek naar de betekenis van het moedergezin voor de onderwijskansen van kinderen. Swets en Zeitlinger, Lisse.

Brinkgreve, C. en B. van Stolk, 1997, Van huis uit. Wat ouders aan hun kinderen willen meegeven. Meulenhoff, Amsterdam.

Coleman, J., 1990, Foundations of social theory. Harvard University Press, Cambridge.

Dykstra, P.A. en H. de Valk, 2007, Families en criminaliteit. In: Laan, A.M. van der, L. Vervoorn, N. van Nimwegen

en F.L. Leeuw (red.), Justitie en demografie: over ontgroening, vergrijzing en verkleuring. Veranderingen in bevolkingsamenstelling en de gevolgen voor Justitie. Cahier 2007–2, blz. 125–139. CBS/WODC, Voorburg/Den Haag.

Graaf, P.M. de, en R. Luijckx, 1995, Paden naar succes: geboorte of diploma's. In: Dronkers, J. en W.C. Ultee, Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit, blz. 31–45. Van Gorcum, Assen.

Jennissen, R.P.W. en M. Blom, 2007, Allochtone en autochtone verdachten van verschillende delicttypen nader bekeken. Cahier 2007–4. CBS/WODC, Voorburg/Den Haag.

Liefbroer, A.C. en P.A. Dykstra, 2007, Gelijkenis binnen families en intergenerationele overdracht. In: Liefbroer, A.C. en P.A. Dykstra (red.), Van generatie tot generatie. Gelijkenis tussen ouders en kinderen, blz. 7–14. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Moffit, T.E., 1993, Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behaviour: A developmental taxonomy. *Psychological Review* 100(4), blz. 674–701.

Nagel, I., 2007, Cultuurparticipatie tussen 14 en 24. Intergenerationele overdracht versus culturele mobiliteit. In: Liefbroer, A.C. en P.A. Dykstra (red.), Van generatie tot generatie. Gelijkenis tussen ouders en kinderen, blz. 39–63. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Rakt, M. van de, P. Nieuwbeerta en N.D. de Graaf, 2006, Zo vader, zo zoon? De intergenerationele overdracht van crimineel gedrag. *Tijdschrift voor Criminologie* (48)4, blz. 345–360.

Steenhof, L. en C. Prins, 2005, Echtscheiding van ouders en kinderen. *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 47–52.

Steketee, M., J. Mak en B. Tierolf (red.), 2008, Kinderen in tel. Kinderrechten als basis voor lokaal jeugdbeleid. Verwey Jonker Instituut, Utrecht.

Werfhorst, H.G. van de, N.D. de Graaf en G. Kraaykamp, 2001, Intergenerational resemblance in field of study in the Netherlands. *European Sociological Review* 17(3), blz. 275–293.

Willemsen, G. en D.I. Boomsma, 2007, De intergenerationele overdracht van eenzaamheid. Een gedragsgenetische benadering. In: Liefbroer, A.C. en P.A. Dykstra (red.), Van generatie tot generatie. Gelijkenis tussen ouders en kinderen, blz. 83–99. Amsterdam University Press, Amsterdam.

De relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau van de vrouw

Elma van Agtmaal-Wobma en Mila van Huis

Hoogopgeleide vrouwen zijn gemiddeld ouder als ze voor het eerst moeder worden dan laagopgeleide vrouwen. Ook is het aandeel kinderloze vrouwen groter onder hoog opgeleiden. Dit artikel gaat in op de vraag of uitstel van moederschap effect heeft op de totale vruchtbaarheid. Met behulp van integrale gegevens en de opleidingsvariabele uit het Sociaal Statistisch Bestand wordt voor verschillende generaties de relatie tussen opleidingsniveau en vruchtbaarheid onderzocht.

1. Uitkomsten van eerder onderzoek en onderzoeksvragen

Een van de belangrijkste ontwikkelingen in de vruchtbaarheid is het uitstel van moederschap. In de meeste ontwikkelde landen worden vrouwen steeds later moeder.

In Nederland was een vrouw in 2006 gemiddeld 29,4 jaar bij de geboorte van haar eerste kind. Met Spaanse, Zweedse, Ierse en Italiaanse moeders behoren de Nederlandse moeders tot de oudste in de wereld (Boekhoorn en De Jong, 2008). Hoewel in Nederland deze leeftijd de laatste jaren niet meer is gestegen (CBS, 2007), blijft het uitstel van moederschap een belangrijk aandachtspunt. Minister Rouvoet van Jeugd en Gezin maakt zich zorgen over de medische risico's van laat moederschap en over de consequenties voor het geboortecijfer in Nederland, dat wat hem betreft wel iets hoger zou mogen zijn (Programmaministerie Jeugd en Gezin, 2008).

Uitstel van moederschap wordt meestal in verband gebracht met de Tweede Demografische Transitie, waarin modernere, meer op het individu gerichte normen en waarden in demografische processen een rol zijn gaan spelen. Zelfontplooiing en keuzevrijheid zijn belangrijker geworden en hebben gezinsvorming en vruchtbaarheid beïnvloed (Van de Kaa, 2001). Jongvolwassenen stellen beslissingen over samenwonen, trouwen en kinderen krijgen steeds meer uit, omdat ze zich niet te snel willen binden. Vooral hoogopgeleide jonge mensen willen eerst een aantal basiszekerheden hebben, zoals een afgeronde studie, een vast inkomen, een huis en een stabiele relatie (Doorten en Struijs, 2007).

Een van de belangrijkste verklaringen van het uitstel is het in heel Europa gestegen opleidingsniveau van vrouwen (en mannen). Volgens Belgisch onderzoek is de toegenomen onderwijs- en arbeidsdeelname vele malen belangrijker voor het uitstelgedrag dan veranderende waardepatronen. Uitstel is daarmee een structurele verandering (Neels, 2006). Volgens anderen gaat een hogere opleiding samen met veranderingen in normen en waarden, wat het effect versterkt dat het volgen van een opleiding ook moeilijk samengaat met het krijgen van een kind (Billari et al., 2006). Vooral hoger opgeleide vrouwen stellen het moederschap steeds verder uit (Kalmijn, 1996). In Nederland zou de leeftijd van moeders bij de geboorte van hun eerste kind tussen

1970 en 2000 de helft minder gestegen zijn als hun opleidingsniveau niet was toegenomen (Beets, 2007). Overigens speelt bij het uitstel van ouderschap niet alleen het opleidingsniveau van de vrouw, maar ook dat van haar partner een rol. Een paar dat bestaat uit twee hoog opgeleiden krijgt later kinderen dan een paar waarvan één van de twee hoog opgeleid is (Latten en Hooghiemstra, 2002).

Uitstel van ouderschap kan gevolgen hebben voor het uiteindelijk kindertal: hoe ouder de moeder als ze haar eerste kind krijgt, hoe kleiner haar uiteindelijk kindertal. Overigens blijkt dit sterk te verschillen tussen landen. In landen waar het combineren van kinderen en werk gemakkelijker en geaccepteerder is, krijgen oudere moeders gemiddeld meer kinderen dan elders. Het uitstel wordt dan ingehaald. Slechte mogelijkheden om werk en kinderen te combineren en een moeizame taakverdeling tussen man en vrouw leiden er niet alleen toe dat vrouwen later aan kinderen beginnen, maar het kan ze er ook van weerhouden meer kinderen te krijgen. Hoe hoger de leeftijd van de vrouw, hoe kleiner ook de biologische vruchtbaarheid van vrouwen wordt, evenals de kans op een voldragen zwangerschap (Billari et al., 2006). Uit het Onderzoek Gezinsvorming (OG) 2003 van het CBS blijkt dat 60 procent van de 36–45-jarige vrouwen met één kind liever meer kinderen had willen hebben. Soms heeft het te maken met uitstel van moederschap en voelt men zich te oud voor een tweede kind. Ook kunnen omstandigheden als echtscheiding en het moeilijk combineren van werk en kind ervoor zorgen dat een vrouw het bij één kind houdt (De Graaf en Loozen, 2005). In Nederland stellen hoog opgeleiden het moederschap weliswaar meer uit dan lager opgeleiden, maar is ook sprake van inhaal op hogere leeftijden: het gerealiseerde kindertal per moeder verschilt niet veel naar opleidingsniveau (Beets, 2007).

Het aantal vrouwen dat kinderloos blijft is toegenomen met de generaties: uit het OG 2003 bleek van de vrouwen geboren in de jaren veertig 11 procent geen kinderen te hebben. In de generaties uit de jaren zestig was dat 19 procent. Hoogopgeleide vrouwen zijn vaker kinderloos dan middelbaar en laag opgeleiden. In 2003 was bijna een kwart van de hoogopgeleide vrouwen ouder dan 45 jaar kinderloos, drie keer zoveel als lager opgeleiden. De kinderloosheid onder lager en middelbaar opgeleiden is de afgelopen decennia echter wel toegenomen. Mogelijk is dit deels een gevolg van uitgesteld moederschap: van uitstel komt dan afstel. Dit kan komen door de afgenomen vruchtbaarheid, maar vrouwen kunnen zichzelf op een gegeven moment ook te oud vinden voor het moederschap, of willen hun leefpatroon niet meer aanpassen aan kinderen. Verschillen in kinderloosheid tussen opleidingsniveaus worden ook in verband gebracht met verschillen in relatievorming: hoger opgeleiden hebben minder vaak een (stabiele) relatie (De Graaf en Loozen, 2005).

Het onderwijsniveau van vrouwen is een van de belangrijkste achtergrondvariabelen voor vruchtbaarheidsonderzoek. Er is al veel bekend over het vruchtbaarheidsgedrag van vrouwen van verschillende generaties en opleidingsniveaus,

onder meer uit het OG. Met de ontwikkeling van het opleidingsniveaubestand als onderdeel van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) is het nu mogelijk om van grote groepen vrouwen uit het bevolkingsregister het opleidingsniveau te bepalen. Met deze gegevens kan een gedetailleerd en uitgebreid beeld worden gegeven van de vruchtbaarheid in relatie tot het opleidingsniveau van vrouwen in Nederland.

De volgende onderzoeksvragen komen hierbij aan de orde:

- Wat zijn de belangrijkste verschillen in vruchtbaarheidsgedrag tussen vrouwen van verschillende opleidingsniveaus?
- Welke veranderingen zijn er tussen de verschillende cohorten te zien, in het algemeen en binnen opleidingsniveaus?
- Worden de verschillen tussen opleidingsniveaus in de loop der tijd kleiner?

2. Gegevens en methode

Vaak zijn vruchtbaarheidsanalyses gebaseerd op periodegegevens. De bekendste periodemaat is het totaal leeftijds-specifiek vruchtbaarheidscijfer (TFR). Op basis van de vruchtbaarheidsgegevens voor een kalenderjaar kan met deze maat worden uitgedrukt hoeveel kinderen een vrouw gemiddeld krijgt als de in het betreffende jaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare levensfase zouden gelden. Het grote voordeel van het gebruik van periodecijfers is dat alleen gegevens voor één kalenderjaar nodig zijn. In een situatie waarin vruchtbaarheidsgedrag weinig fluctuaties van jaar op jaar laat zien, geeft de TFR een goede globale beschrijving van de ontwikkelingen. Als er veel inhaal of uitstel plaatsvindt, geeft de TFR een vertekend beeld van de vruchtbaarheidsontwikkelingen (Garssen en Nicolaas, 2006).

De vruchtbaarheidscijfers in dit onderzoek zijn berekend op basis van cohortgegevens. Deze gegevens maken een betere beschrijving van de vruchtbaarheid mogelijk. Voor vrouwen geboren in een bepaalde periode (geboortecohort) kan worden nagegaan hoeveel kinderen ze in de loop van hun leven hebben gekregen. Een nadeel van de cohortbenadering is dat het vruchtbaarheidsgedrag van jonge vrouwen slechts gedeeltelijk onderzocht kan worden, omdat de betreffende gegevens nog niet volledig zijn. In dit onderzoek, waar de timing van het kinderen krijgen een belangrijk onderwerp is, zijn cohortvruchtbaarheidscijfers niettemin het meest geschikt om verschillen in vruchtbaarheid tussen de opleidingsniveaus en generaties te analyseren.

2.1 Cohortvruchtbaarheid

Voor het berekenen van de cohortvruchtbaarheidscijfers is informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) gebruikt. Op basis van de GBA wordt ieder jaar door het CBS de 'structuurtelling' uitgevoerd. In deze telling worden van alle vrouwen die op 1 januari in Nederland wonen diverse gegevens geregistreerd, zoals geboortedatum en geboortedata van de kinderen. In dit artikel is gebruik gemaakt van de structuurtelling van 1 januari

2007. De cohortvruchtbaarheid van vrouwen wordt berekend door het aantal kinderen geboren uit deze vrouwen te delen door het totaal aantal vrouwen dat in een bepaald cohort geboren is.

De berekening van de cohortvruchtbaarheid op basis van de structuurtelling verschilt van die op basis van jaarlijkse geboortestatistieken. Bij cohortvruchtbaarheid op basis van de structuurtelling worden vrouwen die inmiddels zijn geëmigreerd of overleden niet meegerekend. Bij cohortvruchtbaarheid op basis van de geboortestatistieken wordt daarentegen geen rekening gehouden met kinderen die migrantenvrouwen hebben gekregen vóórdat ze naar Nederland kwamen. Uit eerder onderzoek is gebleken dat de berekende verschillen in cohortvruchtbaarheid tussen de beide methoden minimaal zijn voor vrouwen geboren in 1945 of later (Alders, 2000). Voor kinderen geboren na 1965 is het namelijk verplicht om zowel bij de moeder als de vader geregistreerd te staan. Voor kinderen geboren vóór 1966 gold deze verplichting niet. Om deze reden onderzoeken we in dit artikel de cohortvruchtbaarheid van vrouwen geboren vanaf 1945. Omdat het niet zinvol is om de vruchtbaarheidscijfers van zeer jonge vrouwen, die immers nog nauwelijks kinderen hebben, te analyseren, worden ook vrouwen geboren na 1979 buiten beschouwing gelaten.

2.2 Opleidingsniveaubestand

Om cohortvruchtbaarheid naar opleidingsniveau te kunnen berekenen, is het nodig om van elke vrouw haar opleidingsniveau te weten. Dit gegeven wordt verkregen door de vrouwen uit de structuurtelling van 1 januari 2007, geboren tussen 1945 en 1979, te koppelen met het opleidingsniveaubestand 2003 van het CBS. Dit bestand, dat sinds kort beschikbaar is, bevat het hoogst behaalde en het hoogst gevolgde opleidingsniveau (eerste twee cijfers van de SOI-code) van alle daarin opgenomen personen per ultimo september 2003. De opleidingsvariabelen zijn gebaseerd op diverse jaargangen van registers en van de Enquête Beroepsbevolking (EBB). Dit betekent dat het opleidingsniveaubestand geen integraal bestand is, omdat het gedeeltelijk registerinformatie en gedeeltelijk informatie op steekproefbasis bevat. Daarom bevat het bestand voor iedere persoon een ophooggewicht. Na koppeling blijkt ongeveer een vijfde van de vrouwen uit de structuurtelling te koppelen met een record uit het opleidingsniveaubestand. De ophooggewichten uit het opleidingsniveaubestand zijn vervolgens aangepast door te herwegen door middel van poststratificatie naar het aantal vrouwen naar kindertal (0 t/m 3 en 4+) en vijfjaarscohorten (1945–1949 t/m 1975–1979) op 1 januari 2007. Deze aanpassingen zijn minimaal, omdat de oorspronkelijke gewichten al zijn herwogen naar diverse achtergrondkenmerken, zoals geslacht en leeftijd (vijfjaarsklassen). Het zo gekoppelde bestand van vrouwen met opleidingsniveau en aangepast ophooggewicht is gebruikt bij de analyses.

Het opleidingsniveau van de vrouw is bepaald op basis van de variabele hoogst behaald opleidingsniveau. Het opleidingsniveau van de vrouw is in drie klassen verdeeld, namelijk:

1. laag (lager onderwijs, v(m)bo, mavo, mbo-1 en onderwijs van vergelijkbaar niveau)
2. middelbaar (havo, vwo, mbo2-4 en onderwijs van vergelijkbaar niveau)
3. hoog (hbo, wo en onderwijs van vergelijkbaar niveau)

Deze indeling naar drie hoofdklassen wordt ook vaak in andere onderzoeken op het CBS gebruikt, bijvoorbeeld in de EBB en het OG. Het peilmoment voor de variabele hoogst behaald opleidingsniveau is ultimo september 2003. Dit kan tot gevolg hebben dat het opleidingsniveau van de jongste vrouwen enigszins wordt onderschat, omdat sommigen van hen op 1 januari 2007 een hoger opleidingsniveau hebben.

2.3 Onderzoek Gezinsvorming

Een derde bron van gegevens voor ons onderzoek is het OG 2003. Dit onderzoek, dat eens in de vijf jaar wordt gehouden, heeft als doel informatie te verzamelen over het verloop van de relatie- en gezinsvorming in Nederland en achtergronden daarvan. Aan het OG 2003 hebben 3,9 duizend mannen en 4,2 duizend vrouwen tussen de 18 en 62 jaar deelgenomen.

De belangrijkste uitkomsten op basis van het gekoppelde structuurtellings-opleidingsniveaubestand zijn vergeleken met de uitkomsten uit het OG 2003. Deze plausibiliteitscontrole is uitgevoerd, omdat dit een van de eerste keren is dat het opleidingsniveaubestand in een onderzoek is gebruikt.

3. Resultaten

3.1 Overzicht

Op 1 januari 2007 waren er ruim 4 miljoen vrouwen van de geboortecohorten 1945 tot en met 1979 in Nederland. De cohorten zijn ingedeeld naar groepen van vijf geboortejaren, waarin het aantal vrouwen varieert tussen de 494 duizend en 643 duizend (*staat 1*).

Staat 1
Vrouwen naar opleidingsniveau, 1 januari 2007

Geboortecohort	Opleidingsniveau			Totaal
	laag	middelbaar	hoog	
<i>x 1 000</i>				
1945-1949	297	167	80	544
1950-1954	260	187	98	546
1955-1959	228	239	125	592
1960-1964	197	301	144	642
1965-1969	155	328	159	643
1970-1974	122	300	168	589
1975-1979	83	263	149	494
%				
1945-1949	55	31	15	100
1950-1954	48	34	18	100
1955-1959	39	40	21	100
1960-1964	31	47	22	100
1965-1969	24	51	25	100
1970-1974	21	51	29	100
1975-1979	17	53	30	100

Het opleidingsniveau van vrouwen is toegenomen. Steeds meer vrouwen zijn middelbaar of hoog opgeleid en het aantal vrouwen dat een lage opleiding heeft, is met de generaties afgenomen. Ruim de helft van de vrouwen uit de generatie 1945-1949 heeft een lage opleiding. In de generatie 1975-1979 is dit nog maar 17 procent. Van de generatie 1945-1949 is slechts 15 procent van de (nu nog in Nederland levende) vrouwen hoog opgeleid. In de jongste generatie, geboren tussen 1975 en 1979, is het aandeel hoog opgeleiden gestegen tot 30 procent. Het aantal vrouwen uit de oudere generaties met een hoge opleiding is dus relatief klein, evenals het aantal vrouwen uit de jongere generaties met een lage opleiding. Vanaf het geboortjaar 1955 is per vijfjaarscohort de grootste groep vrouwen middelbaar opgeleid. In de generaties vanaf 1965 heeft steeds ruim de helft van de vrouwen een middelbare opleiding behaald.

Bij de interpretatie van de resultaten moet rekening worden gehouden met veranderingen in de samenstelling van de afzonderlijke opleidingsgroepen. Hoog opgeleiden in het oudste cohort vormden een relatief kleine, selectieve groep vrouwen uit een over het algemeen hoger sociaal milieu. Omdat steeds meer vrouwen een hogere opleiding (konden) volgen, zijn de groepen hoog opgeleiden in de jongere generaties niet alleen veel groter, maar ook meer gevarieerd dan vroeger. Per generatie is de groep vrouwen met een lage opleiding steeds kleiner en mogelijk selectiever geworden. Zo bevinden zich onder de laagopgeleide vrouwen van de jongere cohorten naar verhouding veel niet-westerse allochtonen. Niet-westers allochtone vrouwen, vooral van de eerste generatie, vertonen over het algemeen een ander vruchtbaarheidsgedrag dan autochtone vrouwen (Garssen en Nicolaas, 2006).

3.2 Kinderloosheid

Van de vrouwen uit het oudste cohort (1945-1949) is 14 procent kinderloos gebleven. Het aandeel kinderlozen is met de generaties langzaam toegenomen, tot 19 procent in het laatste cohort dat als voltooid mag worden beschouwd (1960-1964). De jongste vrouwen uit dit cohort zijn op 1 januari 2007 42 jaar. Vrijwel al deze vrouwen zullen hun vruchtbaarheid voltooid hebben. Het cohort 1965-1969 telt 21 procent kinderlozen, maar dit aandeel kan nog licht dalen omdat deze vrouwen nog kinderen kunnen krijgen (*staat 2*).

Staat 2
Aandeel kinderloze vrouwen naar opleidingsniveau

Geboortecohort	Opleidingsniveau			Totaal
	laag	middelbaar	hoog	
%				
1945-1949	9,4	14,4	26,6	13,5
1950-1954	12,0	16,7	28,2	16,5
1955-1959	13,4	18,4	27,4	18,4
1960-1964	14,5	18,6	27,0	19,2
1965-1969	15,7	20,5	26,7	20,9

Kinderen krijgen is voor de jongere generaties minder vanzelfsprekend geworden dan vroeger. Met de verandering van normen en waarden, en ook de komst van de anticonceptiepil in de jaren zeventig, werd de keuze voor een leven zonder kinderen eenvoudiger. Een deel van de kinderloosheid kan echter ook een gevolg zijn van uitstel van moederschap. Kinderloosheid is dan ook niet altijd een bewuste keuze. Uit onderzoek blijkt dat iets meer dan de helft van de vrouwen die in 2003 36 jaar of ouder waren en verwachtten kinderloos te blijven, zichzelf als vrijwillig kinderloos beschouwde. Van de onvrijwillig kinderlozen had de helft geen partner (meer) om de gewenste kinderen mee te krijgen, de andere helft was onvruchtbaar of had andere lichamelijke beperkingen (De Graaf en Loozen, 2005).

Het percentage kinderloze vrouwen is hoger naarmate vrouwen een hogere opleiding hebben genoten. Dit geldt voor alle generaties. Ruim een kwart van de hoogopgeleide vrouwen blijft kinderloos, veel meer dan de 10 tot 15 procent bij laagopgeleide vrouwen. Het aandeel kinderloze middelbaar opgeleide vrouwen zit hier tussenin. Hoogopgeleide vrouwen stellen het moederschap het meest uit, en hebben dan ook een grotere kans dat uitstel van kinderen leidt tot afstel. De hogere kinderloosheid bij hoog opgeleiden hangt ook samen met het feit dat deze groep minder vaak een vaste partner heeft. Ook zijn hoog opgeleiden vaker dan laag en middelbaar opgeleiden actief op de arbeidsmarkt, en komen er geen kinderen door problemen om werk en gezin te combineren (De Graaf en Loozen, 2005).

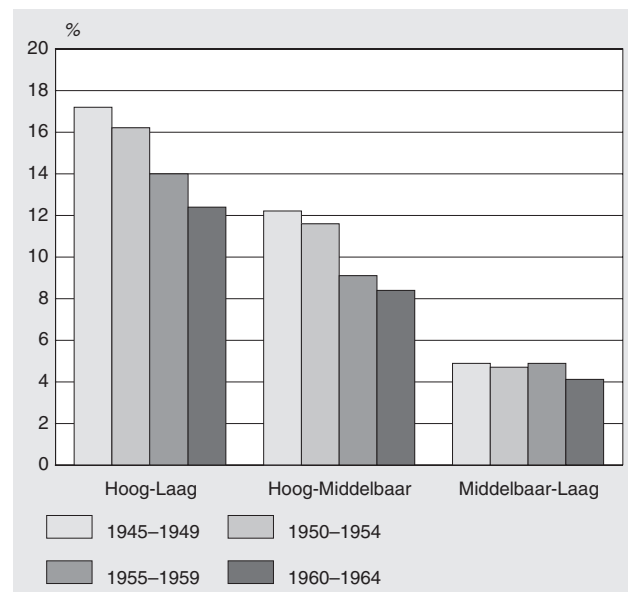
Onder laag en middelbaar opgeleiden is het aandeel kinderloze vrouwen per cohort groter geworden. Bleef nog geen 10 procent van de laagopgeleide vrouwen uit 1945–1949 kinderloos, bij de vrouwen uit 1960–1964 is dat aandeel 15 procent. Een vergelijkbare stijging is te zien bij de middelbaar opgeleide vrouwen. De stijging van het totale aandeel kinderloze vrouwen is dus deels toe te schrijven aan de laag- en middelbaar opgeleide vrouwen. Verder speelt mee dat de samenstelling van de cohorten naar opleidingsniveau in de loop der tijd is veranderd: in de jongere cohorten zijn steeds meer vrouwen hoog opgeleid, en deze vrouwen zijn vaker kinderloos.

Wel is opvallend dat het percentage kinderloze hoogopgeleide vrouwen per generatie vrijwel gelijk is gebleven. In elk van de onderzochte cohorten was ongeveer 27 procent van de hoog opgeleiden kinderloos. Ook in het nog niet voltooide cohort 1965–1969 is nu 27 procent kinderloos, wat zou kunnen duiden op een lichte afname van de uiteindelijke kinderloosheid bij hoogopgeleide vrouwen (zie ook par. 3.4). Het steeds verder uitstellen van het moederschap heeft dus, op het niveau van de groep, niet geleid tot meer afstel van moederschap door de jongere generaties hoog opgeleiden.

Doordat het aandeel kinderlozen onder laag en middelbaar opgeleiden is gestegen terwijl dat onder hoog opgeleiden gelijk is gebleven, zijn de verschillen tussen de opleidingsniveaus kleiner geworden. Dit geldt alleen voor de verschillen tussen hoog en laag, en tussen hoog en middelbaar opleidingsniveau. Bij vrouwen uit 1945–1949 was er een verschil van 17 procentpunten tussen de aandelen kinderloze vrouwen met hoge en lage opleiding. Bij vrouwen uit 1960–1964

was het verschil afgenomen tot 12 procentpunten. De toename van het aandeel kinderlozen onder laag- en middelbaar opgeleiden vertoonde grote overeenkomst. Het verschil tussen deze twee groepen daalde van 5 naar 4 procentpunten (*grafiek 1*).

1. Verschil in aandeel kinderloosheid tussen opleidingsniveaus per cohort

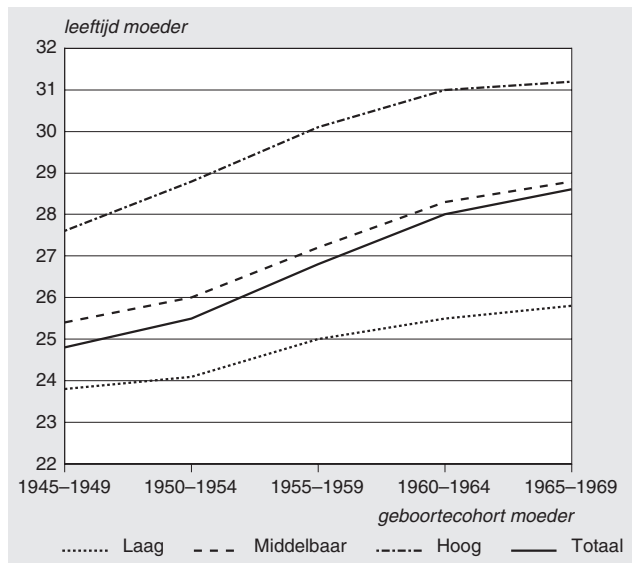

Er zijn meerdere verklaringen mogelijk voor de verschillende ontwikkelingen in de kinderloosheid naar opleidingsniveau. Hoogopgeleide vrouwen waren waarschijnlijk voorlopers bij de verandering van normen en waarden betreffende huwelijk en gezinsvorming. Ze kozen eerder voor een leven zonder kinderen, gedurende een aantal jaren of voor altijd. In jongere generaties zijn deze opvattingen en keuzemogelijkheden door laag en middelbaar opgeleide vrouwen deels overgenomen, en nam, deels als bewuste keuze en misschien ook doordat in deze groepen het moederschap eveneens werd uitgesteld, ook in deze groepen de kinderloosheid toe. De kinderloosheid onder hoog opgeleiden is niet gestegen en lijkt zelfs licht af te nemen. De veranderde samenstelling van de groep hoog opgeleiden speelt hierbij wellicht een rol.

3.3 Gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind

In de loop der jaren is de gemiddelde leeftijd waarop vrouwen voor het eerst moeder worden steeds hoger komen te liggen (*grafiek 2*). Vrouwen geboren in de periode 1945–1949 kregen hun eerste kind op de leeftijd van gemiddeld 24,8 jaar. In de volgende cohorten is deze leeftijd gestegen tot een gemiddelde van 28,0 jaar bij vrouwen uit 1960–1964. In het daaropvolgende cohort ligt deze leeftijd op 28,6 jaar. De jongste vrouwen in dit laatste cohort zijn 37 jaar op het meetmoment van 1 januari 2007, en kunnen nog kinderen krijgen. Het is dus mogelijk dat de gemiddelde leeftijd voor dit cohort nog iets stijgt. Dit zal vooral gelden voor de hoogopgeleide vrouwen, die immers gemiddeld op latere leeftijd moeder worden dan laag opgeleiden.

2. Gemiddelde leeftijd moeder bij de geboorte eerste kind naar opleidingsniveau

In alle generaties zijn de hoogopgeleide moeders verreweg het oudst bij de geboorte van hun eerste kind. Daarna volgen de middelbaar opgeleide moeders, en de laagopgeleide moeders zijn het jongst. Laagopgeleide moeders uit het cohort 1960-1964 kregen hun kind toen ze gemiddeld 25,5 jaar oud waren. Middelbaar opgeleide vrouwen uit dit cohort waren gemiddeld 28,3 jaar en de hoog opgeleiden 31,0 jaar. Dit is een verschil van maar liefst 5,5 jaar tussen hoog- en laagopgeleide vrouwen.

Het uitstel van moederschap, in vergelijking tot eerdere generaties, is zichtbaar bij vrouwen van alle opleidingsniveaus. De gemiddelde leeftijd van laagopgeleide moeders is echter minder gestegen dan die van de andere opleidingsgroepen: tussen de cohorten 1945-1949 en 1960-1964 nam de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind van laag opgeleiden toe van 23,8 tot 25,5 jaar, een toename van iets minder dan 2 jaar. Middelbaar en hoog opgeleiden hebben in deze periode het moederschap uitgesteld met respectievelijk 3,0 en 3,5 jaar. In het wat vruchtbaarheid betreft nog niet geheel voltooide cohort 1965-1969 is de gemiddelde leeftijd nog iets toegenomen tot 25,8 jaar bij laag opgeleiden, 28,8 jaar bij middelbaar opgeleiden en 31,2 jaar bij hoog opgeleiden. Deze cijfers lijken te wijzen op verder uitstel door in ieder geval de middelbaar opgeleiden in dit jongste cohort.

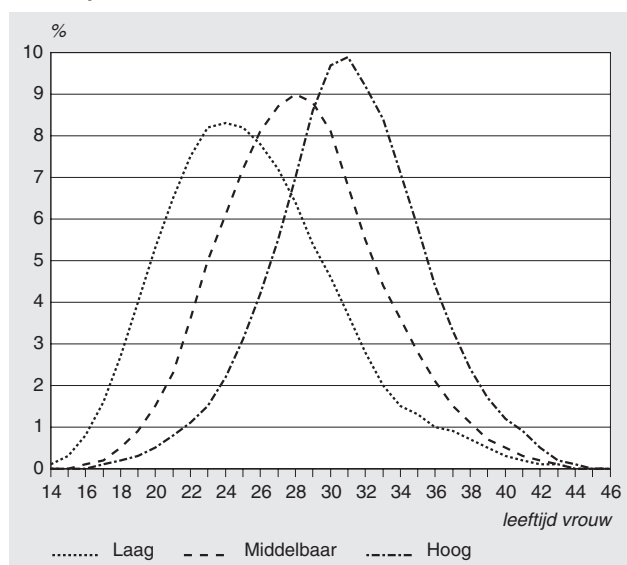
Doordat de gemiddelde leeftijd waarop laagopgeleide vrouwen moeder worden in de loop der tijd minder is gestegen dan die van middelbaar en hoogopgeleide vrouwen, is het verschil tussen hoog- en laagopgeleide moeders groter geworden. Voor het cohort 1945-1949 was er nog een verschil van 3,7 jaar tussen de gemiddelde leeftijd van hoog- en laagopgeleide moeders. In het cohort 1960-1964 waren hoogopgeleide vrouwen gemiddeld 5,5 jaar ouder dan laag opgeleiden toen ze hun eerste kind kregen. De verschillen tussen de gemiddelde leeftijd van middelbaar en laagopgeleide vrouwen zijn ook toegenomen; de verschillen tussen de gemiddelde leeftijd van hoog- en middelbaar opgeleide vrouwen zijn in de loop der tijd redelijk constant gebleven.

Het uitstel van moederschap heeft te maken met tal van factoren. Vrouwen zijn steeds beter opgeleid en werken vaker dan vroeger. Na de middelbare school gaan veel vrouwen verder leren, terwijl ze vroeger snel trouwden en kinderen kregen. Dit verklaart een deel van het uitstel. Na de opleiding gaan vrouwen vaak eerst een aantal jaren werken voordat ze kinderen willen. Voor hoogopgeleide vrouwen zijn deze effecten sterker dan voor laag opgeleiden, omdat voor hen de zogenaamde 'opportuiniteitskosten' van het krijgen van kinderen hoger zijn. Naarmate men een hogere opleiding heeft gevolgd, heeft men meer te verliezen (inkomen, carrièreperspectief) als een deel van de tijd aan kinderen wordt besteed (Kalmijn, 1996).

Uit het OG blijkt dat vrouwen verschillende redenen opgeven om hun zwangerschap tot na hun dertigste uit te stellen. De helft gaf aan eerst nog te willen genieten van de vrijheid. Ruim een kwart wilde eerst werkervaring opdoen of carrière maken. Het ontbreken van een partner speelde bij ongeveer een kwart van de vrouwen een rol, evenals twijfel over wel of geen kinderen (De Graaf en Loozen, 2006).

Hoewel hoogopgeleide vrouwen het moederschap het meest uitstellen, halen ze het gedeeltelijk op latere leeftijd weer in. Veel hoogopgeleide vrouwen worden moeder als ze al ruim in de dertig zijn, dit in tegenstelling tot laagopgeleide vrouwen (*grafiek 3*). Voor cohort 1960-1964 is de spreiding in leeftijden waarop een vrouw voor de eerste keer moeder wordt kleiner voor hoog opgeleiden dan voor laag en middelbaar opgeleiden. Vooral bij laag opgeleiden is een grotere spreiding rond de gemiddelde leeftijd te zien. Dit kan erop duiden dat het proces van uitstel nog in volle gang is: een deel van de vrouwen in deze groep stelt uit, een deel (nog) niet. De kleinere spreiding in de leeftijden bij hoogopgeleide vrouwen kan erop wijzen dat het uitstel van het eerste kind in deze groep al gemeengoed is geworden, en/of de grens van uitstel is bereikt.

3. Percentage vrouwen dat voor het eerst moeder wordt naar leeftijd, cohort 1960-1964

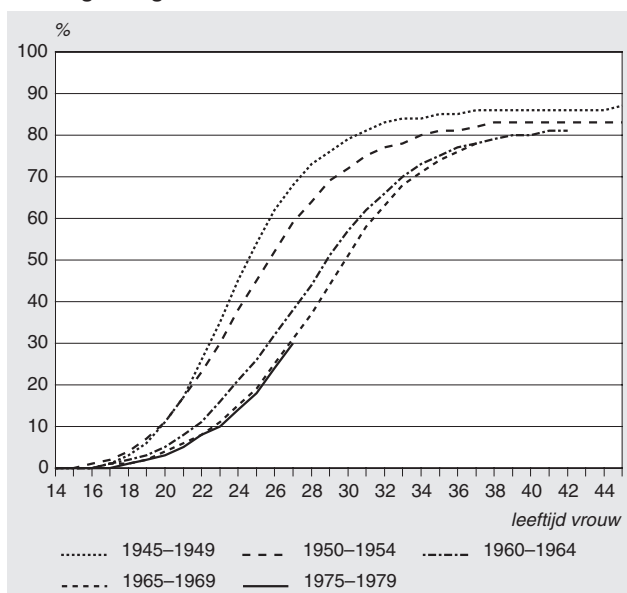
3.4 Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidcurves

Terwijl minder vrouwen op jongere leeftijd kinderen krijgen, neemt het moederschap op oudere leeftijden toe. Het uitstel wordt op deze leeftijden ingehaald. Dat dit slechts gedeeltelijke inhaal is, blijkt uit de hierboven besproken hogere aandelen kinderloosheid (zie par. 3.2). Dit is ook zichtbaar te maken in leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers, waarin tevens de trend bij de jongere cohorten te zien is. Cumulatieve vruchtbaarheidscijfers naar leeftijd laten zien welk aandeel van de vrouwen op een bepaalde leeftijd kinderen heeft gekregen. Bij voltooide cohorten kan het uiteindelijk aandeel kinderloze vrouwen worden bepaald. Uit een vergelijking van verschillende groepen, naar geboortecohort of opleiding, zijn uitstel- en inhaaleffecten in de vruchtbaarheid af te leiden. Ook de tot dusver gerealiseerde vruchtbaarheidscijfers van nog niet voltooide cohorten kunnen hierbij onderling worden vergeleken.

Verschillen tussen cohorten

Ook uit de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers blijkt duidelijk dat de leeftijd waarop de meeste vrouwen voor het eerst moeder worden in de loop der tijd is gestegen (grafiek 4). Van de oudste generatie, geboren tussen 1945 en 1949, was ruim de helft op 25-jarige leeftijd al moeder. In de generatie 1960–1964 gold dat voor nog maar een kwart. Elke generatie vrouwen heeft het moederschap dus verder uitgesteld. In de jongste generaties is de toename van het uitstel ten opzichte van eerdere generaties afgenomen: de lijnen in de grafiek lopen steeds dichter bij elkaar. De lijnen van de drie jongste generaties lopen over elkaar heen, wat inhoudt dat vrouwen vanaf geboortecohort 1965–1969 het moederschap niet verder lijken uit te stellen.

4. Cumulatief percentage vrouwen dat ooit een eerste kind kreeg naar geboortecohort vrouw

Het aandeel vrouwen dat uiteindelijk moeder wordt, is vooral tussen de generaties 1945–1949 en 1955–1959 gedaald, en daarna gestabiliseerd op iets boven de 80 procent. Het uitstel van moederschap heeft dus voornamelijk voor de oude-

re generaties ten dele tot afstel geleid. Voor de jongere generaties lopen de lijnen in grafiek 4 vanaf een hogere leeftijd steiler naar boven, wat duidt op een inhaaleffect van deze cohorten die op latere leeftijd moeder worden: uiteindelijk wordt een vergelijkbaar aandeel vrouwen moeder, ondanks het uitstel van moederschap. Van de vrouwen geboren tussen 1945 en 1949 is 86 procent moeder geworden. In opeenvolgende generaties daalde dit aandeel jaarlijks met enkele procentpunten, tot 81 procent in de generatie 1960–1964. Op 1 januari 2007 was 79 procent van de vrouwen in het nog niet geheel voltooide cohort 1965–1969 moeder.

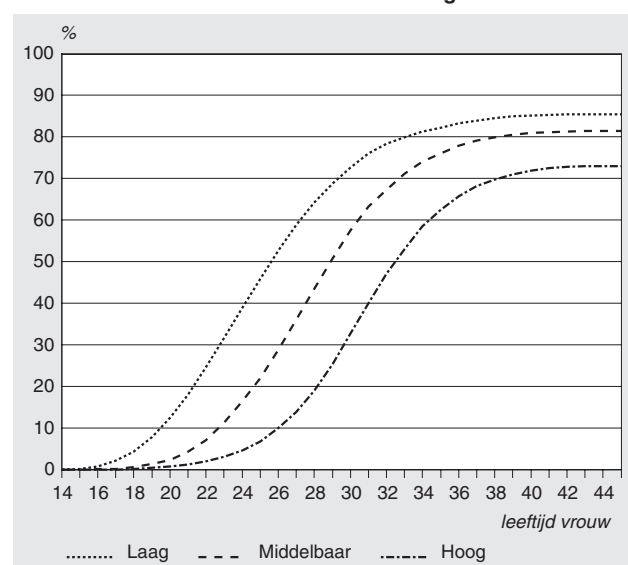
Verschillen tussen opleidingsniveaus

Bij vrouwen van alle onderzochte geboortecohorten is een duidelijk verschil tussen de opleidingsniveaus zichtbaar in het aandeel vrouwen dat moeder wordt en de leeftijd waarop dit gebeurt. Laagopgeleide vrouwen worden vaker en eerder moeder dan middelbaar en hoogopgeleide vrouwen. Dit geldt voor alle generaties in meerdere of mindere mate.

De vruchtbaarheidscijfers van het cohort 1960–1964 zijn uitgezet in grafiek 5. Hierin is duidelijk te zien dat de lijn voor de middelbaar opgeleide vrouwen rechts van die van de laag opgeleiden loopt. Dit wil zeggen dat meer middelbaar dan laagopgeleide vrouwen op latere leeftijd moeder worden. De lijn van de hoog opgeleiden loopt weer rechts van middelbaar opgeleiden; zij worden over het algemeen op nog latere leeftijd moeder. Duidelijk is dat hoe hoger de opleiding is, hoe meer het moederschap wordt uitgesteld. Van de laagopgeleide vrouwen uit cohort 1960–1964 is op 25-jarige leeftijd al bijna de helft moeder, terwijl dit aandeel bij middelbaar opgeleide vrouwen 22 procent is en bij hoog opgeleiden 7 procent.

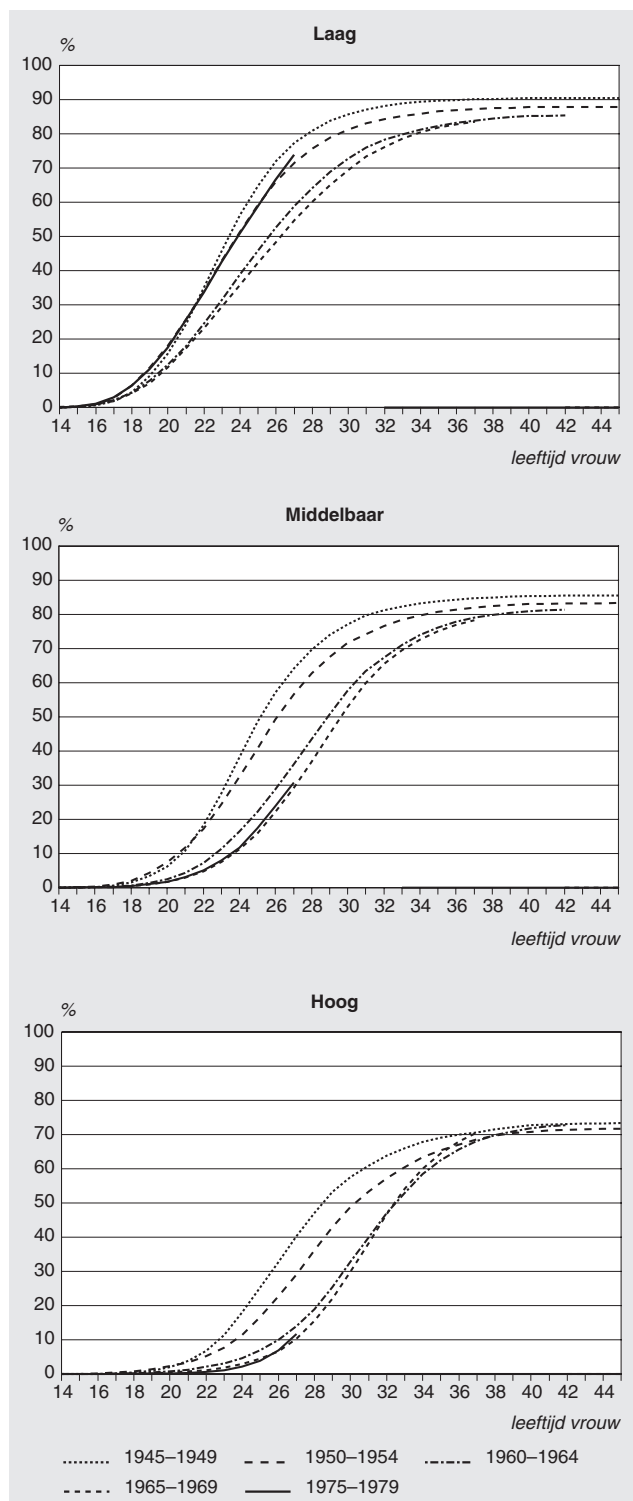
Bij de hogere leeftijden lopen de drie lijnen meer naar elkaar toe: het uitstel van moederschap wordt op hogere leeftijden gedeeltelijk ingehaald. Deels is er echter sprake van afstel: de lijn komt lager uit naarmate vrouwen hoger zijn opgeleid: van de vrouwen met een hogere opleiding worden er minder moeder, en zijn er dus meer kinderloos.

5. Cumulatief percentage vrouwen geboren in de periode 1960–1964 dat ooit een eerste kind kreeg

6. Cumulatief percentage vrouwen dat ooit een eerste kind kreeg per cohort en opleidingsniveau

De grafieken van de andere onderzochte generaties laten een vergelijkbaar beeld zien. Ook vrouwen uit de jongere cohorten worden later moeder naarmate het opleidingsniveau hoger is. De verschillen tussen laag opgeleiden en de overige twee niveaus zijn hier nog iets groter dan bij oudere cohorten. Zo was in cohort 1970-1974 op 25-jarige leeftijd 44 procent van de laagopgeleide vrouwen moeder, 15 procent van de middelbaar opgeleide vrouwen en 3 procent van de hoogopgeleide vrouwen.

Verschillen tussen cohorten per opleidingsniveau

Laagopgeleide vrouwen worden vaker, en op jongere leeftijd, moeder dan middelbaar en hoog opgeleiden. Ook bij laag opgeleiden is bij jongere generaties sprake van uitstel van moederschap dat gedeeltelijk leidt tot afstel, en daarmee tot een stijging van het aandeel kinderlozen (grafiek 6). Vooral de generaties geboren tussen 1950 en 1959 werden later en minder vaak moeder dan de generatie 1945-1949. In de generaties 1960-1969 is weinig veranderd in het algemene vruchtbaarheidsgedrag ten opzichte van 1955-1959. Opvallend is dat laagopgeleide vrouwen vanaf geboortjaar 1970 weer jonger aan kinderen beginnen. In de twee jongste cohorten lijkt er in ieder geval voor een deel van de vrouwen een einde te zijn gekomen aan het uitstel van moederschap. De lijn voor cohort 1970-1974 loopt vooralsnog gelijk met die van cohort 1955-1959. Mogelijk is dit effect een gevolg van de veranderde samenstelling van de groep laagopgeleide vrouwen, van wie een steeds groter aandeel niet-westers allochtoon is.

Bij middelbaar opgeleide vrouwen is in jongere generaties ook sprake van uitstel en gedeeltelijk afstel van moederschap. Anders dan bij de laag opgeleiden heeft ook de generatie 1960-1969 het moederschap verder uitgesteld dan eerdere cohorten. Alleen de twee jongste cohorten, geboren in de jaren zeventig, stellen het moederschap vooralsnog niet verder uit dan eerdere generaties. Bij middelbaar opgeleiden lijkt aan het uitstel een einde te zijn gekomen.

Ook hoogopgeleide vrouwen van de generaties 1950-1959 en 1960-1969 hebben het moederschap telkens verder uitgesteld dan eerdere generaties hoog opgeleiden. Evenals bij de middelbaar opgeleiden stellen de jongste twee cohorten het moederschap niet verder uit dan eerdere cohorten. Bij de hoog opgeleiden valt vooral op dat het aandeel vrouwen dat moeder wordt sinds de generatie 1950-1954 niet verder is gedaald. Er is daarentegen sprake van een lichte toename van het aandeel moeders binnen de jongere cohorten hoogopgeleide vrouwen. In cohort 1955-1959 was 68 procent van de hoogopgeleide vrouwen op 37-jarige leeftijd moeder, in cohort 1965-1969 is dit gestegen naar 71 procent.

3.5 Kindertal

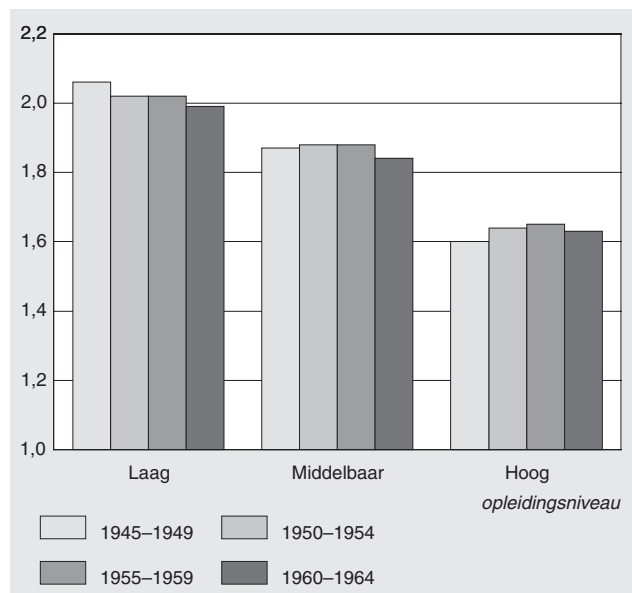
Gemiddeld aantal kinderen per vrouw

Mede door de toename van het aandeel vrouwen dat kinderloos blijft, is het gemiddeld kindertal per vrouw in de loop van de generaties gedaald. De vrouwen uit cohort 1945-1949 kregen nog gemiddeld 1,94 kinderen; vrouwen uit cohort 1960-1964 kregen er met 1,84 gemiddeld iets minder. Er zijn duidelijke verschillen te zien tussen de opleidingsniveaus, wat deels samenhangt met de verschillen in kinderloosheid. Voor alle generaties geldt dat hoogopgeleide vrouwen gemiddeld minder kinderen hebben gekregen dan middelbaar en laagopgeleide vrouwen. De verschillen in het gemiddeld kindertal per vrouw hebben te maken met het aandeel vrouwen dat kinderloos is, en met het aantal kinderen per moeder. Over het algemeen krijgen hoogopgeleide moeders iets minder kinderen. Hoogopgeleide vrouwen zijn

vaker kinderloos dan laag opgeleiden, waardoor het gemiddeld kindertal per vrouw lager is. Hoogopgeleide vrouwen uit het cohort 1960–1964 kregen gemiddeld 1,63 kinderen en laagopgeleide vrouwen 1,99. De middelbaar opgeleide vrouwen zaten hier met een kindertal van 1,84 tussenin (*grafiek 7*). Hoogopgeleide vrouwen uit het oudste onderzochte cohort 1940–1945 kregen gemiddeld 1,60 kinderen, middelbaar opgeleiden 1,87 en laag opgeleiden 2,06.

De ontwikkelingen in het kindertal door de tijd verschillen tussen de opleidingsniveaus. Vergeleken met de generatie 1945–1949 krijgen laag- en middelbaar opgeleide vrouwen uit 1960–1964 gemiddeld minder kinderen, terwijl het kindertal van hoogopgeleide vrouwen juist iets hoger is. Voor een groot deel houdt dit verband met de gestegen aandelen kinderloze laag- en middelbaar opgeleide vrouwen, en het vrij stabiel gebleven aandeel kinderlozen onder hoogopgeleide vrouwen. De lichte toename van het kindertal bij hoog opgeleiden komt doordat hoogopgeleide moeders van cohort 1960–1964 gemiddeld iets meer kinderen hebben gekregen dan vergelijkbare moeders van cohort 1945–1949.

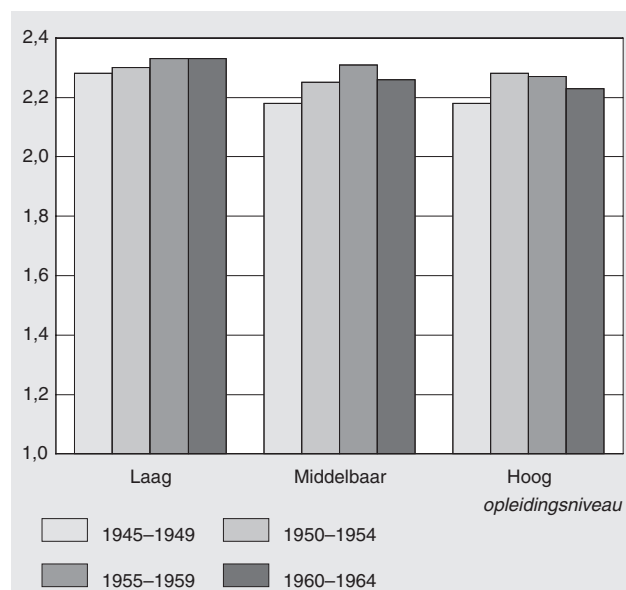
7. Gemiddeld kindertal per vrouw naar geboortecohort vrouw

Gemiddeld aantal kinderen per moeder

Als we kinderloze vrouwen buiten beschouwing laten en alleen naar het gemiddeld kindertal van moeders kijken, zijn de verschillen tussen de opleidingsniveaus, en tussen de generaties, veel kleiner. Het gemiddeld kindertal van moeders varieert per cohort en opleidingsniveau tussen 2,2 en 2,3 (*grafiek 8*). Laagopgeleide moeders kregen in elke generatie gemiddeld iets meer kinderen dan middelbaar en hoog opgeleiden. Hoog opgeleiden kregen weer iets minder kinderen dan middelbaar opgeleiden, met uitzondering van de generatie 1950–1954 waarin hoogopgeleide moeders gemiddeld juist iets meer kinderen kregen dan middelbaar opgeleiden.

8. Gemiddeld kindertal per moeder naar geboortecohort moeder

Moeders naar kindertal

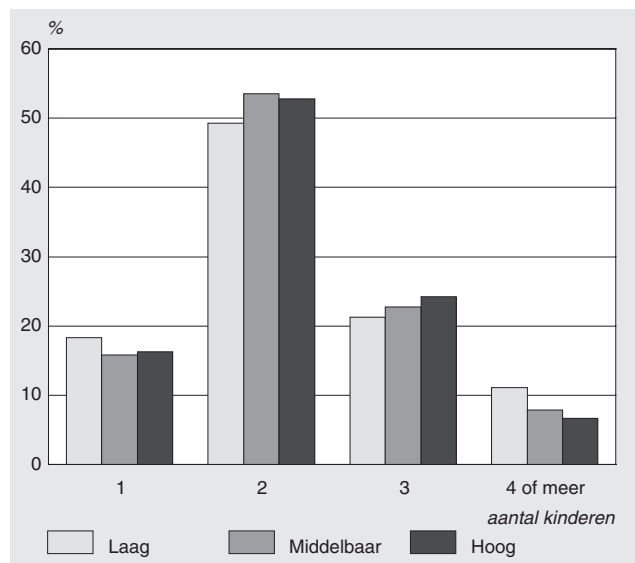
Meer dan de helft van de moeders heeft twee kinderen. Dit geldt voor alle voltooide generaties. Ongeveer 20 procent van de moeders heeft drie kinderen en 15 procent één kind. Minder dan 10 procent van de moeders heeft vier of meer kinderen. *Grafiek 9* toont de aandelen moeders naar kindertal per opleidingsniveau voor cohort 1960–1964. Het duidelijkste verschil is het aandeel moeders met vier of meer kinderen, dat onder laagopgeleide vrouwen hoger is dan onder middelbaar en hoogopgeleide vrouwen. Een kindertal van 1 komt iets vaker voor bij laagopgeleide vrouwen. Overigens is in de oudere cohorten het aandeel laag opgeleiden met één kind vrijwel gelijk aan dat van de hoog opgeleiden, en zijn het dus de middelbaar opgeleiden die relatief minder vaak één kind hebben. In de grafiek van cohort 1960–1964 is verder te zien dat hoogopgeleide vrouwen vaker drie kinderen hebben. Dit geldt overigens nog sterker voor vrouwen geboren in de jaren vijftig. Een kwart van de hoogopgeleide moeders uit 1950–1954 had drie kinderen, tegen 19 procent van de laag opgeleiden. Er is verder weinig verschil in de percentages tussen de oudere en jongere voltooide generaties.

Een andere manier om naar de verschillen in kindertal tussen opleidingsniveaus en generaties te kijken, is met behulp van pariteitsverhogingskansen. Het aandeel vrouwen dat een tweede kind krijgt, de pariteitsverhogingskans van 1 naar 2, is in het cohort 1960–1964 met 0,82 het kleinst voor laag opgeleiden (*staat 3*). Voor middelbaar en hoog opgeleiden is de kans 0,84. In de loop der tijd is de pariteitsverhogingskans van 1 naar 2 voor hoog opgeleiden iets toegenomen. Die voor laag opgeleiden is alleen in 1960–1964 lager dan 0,83.

De kans om van twee naar drie kinderen te gaan, is voor het cohort 1960–1964 het hoogst bij laagopgeleide moeders (0,40), en ligt voor middelbaar en hoog opgeleiden ongeveer 0,03 lager. In de cohorten uit de jaren vijftig lagen de pariteitsverhogingskansen van 2 naar 3 juist hoger naarmate de vrouwen hoger opgeleid waren.

Het aandeel vrouwen dat van drie kinderen naar vier of meer kinderen gaat, ligt voor laag opgeleiden van alle generaties duidelijk hoger dan voor de overige vrouwen.

9. Aandeel moeders geboren in de periode 1960–1964 naar kindertal

Staat 3
Pariteitsverhogingskansen van vrouwen naar opleidingsniveau

Geboortecohort vrouw	Opleidingsniveau			Totaal
	laag	middelbaar	hoog	
<i>van één naar twee kinderen</i>				
1945–1949	0,830	0,844	0,825	0,834
1950–1954	0,830	0,845	0,834	0,836
1955–1959	0,833	0,850	0,837	0,841
1960–1964	0,816	0,842	0,837	0,833
<i>van twee naar drie kinderen</i>				
1945–1949	0,334	0,301	0,331	0,324
1950–1954	0,346	0,352	0,399	0,356
1955–1959	0,380	0,388	0,400	0,387
1960–1964	0,397	0,364	0,369	0,375
<i>van drie naar vier kinderen</i>				
1945–1949	0,330	0,225	0,206	0,284
1950–1954	0,337	0,249	0,258	0,293
1955–1959	0,337	0,266	0,229	0,287
1960–1964	0,342	0,256	0,216	0,277

4. Conclusies

Hoogopgeleide vrouwen blijven vaker kinderloos dan vrouwen met een middelbaar of laag opleidingsniveau. Over het algemeen tellen jongere generaties hogere aandelen kinderloze vrouwen dan oudere generaties. Opvallend is echter dat het aandeel kinderlozen onder hoogopgeleide vrouwen stabiel is gebleven sinds het cohort 1945–1949, terwijl het in de andere groepen toenam. Eenzelfde ontwikkeling, die hier overigens sterk mee samenhangt, is te zien in het gemiddeld kindertal per vrouw. Terwijl jongere generaties over het algemeen gemiddeld minder kinderen per vrouw krijgen, is het kindertal van hoog opgeleiden uit de jongere generaties juist iets hoger dan dat van de generatie 1945–1949.

Hoe hoger de opleiding, hoe meer het moederschap wordt uitgesteld. De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen is sterk opgelopen met de generaties, bij vrouwen van alle opleidingsniveaus. De mate waarin het uitsstel toenam verschilt wel: de gemiddelde leeftijd waarop hoogopgeleide vrouwen moeder worden is sterker gestegen dan die van de andere groepen. Daardoor is het bestaande verschil in gemiddelde leeftijd bij de geboorte van het eerste kind tussen de opleidingsniveaus in de loop der tijd groter geworden. Aan het uitsstel lijkt inmiddels een einde te zijn gekomen. De jongste generaties, vrouwen geboren in de jaren zeventig, stellen het moederschap vooralsnog niet verder uit dan eerdere generaties. Dit geldt voor alle opleidingsniveaus.

Het verschil in vruchtbaarheidsgedrag tussen hoog- en laagopgeleide vrouwen is dus iets afgenomen. Dit geldt echter alleen voor het aandeel kinderlozen en het gemiddeld kindertal per vrouw. De gemiddelde leeftijd bij de geboorte van het eerste kind verschilt bij de jongere generaties wel sterker tussen de opleidingsniveaus.

In deze analyse van vruchtbaarheid naar opleidingsniveau hebben we ons beperkt tot de indeling in drie groepen: laag-, middelbaar en hoogopgeleide vrouwen. Met de toegenomen aantallen hoog opgeleiden is wellicht een verfijning van deze indeling mogelijk. Het onderzoek heeft zich verder beperkt tot vrouwen. In Noors onderzoek onder mannen en vrouwen geboren in 1964 bleek bij mannen, in tegenstelling tot vrouwen, een positieve relatie te bestaan tussen opleidingsniveau en kindertal (Kravdal, 2007). Ook de vruchtbaarheid van paren is een interessant thema van onderzoek. Vruchtbaarheidsgedrag blijkt namelijk afhankelijk te zijn van een combinatie van opleidingsniveau van de man en vrouw (Latten en Hooghiemstra, 2002). Het onderzoek kan nog worden uitgebreid met andere achtergrondvariabelen uit het SSB. Zo zijn arbeidsparticipatie en inkomenspositie van vrouwen in relatie tot vruchtbaarheidsgedrag ook van belang. Hoog opgeleide vrouwen zijn vaker en meer uren per week actief op de arbeidsmarkt. Zodra vrouwen kinderen hebben, wordt het verschil in arbeidsdeelname nog groter (SCP/CBS, 2006).

Literatuur

Alders, M., 2000, Vruchtbaarheid van allochtone vrouwen: longitudinale gegevens uit de structuurtelling. Maandstatistiek van de Bevolking 48(11), blz.9–11. CBS, Voorburg/Heerlen.

Billari, F.C., A.C. Liefbroer and D. Philipov, 2006, The postponement of childbearing in Europe: driving forces and implications. Vienna Yearbook of Population Research 2006, blz. 1–17.

Beets, G., 2007, De timing van het eerste kind: demografische aspecten en achtergronden. In: Raad voor de Volksgezondheid en Zorg, Uitsstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem, blz. 33–45 RVZ, Den Haag.

Boekhoorn, P. en T. de Jong, 2008, Gezinnen van de toekomst, cijfers en trends. E-quality, Den Haag.

- CBS, 2007, Moederschap niet verder uitgesteld. CBS-webmagazine 11 juni 2007.
- Doorten, I en A. Struijs, 2007, Uitstel van ouderschap. Demos 23(3), blz. 1–4. NIDI, Den Haag.
- Garssen, J. en H. Nicolaas, 2006, Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westers allochtone vrouwen. Bevolkingstrends 54(1), blz. 15–31.
- Graaf, A. de, en C. van Duin, 2007, Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over de geboorte. Bevolkingstrends 55(1), blz. 45–56.
- Graaf, A. de, en S. Loozen, 2006, Aantal oudere moeders neemt toe. CBS-webmagazine 21 augustus 2006.
- Graaf, A. de, en S. Loozen, 2005, Door omstandigheden vaak geen of één kind. Bevolkingstrends 53(1), blz. 42–45.
- Kaa, D.J. van de, 2001, Postmodern fertility preferences: from changing value orientation to new behaviour. In: Bulatao, R. en J. Casterline (eds.), Global fertility transition. Supplement to Population and Development Review 27, blz. 290–331.
- Kalmijn, M., 1996, Effecten van opleidingsniveau, duur en richting op het tijdstip waarop paren kinderen krijgen. Bevolking en Gezin 25(1), blz. 41–71.
- Kraval, O., 2007, Effects of current education on second- and third-birth rates among Norwegian women and men born in 1964: substantive interpretations and methodological issues. Demographic Research 17(9), blz. 211–246.
- Latten, J. en E. Hooghiemstra, 2002, Uitstelouders, kinderen krijgen is een gezamenlijke beslissing. Index 10, blz. 6–7.
- Neels, K., 2006, Reproductive strategies in Belgian fertility, 1960–1990. NIDI-CBGS Publications no. 38, Brussels/The Hague.
- Programmaministerie Jeugd en Gezin, 2008, Antwoord op Kamervragen van Dezentjé Hamming-Bluemink over de uitspraak dat het aantal geboorten per vrouw in Nederland omhoog zou moeten om de vergrijzingskosten te betalen, 1 april 2008, www.jeugdengezin.nl/kamerstukken/2008.
- SCP/CBS, 2006, Emancipatiemonitor 2006. SCP, Den Haag.

Afstand tot ouders en verhuisgedrag

Clara H. Mulder¹⁾, Francesca Michielin²⁾ en Jan Latten³⁾

Volwassen kinderen verhuizen niet vaak in de richting van hun ouders. Als ze het doen, is het eerder rondom een eigen relatiebreuk of als ze kinderen krijgen dan bij hoge leeftijd of scheiding van de ouders. Daarnaast is een effect te zien van vereduwing van de moeder, maar niet van de vader.

1. Inleiding

Als kinderen het ouderlijk huis verlaten, kunnen verschillende motieven een rol spelen. Aan het begin van hun zelfstandige levensloop gaan ze studeren, werken of met een partner samenwonen (De Graaf en Loozen, 2006). In deze jongvolwassen fase van het leven wordt de gemiddelde fysieke afstand tussen jongeren en hun ouders allengs groter. Van 18–24-jarigen die verhuizen doet ruim één op de drie dat over een afstand van meer dan 50 kilometer (Feijten en Visser, 2005). Ongeacht leeftijd blijkt dat mensen die een baan vinden en in het zelfde jaar verhuizen, gemiddeld een verhuisafstand afleggen van 55 kilometer (Boelens, 1999). Hoewel men op oudere leeftijd wat minder vaak vanwege een baan verhuist (een kwart van de verhuizingen van jongeren valt samen met een nieuwe baan, tegen 11 procent van de verhuizingen van 35-plussers) betreft het dan wel vaker een verhuizing over lange afstand. Dit geldt sterker naarmate het personen met een hogere opleiding betreft. Van degenen die verhuizen wegens een baan op hbo- of wo-niveau legt ruim een derde een afstand af van meer dan 50 kilometer (Boelens, 1999).

Toch zijn zelfs in het sterk geïndividualiseerde Nederland levenslange sterke banden tussen familieleden zeer gebruikelijk (Komter en Knijn, 2006). Deze banden kunnen zich uiten in frequent contact, maar ook in uitwisseling van zorg en steun tussen familieleden, en dan vooral tussen ouders en kinderen (Knijn en Liefbroer, 2006). Doorgaans zijn het de ouders die zorg en steun bieden, maar wanneer de ouders een hoge leeftijd bereiken kan de zorgrelatie omkeren. Zowel contact als zorg- en steunuitwisseling kunnen beperkt worden door de afstand tussen de woonplaatsen van de familieleden: hoe groter de afstand, des te minder feitelijke uitwisseling er plaatsvindt (Knijn en Liefbroer, 2006).

Het patroon van afstanden tussen woonplaatsen van ouders en kinderen kan daarmee in een vergrijzende samenleving

een belangrijke rol spelen in de mate waarin ouders en kinderen in staat zijn om elkaar daadwerkelijke directe steun te verlenen. Mogelijk spelen afstanden zelfs een rol in de mate waarin ouderen vereenzamen. Inzicht in de mate waarin ouders en kinderen de afstanden tussen hun woonplaatsen onder bepaalde omstandigheden verkleinen of vergroten raakt - in dat perspectief – zelfs beleidsterreinen van zorg en welzijn. Zorg wordt immers voor een groot deel door kinderen verleend. Bijna de helft van de geschatte 3,5 miljoen hulpverleners in 2001 hielpen een of meer ouders of schoonouders die elders woonden. Ze deden dat gemiddeld 13 uur per week gedurende gemiddeld 9 maanden (Timmermans, 2006). In een vergrijzende samenleving is kennis over afstandspatronen en verhuispatronen van ouders en kinderen daarmee essentieel voor adequaat beleid. Het belang van dergelijke kennis zal alleen al toenemen omdat de prognoses van het CBS voorzien dat de omvang van de groep ouderen in de toekomst verdubbelt. Dit geldt voor zowel 65-plussers als hoogbejaarden.

Gezien het grote belang van fysieke afstand tussen ouders en hun kinderen voor zorg- en steunuitwisseling, zou men verwachten dat familieleden die grote waarde hechten aan die uitwisseling neigen naar verkleining van deze afstand. In hoeverre dit ook werkelijk gebeurt, is tot nu toe vooral onderzocht voor de woonplaatskeuze van ouderen. Onderzoek in de Verenigde Staten (Litwak en Longino, 1987; Silverstein, 1995; Rogersson et al., 1997) en Nederland (Van Diepen en Mulder, 2006) heeft inderdaad aannemelijk gemaakt dat ouderen hun verhuisgedrag mede afstemmen op de woonplaatsen van hun kinderen. Uit het Nederlandse onderzoek bleek dat ouderen vooral in de richting van hun kinderen verhuizen als ze kleinkinderen hebben, mogelijk omdat ze voor hun kleinkinderen willen zorgen of contact met ze willen onderhouden. Verhuizingen van ouderen in de richting van hun kinderen in verband met hun eigen behoefte aan zorg, leken minder vaak voor te komen.

Het omgekeerde, verhuizen van volwassen kinderen in de richting van hun ouders, is aanzienlijk minder vaak onderzocht. Ons zijn over dit onderwerp geen andere studies bekend dan die naar terugkeer van jongeren naar het ouderlijk huis (onder andere Schapendonk-Maas, 2001).

Dat er weinig onderzoek bestaat naar kinderen die dichter bij hun ouders gaan wonen, is misschien niet zo vreemd. Men mag immers verwachten dat de jongere generatie in de expansiefase vooral verhuist om redenen die de afstand tot de ouders juist vergroten: huisvesting, huishoudensvorming en –ontbinding, studie en werk zijn verreweg de meest voorkomende verhuismotieven van jongere volwassenen (Mulder, 1993). Bovendien zal, zelfs met steekproeven van vele duizenden respondenten, het aantal verhuizers in de richting van de ouders al gauw te klein zijn voor statistisch onderzoek. Dit staat nog los van het feit dat in bestaande gegevens van steekproefonderzoek meestal geen informatie is opgenomen over de woonplaatsen van de ouders. De uitzondering voor Nederland is de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS; Dykstra et al., 2007), maar ook van dit

¹⁾ Universiteit van Amsterdam, onderzoeksinstituut AMIDSt, Afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies.

²⁾ Ten tijde van haar werk voor dit artikel: Universiteit van Amsterdam, onderzoeksinstituut AMIDSt, Afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies.

³⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek en Universiteit van Amsterdam.

steekproefonderzoek is het aantal respondenten te klein om betrouwbare uitspraken te doen over verhuizingen in de richting van de ouders of bij hen vandaan.

Sinds kort beschikt het CBS over een gegevensbestand waarin voor een groot deel van de Nederlandse bevolking gegevens zijn opgenomen over woonplaatsen van ouders en kinderen, en daarnaast over belangrijke achtergrondkenmerken van henzelf en van hun ouders: het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). Daarmee is het mogelijk onderzoek te doen naar de mate waarin en omstandigheden waaronder volwassen kinderen de neiging hebben de afstand tot de woonplaats van hun ouders te verkleinen. In dit artikel doen we verslag van een onderzoek met behulp van deze gegevens. Dit onderzoek heeft plaatsgevonden binnen de Satelliet Ruimtelijke en Sociale Mobiliteit van het SSB. De vraagstelling luidde: 'In hoeverre hebben persoonlijke situaties en veranderingen daarin die kunnen leiden tot een grotere behoefte aan zorg, zowel van volwassen kinderen als van hun ouders, invloed op de verhuiskans van volwassen kinderen in de richting van de ouders of juist in tegenovergestelde richting?' Dit artikel is deels gebaseerd op een eerder Engelstalig artikel (Michielin en Mulder, 2008).

2. Theoretische achtergrond

Bij een groot deel van de verhuizingen speelt de woonplaats van de ouders vermoedelijk maar een ondergeschikte rol. Vaak zijn er verschillende motieven om al dan niet te verhuizen, die met elkaar kunnen concurreren. De interpretatie van gevonden statistische patronen moet daarom niet alleen worden gezocht in theorieën die iets zeggen over de behoefte aan nabijheid tot de ouders, maar ook in algemene migratietheorieën. Bovendien moet van tevoren worden bedacht dat informatie over persoonlijke leefomstandigheden, zoals beschikbaar in dit onderzoek, slechts een proxy is voor mogelijke verhuismotieven. Zo is onbekend of een verhuizing in de richting van de ouders echt iets te maken heeft met een behoefte aan nabijheid, of eerder met de wens om terug te keren naar een bekende omgeving.

2.1 Afstand tot ouders, broers en zussen

Hoewel een enkeling juist niet te dicht bij familie zal willen wonen, mogen we aannemen dat het merendeel van de volwassenen de aanwezigheid van familie in de buurt waardeert. Men zou daarom verwachten dat de aanwezigheid van ouders in de nabijheid de kans verkleint dat men over lange afstand verhuist (bij de ouders vandaan). Voor de Verenigde Staten heeft Dawkins (2006) inderdaad vastgesteld dat lokale familiebanden de kans op verhuizen uit de buurt verkleinen. Wel moet worden bedacht dat wie dichtbij woont, per definitie bij een verhuizing al gauw verder weg gaat wonen (bodemeffect), terwijl wie al ver weg woont per definitie weinig mogelijkheden heeft om nog verder weg te gaan wonen (plafondeffect). Het effect kan daardoor ook andersom zijn (hoe verder men van de ouders woont, des te kleiner de kans om nog verder weg te gaan wonen). Voor degenen die ver van de ouders wonen zou de woonplaats van de ouders juist een aantrekkingskracht kunnen hebben.

We verwachten dus statistisch een positief effect van de afstand tot de ouders op verhuizen naar hen toe. Dit effect zou versterkt kunnen worden door plafond- en bodemeffecten.

De woonplaats van broers en zussen ten opzichte van de ouders kan ook een rol spelen, maar het is niet meteen duidelijk welke. Enerzijds zou de aanwezigheid van broers en zussen de noodzaak tot verhuizen in de richting van de ouders kunnen verkleinen. Dit zou het geval kunnen zijn als de zorgbehoefte van de ouders een rol speelt in de verhuisbeslissing. Anderzijds zouden broers en zussen die in de buurt van de ouders wonen extra aantrekkingskracht kunnen uitoefenen. Ten slotte zou een clustering van broers en zussen in de buurt van de ouders kunnen duiden op een soort familie waarin men extra waarde hecht aan nabijheid.

Te verwachten valt dat immigranten anders aankijken tegen afstand tot familieleden dan autochtone Nederlanders. Vooral Turken en Marokkanen, maar in iets mindere mate ook Surinamers en Antillianen, hechten meer waarde aan familiesolidariteit dan Nederlanders (Liefbroer en Mulder, 2006). Bovendien wonen deze bevolkingscategorieën vaker geconcentreerd in bepaalde wijken in de grote steden, waardoor de aanwezigheid van familie vaak samenvalt met de nabijheid van andere landgenoten. Ook zijn allochtonen gemiddeld lager opgeleid, en kunnen lager opgeleiden voor een baan vaker in de nabijheid terecht (Boelens, 1999). Dit geldt overigens ook voor laagopgeleide autochtonen. Dit alles zou kunnen betekenen dat genoemde etnische categorieën minder vaak bij hun ouders vandaan verhuizen, en vaker naar hen toe.

2.2 Behoeftte aan steun en contact

De reisafstand is van zeer groot belang voor het onderhouden van regelmatig fysiek contact, en al helemaal voor het bieden van frequente hulp en steun (voor Nederland: De Jong Gierveld en Fokkema, 1998; Knijn en Liefbroer, 2006). Daarom valt te verwachten dat dichtbij wonen extra wordt gewaardeerd door mensen die ouders hebben met een grotere behoefte aan contact of hulp, of door mensen die zelf behoefte hebben aan contact met of hulp van de ouders. Een grotere behoefte aan contact of steun van een van beide generaties zou aanleiding kunnen geven tot meer verhuizingen van volwassen kinderen in de richting van de ouders en minder verhuizingen bij hen vandaan. Als zo'n situatie al wat langer bestaat, zou dit effect beperkt kunnen zijn, omdat een deel van de desbetreffende personen de woonsituatie al heeft aangepast. We verwachten dat een verhuizing vooral vaak plaatsvindt rond een gebeurtenis die een grotere behoefte aan contact of hulp met zich meebrengt, of in een niet al te lange periode daarna.

2.3 De behoeften van de jongere generatie

Vooral onder jongvolwassenen die nog maar pas uit huis zijn gegaan, kan het voorkomen dat onverwachte gebeurtenissen hen terugvoeren naar het ouderlijk huis (Schapendonk-Maas, 2001). Maar ook later in de levensloop kunnen negatieve ervaringen als een verbreking van

huwelijk of samenwonen relatie een belangrijke aanleiding vormen tot een grotere behoefte aan contact met en emotionele ondersteuning door familieleden. Bovendien kan een scheiding leiden tot allerlei praktische problemen, waaronder een acute behoefte aan woonruimte. Dit alles kan ertoe leiden dat mensen direct na de scheiding dicht bij de ouders gaan wonen of zelfs bij hen in huis (Dieleman en Schouw, 1989). Bij scheiding is er een extra reden te verwachten dat het effect vooral direct bij de gebeurtenis zelf zal optreden: scheiding gaat immers per definitie gepaard met een verhuizing van ten minste één van de ex-partners. Toch kan er ook later nog wel een effect optreden. Volgens Feijten en Van Ham (2007) zijn gescheidenen extra geneigd tot verhuizen, zelfs als de verhuizing die direct met de scheiding samenhangt niet wordt meegeteld. Verweduwing brengt ook ingrijpende veranderingen met zich mee en zou, zeker als het jonge verweduwing betreft, tot een soortgelijk effect kunnen leiden. Het effect is echter minder sterk, omdat verweduwden vaker in de echtelijke woning kunnen blijven wonen. Mogelijk zijn ook nooit-gehuwde alleenstaanden meer geneigd om onder bepaalde omstandigheden weer in de richting van de ouders te verhuizen dan personen met een partner. Zij hebben wellicht door het ontbreken van een partner meer behoefte aan contact met familie en hoeven geen rekening te houden met de woonwensen van een partner (die bovendien ook beïnvloed kunnen worden door de afstand tot schoonfamilie).

Ook het hebben van kinderen kan leiden tot een grotere behoefte de ouders in de buurt te hebben: als oppas, of om de ouders en de kinderen de gelegenheid te bieden een goed grootouder-kleinkindcontact op te bouwen. Ook hier valt vooral een effect op verhuisgedrag te verwachten als het om pasgeborenen of zeer jonge kinderen gaat. Dit is niet alleen zo omdat na langere tijd de kans groter is dat de woonsituatie al is aangepast, maar ook omdat mensen met schoolgaande kinderen doorgaans weinig verhuizen (Mulder, 1993).

Dochters hebben meer contact met hun ouders dan zonen, en bovendien heeft hun eigen ouderschap een groter effect op de frequentie van contact met de ouders dan dat van zonen (Kalmijn en Dykstra, 2006). Voor vrouwen kan daarom een sterker positief effect van ouderschap worden verwacht op de kans om dicht bij de ouders te gaan wonen dan voor mannen. De sterkere familiebanden van vrouwen zouden er ook toe kunnen leiden dat vrouwen die scheiden vaker dicht bij de ouders gaan wonen, ook al door hun zwakkere economische situatie en woningmarktpositie (Feijten, 2005). Anderzijds hebben Goldscheider en Goldscheider (1999) voor de Verenigde Staten laten zien dat mannen in het algemeen vaker terugkeren naar het ouderlijk huis dan vrouwen, maar opvallend genoeg juist niet als zij het ouderlijk huis hadden verlaten om te gaan trouwen (dan keerden vrouwen het vaakst terug).

2.4 De behoeften van de ouders

Men zou ook in de richting van de ouders kunnen verhuizen wegens een behoefte van de ouders aan ondersteuning. Verweduwing van een ouder kan leiden tot een grotere behoefte aan hulp van de kinderen (Longino et al., 1991).

Omdat moeders meer contacten onderhouden met hun kinderen dan vaders (Kalmijn en Dykstra, 2006) zou zo'n extra hulpbehoefte van de moeders eerder door de kinderen kunnen worden opgemerkt. Bovendien blijven weduwen doorgaans langer alleen dan weduwnaars. Vrouwen overleven hun mannen niet alleen vaker maar ook langer, en ook hebben weduwnaars sneller een nieuwe partner dan weduwen. Anticipatie van de kinderen hierop zou er mede toe kunnen leiden dat zij eerder verhuizen in de richting van een verweduwd moeder dan in de richting van een verweduwd vader.

Minder duidelijk is welk effect men kan verwachten van een echtscheiding van de ouders. Enerzijds hebben gescheiden ouders misschien ook een extra behoefte aan contact of hulp, anderzijds blijkt uit eerder onderzoek dat gescheiden ouders minder contact met hun kinderen onderhouden dan ouders die bij elkaar zijn gebleven (De Jong Gierveld en Dykstra, 2002). Veel kinderen hebben na een scheiding van hun ouders geen of een slecht contact met de vader: in de cohorten geboren tussen 1940 en 1959 meer dan de helft, in latere geboortecohorten bijna de helft tot ruim een derde. Het contact met een gescheiden moeder is daarentegen voor negen op de tien jongeren redelijk tot goed te noemen (De Graaf, 2007). Het is daarom te verwachten dat kinderen eerder in de richting van hun gescheiden moeder zullen verhuizen dan in de richting van hun gescheiden vader. Verder zou de leeftijd van de ouders een rol kunnen spelen: hoe ouder zij zijn, des te groter hun behoefte aan zorg zal zijn, en daardoor des te groter de kans dat de kinderen in hun richting verhuizen (en des te kleiner de kans dat ze bij hen vandaan verhuizen).

2.5 Andere achtergrondkenmerken die van invloed zijn op verhuisgedrag

Paren met kinderen verhuizen minder vaak dan paren zonder kinderen en alleenstaanden (Mulder, 1993). Het gaan samenwonen met een partner leidt uiteraard wel vaak tot een verhuizing, soms van een, soms van beide partners, en vooral over korte afstand. Als er wel een verhuizing over lange afstand plaatsvindt, gebeurt dat waarschijnlijk eerder omdat de partners ver van elkaar woonden dan omdat men dicht bij een van de ouderparen wilde gaan wonen.

Vrouwen verhuizen bij de vorming van een nieuwe samenwonen relatie vaker over lange afstand dan mannen (Mulder en Wagner, 1993). Over het algemeen wordt echter weinig verschil in verhuiskansen gevonden tussen mannen en vrouwen. Toch houden we in deze analyses rekening met geslacht, vooral wegens het eerder beschreven verschil in contacten met de ouders tussen dochters en zonen. In verhuisonderzoek wordt wel steevast een leeftijdseffect gevonden: vanaf ongeveer 20 jaar neemt de verhuiskans sterk af, al is het negatieve leeftijdseffect minder sterk op hogere leeftijden (zie bijvoorbeeld Rogers, 1988).

Verder is het van belang om rekening te houden met de woonduur op een bepaald adres. Over het algemeen neemt de verhuiskans af naarmate men langer op een adres woont, maar voor recent verhuisden zou die verhuiskans

ook gering kunnen zijn: elke verhuizing kost immers geld en moeite, waardoor pas verhuisden wellicht minder snel opnieuw verhuizen. Hierbij moet worden opgemerkt dat het gebruik van registergegevens ertoe kan leiden dat niet alle elkaar snel opvolgende verhuizingen worden waargenomen: mogelijk nemen sommige mensen die slechts gedurende korte tijd ergens wonen niet de moeite hun verhuizing bij de gemeente te melden.

Ook eigenwoningbezit is van belang. Huiseigenaren verhuizen aanzienlijk minder vaak dan huurders, zowel over korte afstand (Helderman et al., 2004) als over lange afstand (Helderman et al., 2006). Daarnaast kan de stedelijkheid van de woonplaats een rol spelen. Woningen in verstedelijkte gebieden zijn vaak kleiner, waardoor een verhuizing om woonredenen, bijvoorbeeld als er gezinsvorming heeft plaatsgevonden en men andere criteria voor een geschikte woonomgeving krijgt, waarschijnlijker is. Bovendien zijn bewoners van grote steden vaker ooit vanuit het ouderlijk huis voor opleiding of werk naar die steden verhuisd. Voor hen fungeert het wonen in de stad vaak als een roltrap voor het verwerven van voldoende kennis en ander menselijk kapitaal (Latten et al., 2006). Dit beeld wordt ondersteund door de bevinding van Mulder en Kalmijn (2006) dat bewoners van sterk verstedelijkte gebieden gemiddeld verder van hun ouders wonen dan bewoners van minder stedelijke gebieden. Dit kan betekenen dat zij een grotere kans hebben om in de richting van hun ouders te verhuizen. Na correctie voor afstand kan het echter ook betekenen dat zij meer verhuiservaring hebben en daardoor meer geneigd zijn nog eens voor werk te verhuizen (mogelijk weer verder bij de ouders vandaan).

Zowel het verwerven van kennis als het bezit ervan dragen bij aan hogere verhuiskansen. Hoog opgeleiden verhuizen aanzienlijk vaker over lange afstand dan laag opgeleiden (Mulder, 1993). Zij hebben specialistischer kennis en voor hun baan zijn ze vaker afhankelijk van specifieke werkgevers die geconcentreerd zijn in bepaalde gebieden. Helaas is in de gebruikte gegevens geen informatie over opleiding beschikbaar. Wel zijn gegevens beschikbaar over inkomsten. Het opleidingseffect zou zichtbaar kunnen zijn in de inkomsten, omdat een hoger opleidingsniveau samenhangt met hogere inkomsten. Deze samenhang bestaat ondanks het feit dat het effect van inkomen U-vormig is in studies waarin wel voor opleidingsniveau wordt gecorrigeerd (bijvoorbeeld Mulder, 1993).

3. Gegevens en methode

We maken gebruik van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (AI en Bakker, 2000; Bakker, 2006), en wel van de gegevens over de periode 1999–2003 uit de Satelliet Ruimtelijke en Sociale Mobiliteit. Voor elke ingezetene van Nederland bevat dit bestand gegevens uit officiële registers. Voor dit onderzoek maken we gebruik van informatie over persoonskenmerken (geslacht, burgerlijke staat, leeftijd, arbeidsmarktpositie; individuele inkomsten uit loon, winst, uitkering vóór belasting) en huishoudens- en woningkenmerken (huishoudens-type, leeftijd van het jongste en oudste kind, eigendomssitu-

atie en locatie van de woning) per september van elk kalenderjaar. Bovendien gebruiken we de informatie over ouder-kindrelaties uit het Ouder-Kindbestand, dat deel uitmaakt van het SSB (Prins, 2006). Helaas bevat het SSB op dit moment nog geen opleidingsgegevens. Het bevat ook geen informatie over verhuismotieven, behoefte aan contact en hulp, feitelijke contacten en hulp, of informatie over het verleden vóór 1999 van de personen. In dit opzicht is het SSB dus in het nadeel ten opzichte van het NKPS (Dykstra et al., 2007). Het grote voordeel van het bestand is echter dat de meeste gegevens integraal (voor iedere Nederlander) beschikbaar zijn. Hierdoor is er geen kleine-aantallenprobleem. Bij analyses met behulp van het NKPS bleek dit probleem wel op te treden.

In de analyses richten we ons op verhuizingen tussen september 2002 en september 2003, afgeleid uit verschillen in adres tussen deze twee momenten. De onderzoekspopulatie bestaat uit individuen die in 2002 niet bij hun ouders in huis woonden, tussen 20 en 50 jaar oud waren, de gehele periode 1999–2003 in Nederland woonden, voor wie met behulp van het Ouder-Kindbestand een koppeling kon worden gelegd met ten minste één ouder en van wie ten minste één van de ouders in 2002 en 2003 in Nederland woonde. Dit betreft circa 4,63 miljoen personen.

De afstand tot de ouders, en ook de afstand van de verhuizing, is afgeleid van de coördinaten van de middelpunten van de woonbuurten en is gemeten als het aantal kilometers in vogelvlucht. Als de afstand tot de vader verschilde van die tot de moeder, is de afstand tot de moeder gebruikt. Voor degenen met gescheiden ouders is in een aparte beschrijvende analyse aandacht besteed aan de afstand tot de vader versus die tot de moeder.

We maken onderscheid tussen drie typen verhuizingen: verhuizingen over korte afstand (korter dan 10 kilometer), verhuizingen over ten minste 10 kilometer bij de ouders vandaan en verhuizingen over ten minste 10 kilometer in de richting van de ouders.

Als zowel de persoon zelf als de ouders verhuisden, is de richting vastgesteld aan de hand van de afstand in 2003 versus de afstand in 2002. Als alleen de ouders verhuisden, is de afstand tot de ouders in 2003 genomen, ervan uitgaand dat de verhuisplannen van de ouders in 2002 al bekend waren bij de kinderen. Als men in dezelfde buurt woonde als de ouders, is de afstand tot de ouders op 0,01 km gezet.

De afstand tot de ouders is in de analyses opgenomen na logaritmische transformatie, om recht te doen aan de scheve verdeling van de afstanden (er komen veel korte afstanden voor en slechts weinig lange). In de analyses zijn verder verklarende variabelen opgenomen die betrekking hebben op de situatie van de persoon en zijn of haar huishouden in 2002, het optreden van persoonlijke gebeurtenissen tussen 2002 en 2003 die mogelijk een verhuizing impliceren of er in de tijd ongeveer mee samenvallen, en het optreden van gebeurtenissen tussen 1999 en 2002 die mogelijk een recente verandering in contactbehoefte hebben veroorzaakt. Een overzicht van de gebruikte onafhankelijke variabelen is te vinden in *staat 1*.

Staat 1
Onafhankelijke variabelen die van invloed kunnen zijn op het verhuisgedrag van de kinderen (N=4628155)

	%
Afstand	
<i>Locatie broers / zussen</i>	
Geen broers / zussen	6,15
Ten minste één broer / zus woont dichtbij ouders (<10 km)	73,11
Alle broers / zussen wonen ver van ouders vandaan	19,64
Heeft broers / zussen, locatie onbekend	1,10
<i>In het buitenland geboren</i>	5,10
Huishoudensgebeurtenissen 2002–2003	
<i>Scheiding</i>	0,97
<i>Uit elkaar gegaan</i>	1,65
<i>Direct getrouwd</i>	0,56
<i>Getrouwd na samenwonen</i>	1,71
<i>Is gaan samenwonen</i>	2,93
<i>Kind gekregen</i>	6,09
Huishoudenssituaties geassocieerd met behoefte aan steun 2002–2003	
<i>Huishoudenssituatie</i>	
Alleenstaand	19,20
Gehuwd of geregistreerd partnerschap	56,30
Ongehuwd samenwonen	19,64
Gescheiden, zonder partner	4,50
Verweduwd, zonder partner	0,36
<i>Aanwezigheid kinderen</i>	
Geen kinderen	44,11
Geboorte 1999–2002	16,94
Oudere kinderen	38,95
Behoeften oudere generatie	
<i>Huishoudenssituatie ouders</i>	
Ouders bij elkaar	59,61
Ouders gescheiden 1999–2002	4,20
Ouders gescheiden voor 1999	7,63
Moeder verweduwd 1999–2002	3,72
Moeder weduwe voor 1999	16,38
Vader verweduwd 1999–2002	1,31
Vader weduwnaar voor 1999	3,30
Anders zonder partner	3,84
Controlevariabelen	
<i>Vrouw</i>	51,46
<i>Positie op arbeidsmarkt</i>	
Werknemer	73,85
Zelfstandig	6,60
Studerend	7,99
Uitkering	3,26
Inactief	8,29
<i>Inkomsten (euro per jaar)</i>	
minder dan 8606	25,00
8606 tot 18152	25,00
18152 tot 26568	25,00
26568 tot 35238	25,00
<i>Huiseigenaar</i>	62,55
<i>Recent verhuisd</i>	22,24
<i>Urbanisatiegraad (adressen per km²)</i>	
minder dan 500	18,74
500 tot 1000	19,39
1000 tot 1500	19,54
1500 tot 2500	21,94
2500 of meer	20,39
	gemiddelde
<i>Logaritme van de afstand</i>	1,21
<i>Leeftijd</i>	35,97
<i>Leeftijd ouders</i>	63,80
	standaarddeviatie
<i>Logaritme van de afstand</i>	2,80
<i>Leeftijd</i>	7,79
<i>Leeftijd ouders</i>	10,03

De analyse is uitgevoerd met behulp van multinomiale logistische regressie. Deze techniek is geschikt voor een nominale afhankelijke variabele met meer dan twee categorieën. De coëfficiënten in de eerste drie kolommen van staat 2 kunnen worden gelezen als effecten op de logaritme van de kansverhouding om te verhuizen over korte afstand, van de ouders vandaan en in de richting van de ouders, steeds ten opzichte van niet verhuizen (kansverhouding: kans op een bepaald type verhuizing gedeeld door kans op niet verhuizen). Neemt men de exponent van de coëfficiënt, dan krijgt

men het effect op de kansverhouding zelf (als verhoudingsgetal). Positieve coëfficiënten staan voor een vergroterend effect op de verhuiskans, negatieve voor een verkleinerend effect. Significanties zijn strikt genomen niet gedefinieerd, omdat de gegevens niet uit een steekproef afkomstig zijn maar uit een volledige populatie. We rapporteren ze toch, omdat men ook kan redeneren dat de gegevens een momentopname zijn, afkomstig uit een theoretisch veel grotere populatie van vele meetmomenten. De significanties in de eerste drie kolommen hebben betrekking op het verschil met niet verhuizen. De laatste kolom geeft de significantie weer van het verschil tussen het effect op de kans op een verhuizing in de richting van de ouders en het effect op de kans op een verhuizing bij hen vandaan.

De analyses zijn uitgevoerd op persoonsniveau en niet op niveau van het huishouden. Er is geen rekening gehouden met het feit dat samenwonenden ook schoonouders hebben. In de praktijk kan het gebeuren dat men de fysieke afstand tot het ene ouderpaar vergroot maar tot het andere ouderpaar verkleint.

4. Bevindingen

4.1 Afstand, broers en zussen, immigranten

Het aandeel dat tussen 2002 en 2003 niet verhuisde bedraagt 90 procent, dat over korte afstand verhuisde 8 procent, dat in de richting van de ouders verhuisde ruim 1 procent en dat van de ouders vandaan verhuisde eveneens ruim 1 procent. Het aandeel van de laatste twee verhuizingen lijkt weinig, maar in absolute aantallen betreft het meer dan 50 duizend verhuizingen in de richting van de ouders en een overeenkomstig aantal bij de ouders vandaan.

Als men verder weg woont van de ouders, heeft men zoals verwacht een kleinere kans bij de ouders vandaan te verhuizen en een grotere kans in hun richting te verhuizen. Het effect van de afstand van broers en zussen tot de ouders is meer in overeenstemming met de gedachte dat broers en zussen een extra aantrekkingskracht uitoefenen dan met de gedachte dat de aanwezigheid van een broer of zus in de buurt van de ouders de noodzaak tot verhuizen in hun richting beperkt: als ten minste één broer of zus dichtbij de ouders woont, is de kans kleiner dat men verder weg gaat wonen en is men meer geneigd in de richting van de ouders te verhuizen dan als men geen broers of zussen heeft. Als alle broers en zussen ver weg wonen, is de kans op een verhuizing bij de ouders vandaan echter extra groot. Zoals verwacht verhuizen immigranten vaker in de richting van hun ouders, maar er is geen effect op verhuizen bij hen vandaan.

4.2 Relaties en kinderen

Nieuwe relaties en het verbreken van een relatie leiden tot een sterk verhoogde verhuiskans. Echtscheiding leidt volgens het model tot een 11 keer (de exponent van 2,4024) grotere kansverhouding om te verhuizen op korte afstand,

een 7 keer grotere kansverhouding om te verhuizen van de ouders vandaan, en een 16 keer grotere kansverhouding om in hun richting te verhuizen (*staat 2*). Echtscheiding heeft dus ook een sterk effect op de richting van de verhuizing: aanzienlijk vaker naar de ouders toe dan bij hen vandaan. Dit is ook te zien in *grafiek 1*. In deze grafiek zijn van hypothetische personen in verschillende huishoudenssituaties, die op alle andere kenmerken tot de referentiecategorie behoren of gemiddeld scoren, de geschatte kansen weergegeven om in de richting van de ouders of juist bij hen vandaan te verhuizen ten opzichte van een nooit-gehuwde alleenstaande die geen relatiegebeurtenis meemaakt. Daarnaast is in *grafiek 2* de verhouding weergegeven tussen de kans op verhuizen in de richting van de ouders en de kans op verhuizen bij hen vandaan.

Als iemand gaat samenwonen of direct trouwt zonder te hebben samengewoond, geldt het omgekeerde als voor scheiding: er is een positief effect op alle verhuizingen, maar de kans dat men dan verder van de ouders af gaat wonen is extra groot. Trouwen na eerst ongehuwd te hebben samengewoond, heeft opvallend genoeg wél een groter positief effect op verhuizen in de richting van de ouders dan op verhuizen bij hen vandaan. Samenwonende paren trouwen in Nederland nogal eens in samenhang met een kinderwens of zwangerschap. Een verhuizing rondom het huwelijk zou dan ook met toekomstige gezinsuitbreiding te maken kunnen hebben. In dat geval zien we hier mogelijk een anticipatie-effect: de pasgehuwden verhuizen wellicht alvast in de richting van ouders om die dichterbij te hebben als het kind is geboren.

Staat 2

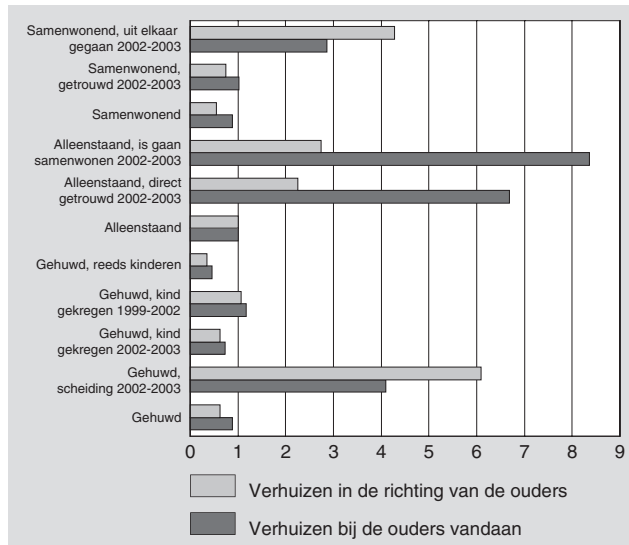
Multinominale regressie van verhuizen over korte afstand, verhuizen bij de ouders vandaan en verhuizen in de richting van de ouders (referentiegroep = niet verhuizen)

	Verhuizing over korte afstand	Verhuizing bij ouders vandaan	Verhuizing in de richting van ouders	Verskil ¹⁾
Afstand				
<i>Logaritme van de afstand</i>	0,0058**	-0,0470**	0,8605**	++
<i>Locatie broers / zussen (ref. geen broers / zussen)</i>				
Tenminste één broer / zus woont dichtbij ouders (<10 km)	0,0605**	-0,0513*	0,0872**	+++
Alle broers / zussen wonen ver van ouders vandaan	0,0528**	0,2955**	-0,1072**	-**
Heeft broers / zussen, locatie onbekend	0,0108**	0,1285*	-0,0878	-**
<i>In het buitenland geboren (ref. niet)</i>	0,0446**	-0,0125	0,0703*	+
Huishoudensgebeurtenissen 2002–2003				
<i>Scheiding (ref. niet)</i>	2,4024**	2,0223**	2,7547**	+++
<i>Uit elkaar gegaan (ref. niet)</i>	1,6488**	1,4146**	2,3238**	+++
<i>Direct getrouwd (ref. niet)</i>	1,3875**	2,1229**	1,0336**	-**
<i>Getrouwd na samenwonen (ref. niet)</i>	0,2203**	0,1654**	0,3633**	+++
<i>Is gaan samenwonen (ref. niet)</i>	1,8036**	2,4592**	1,3493**	-**
<i>Kind gekregen (ref. niet)</i>	-0,0467**	-0,1926**	-0,0145	+++
Huishoudenssituaties geassocieerd met behoefte aan steun 2002–2003				
<i>Huishoudenssituatie (ref. ongehuwd alleenstaand)</i>				
Gehuwd	-0,0269**	-0,1211**	-0,4571**	-**
Ongehuwd samenwonen	-0,0445**	-0,1298**	-0,6264**	-**
Gescheiden, zonder partner	0,4588**	0,5617**	0,5000**	-
Verweduwd, zonder partner	0,1484**	0,3273**	0,2382	-
<i>Aanwezigheid kinderen (ref. geen kinderen)</i>				
Geboorte 1999–2002	0,1655**	0,2953**	0,5410**	+++
Oudere kinderen	-0,2242**	-0,6741**	-0,5918**	+
Behoeften oudere generatie				
<i>Huishoudenssituatie ouders (ref. ouders bij elkaar)</i>				
Ouders gescheiden 1999–2002	0,1129**	0,3053**	-0,0334	-**
Ouders gescheiden voor 1999	0,1108**	0,2371**	0,0561**	-**
Moeder verweduwd 1999–2002	0,0548**	-0,0268	0,1684**	+++
Moeder weduwe voor 1999	0,0407**	0,0118	0,0936**	+
Vader verweduwd 1999–2002	0,0598*	0,1098	0,0398	-
Vader weduwnaar voor 1999	0,0664**	0,0677	-0,0817	-*
Anders zonder partner	0,1019**	0,2413**	-0,0085	-**
<i>Leeftijd ouders</i>	-0,0068**	-0,0035**	-0,0189**	-**
Controlevariabelen				
<i>Vrouw (ref. man)</i>	-0,0736**	0,0335*	-0,1098**	-**
<i>Leeftijd</i>	-0,1225**	-0,0718**	-0,1360**	-**
<i>Leeftijd in het kwadraat</i>	0,0009**	0,0002*	0,0009**	+++
<i>Positie op arbeidsmarkt (ref. werknemer)</i>				
Zelfstandig	0,0369**	-0,1688**	-0,0711*	+
Studerend	-0,0111	0,0566*	0,0143	-
Uitkering	-0,2500**	0,1153**	-0,2921**	-**
Inactief	-0,0801**	0,2204**	0,2347**	+
<i>Inkomen (ref. laag inkomen)</i>				
Middellaag inkomen	-0,0684**	-0,2249**	-0,2047**	+
Middelhoog inkomen	-0,0939**	-0,1272**	-0,2812**	-**
Hoog inkomen	-0,0737**	0,1697**	-0,2507**	-**
<i>Huiseigenaar (ref. huurder)</i>				
Recent verhuisd (ref. niet)	-0,3022**	-0,2637**	-0,1950**	+++
<i>Urbanisatiegraad (ref. minder dan 500 adressen per km²)</i>	-0,0918**	-0,2779**	-0,4333**	-**
500 tot 1000	0,1572**	0,0690**	-0,0148	-*
1000 tot 1500	0,2331**	0,1760**	-0,0541*	-**
1500 tot 2500	0,3231**	0,2165**	-0,0678**	-**
2500 of meer	0,4178**	0,2041**	-0,2681**	-**
<i>Constante</i>	0,8004**	-1,9973**	-1,6073**	+
N = 4628155				
Log likelihood = -1566475				
Pseudo R ² = 0,1397				

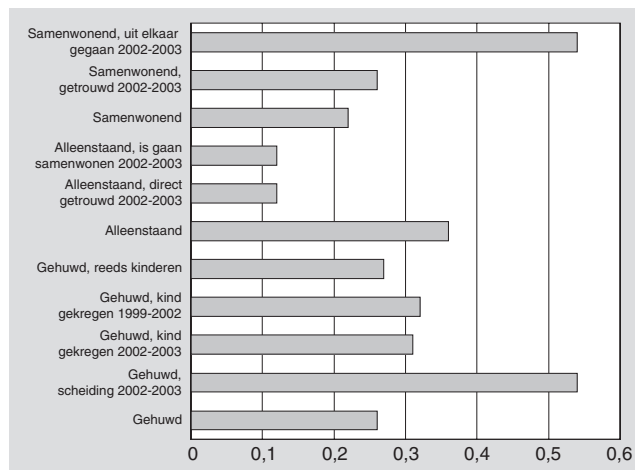
¹⁾ Deze kolom toont het teken en het significantieniveau van de parameters voor verhuizen in de richting van de ouders met verhuizen bij hen vandaan als referentiecategorie.

** p<0,001; * p<0,01

1. Relatieve kans op verhuizen van kind bij de ouders vandaan en in de richting van de ouders ten opzichte van ongehuwde alleenstaanden

2. Kans op verhuizen van kind in de richting van de ouders gedeeld door de kans op verhuizen bij de ouders vandaan

Het effect van verweduwing kon niet worden onderzocht: zelfs in een populatie van ruim 4,3 miljoen mensen waren er in één jaar tijd te weinig verweduwingen bij de jongere generatie om betrouwbare uitspraken te doen over de effecten op verhuiskansen.

Zoals verwacht is het effect van huishoudenssituatie aanzienlijk minder groot dan de effecten van het optreden van een levensgebeurtenis. Samenwonenden en gehuwden die geen kinderen hebben gekregen, verhuizen aanzienlijk minder vaak dan nooit-gehuwde alleenstaanden. Vooral verhuizingen in de richting van de ouders komen minder vaak voor. Gescheidenen verhuizen inderdaad aanzienlijk vaker dan mensen in andere huishoudenssituaties. Ook verweduwden verhuizen tamelijk vaak. Het effect van al enige tijd gescheiden of verweduwd zijn op verhuizingen in de richting van de ouders is ongeveer gelijk aan het effect op verhuizingen bij hen vandaan, in vergelijking met nooit-gehuwde alleenstaanden. Oftewel, voor alle drie categorieën alleenstaanden geldt dat ze bij een verhuizing over meer dan 10 kilometer afstand dat vaker in de richting van de ouders doen (in vergelijking tot bij hen vandaan) dan iemand met een partner. Het lijkt er dus op dat mensen zonder partner in hun verhuisgedrag inderdaad meer rekening houden met de woonplaats van hun ouders dan mensen met partner.

De geboorte van een kind in de periode 2002–2003 leidt over het geheel genomen tot een kleinere verhuiskans. In de periode rond een geboorte verhuizen mensen niet graag. Het leidt vooral tot minder verhuizingen bij de ouders vandaan. Het hebben van een jong kind (1–3 jaar oud) leidt juist wel tot meer verhuizingen dan het niet hebben van kinderen, en wel, zoals verwacht, vaker tot verhuizingen in de richting van de ouders dan tot verhuizingen bij de ouders vandaan. Blijkbaar wachten sommigen met een verkleining van de afstand tot het kind iets ouder is.

Staat 3
Multinomiale regressie van verhuizen over korte afstand, verhuizen bij de ouders vandaan en verhuizen in de richting van de ouders (referentiegroep = niet verhuizen): interactie van huishoudensvariabelen met geslacht (vrouw)

	Verhuizing over korte afstand	Verhuizing bij ouders vandaan	Verhuizing in de richting van ouders	Verskil ¹⁾
<i>Scheiding (ref. niet)</i>	0,3449**	0,2066*	0,2597**	+
<i>Uit elkaar gegaan (ref. niet)</i>	0,5061**	0,4278**	0,5491**	+
<i>Direct getrouwd (ref. niet)</i>	0,2336**	0,5537**	0,2069*	-**
<i>Getrouwd na samenwonen (ref. niet)</i>	-0,0291	0,0828	-0,101	-
<i>Is gaan samenwonen (ref. niet)</i>	0,3191**	0,4755**	0,2932**	-**
<i>Kind gekregen (ref. niet)</i>	-0,0345	-0,1558**	-0,0303	+
<i>Huishoudenssituatie (ref. ongehuwd alleenstaand)</i>				
Gehuwd	-0,0669**	-0,2666**	-0,2382**	+
Ongehuwd samenwonend	-0,0504**	-0,1341**	-0,1662**	-
Gescheiden, zonder partner	-0,2824**	-0,1967**	-0,4481**	-**
Verweduwd, zonder partner	-0,151	-0,4579*	0,0342	+
<i>Aanwezigheid kinderen (ref. geen kinderen)</i>				
Geboorte 1999–2002	-0,0288	-0,0375	0,1824**	+**
Oudere kinderen	-0,1089**	-0,1219**	-0,2919**	-**

¹⁾ Deze kolom toont het teken en het significantieniveau van de parameters voor ten opzichte van verhuizen bij de ouders vandaan, verhuizen in de richting van de ouders. Parameters van een model waarin ook de effecten van het model in staat 2 zijn opgenomen.

** p<0,001; * p<0,01

Staat 4
Bestemming van verhuizingen naar verandering in afstand tot moeders en vaders van verhuisden met gescheiden ouders die beiden in Nederland wonen

	%	
Verhuizing in de richting van alleen de moeder	9,1	
Verhuizing in de richting van alleen de vader	6,1	
Verhuizing in de richting van beiden	8,2	
Verhuizing bij ouders vandaan of over korte afstand	76,6	
	abs. = 100%	
Totaal		58 225

4.3. Verschillen tussen mannen en vrouwen

Ook is nagegaan of de effecten van relatievorming en –ontbinding en huishoudenssituatie verschillen tussen mannen en vrouwen (staat 3). Een beëindiging van huwelijk of samenwoonrelatie leidt tot meer verhuizingen van vrouwen dan van mannen (de coëfficiënten van het interactie-effect zijn positief en significant). Voor de richting lijkt het echter niet uit te maken: het extra effect van een scheiding bij vrouwen op verhuizen in de richting van de ouders blijkt niet significant te verschillen van dat op verhuizen bij de ouders vandaan.

Het effect van al gescheiden zijn verschilt wél tussen mannen en vrouwen: het is voor vrouwen minder sterk dan voor mannen. Blijkbaar volgen mannen na een scheiding vaker een traject waarbij ze verschillende keren verhuizen. Voor verhuizingen in de richting van de ouders is dit verschil nog groter. Weliswaar blijkt uit ander onderzoek dat dochters meer contact met hun ouders hebben dan zonen, maar blijkbaar leidt dit niet tot meer verhuizingen van gescheiden dochters in hun richting. Mogelijk zien we hier een effect van een mindere sociale zelfredzaamheid van een deel van de mannen, waardoor familie en/of een vertrouwde omgeving vaker een aantrekkingskracht op hen uitoefenen.

Zoals verwacht op basis van eerdere bevindingen dat vrouwen bij een huwelijk vaker in de richting van de man verhuizen dan andersom, leidt het gaan samenwonen met een partner (al dan niet gehuwd) voor vrouwen tot meer verhuizingen dan voor mannen. Het negatieve effect van het krijgen van een kind op verhuizen van de ouders vandaan is voor vrouwen sterker dan voor mannen, terwijl het positieve effect van het hebben van jonge kinderen op verhuizen in de richting van de ouders groter is. Dit is overeenkomstig de verwachting. Anderzijds is het negatieve effect van het hebben van oudere kinderen op de verhuiskans voor vrouwen ook sterker dan voor mannen. Dit geldt zelfs nog meer voor verhuizen in de richting van de ouders.

4.4 Behoeftte van ouders aan contact en hulp

In vergelijking met kinderen van ouders die bij elkaar wonen, hebben kinderen met gescheiden ouders, een verweduwde ouder of een ouder die om een andere reden zonder partner is (bijvoorbeeld omdat het bestand geen gegevens bevat over de andere ouder) een grotere verhuiskans. Opvallend is dat personen met gescheiden ouders of een ouder die om

een andere reden zonder partner is een extra grote kans hebben om op grotere afstand van de ouder(s) te gaan wonen. Bij gescheiden ouders zou dit effect gedeeltelijk veroorzaakt kunnen worden door het feit dat veel ouders zelf ook verhuizen. In ieder geval is bij gescheiden ouders geen enkel teken van extra verhuizingen in de richting van de ouders zichtbaar, bijvoorbeeld om hen bij te staan. Als kinderen van gescheiden ouders echter wél in de richting van een of beide ouders verhuizen, doen ze dat, zoals verwacht, vaker in de richting van de moeder dan in de richting van de vader (staat 4). Dit is in overeenstemming met onderzoeksresultaten die laten zien dat meer dan een derde van de kinderen met gescheiden ouders geen of een slecht contact heeft met de vader (De Graaf, 2007). Bij verweduwing van een van de ouders is wel een duidelijk effect zichtbaar: als de moeder weduwe is geworden, en vooral als dat recent is gebeurd, is de kans op een verhuizing in haar richting extra groot, terwijl dit niet geldt voor de kans op een verhuizing bij haar vandaan. Als de vader weduwnaar wordt, treedt een dergelijk effect niet op. Dit zou erop kunnen duiden dat de frequentere contacten die moeders met kinderen onderhouden er inderdaad toe leiden dat kinderen eerder de nabijheid zoeken van een moeder die weduwe is geworden dan van een vader die weduwnaar is geworden. Een hogere leeftijd van de ouders heeft geen effect dat in verband gebracht kan worden met verhuizen in hun richting in samenhang met een grotere zorgbehoefte.

5. Conclusie

In dit artikel komt een verschijnsel aan de orde waarover tot op heden niet is gerapporteerd in de onderzoeksliteratuur: verhuizingen van volwassen kinderen in de richting van hun ouders en bij hen vandaan. Dit gebrek aan aandacht staat in contrast met de aandacht die is besteed aan verhuizingen in de andere richting, althans in de internationale literatuur: verhuizingen door ouders in de richting van volwassen kinderen. Een reden voor dit verschil in aandacht zou kunnen zijn dat ouderen veel minder andere redenen hebben om te verhuizen. Bovendien vormen het werk of de school van de kinderen voor ouderen geen belemmeringen meer voor de keuze van een woonplaats. Ouderen verhuizen weliswaar erg weinig, maar als ze verhuizen kunnen ze daarom gemakkelijker rekening houden met de woonplaatsen van familieleden. Tegelijkertijd is het zeker niet ondenkbaar dat ook de volwassen kinderen zich in de keuze van een woonplaats iets gelegen laten liggen aan de woonlocatie van de ouders.

Een probleem bij het onderzochte verschijnsel is dat verhuizingen over grote afstand vrij zeldzaam zijn, althans op jaarbasis. Hetzelfde geldt voor de gebeurtenissen waarvan we een effect hebben gevonden: scheiding en het krijgen van een kind bij de volwassen kinderen en verweduwing van een van de ouders. Dit onderzoek was daarom zelfs met een grote steekproef niet of nauwelijks mogelijk geweest. Met de populatiegegevens in het Sociaal Statistisch Bestand van het CBS kon het onderzoek wel worden uitgevoerd. Doordat gegevens voor verschillende jaren beschikbaar waren, was het mogelijk een onderscheid te maken tussen gebeurtenissen die in hetzelfde jaar optraden als de verhui-

zing en er waarschijnlijk direct mee samenhangen, recente gebeurtenissen en al langer bestaande situaties.

Het is niet zeker of volwassen kinderen werkelijk rekening houden met de woonplaats van hun ouders of om andere redenen terugverhuizen naar een bekende omgeving. We nemen immers alleen statistische samenhangen waar. Toch lijken een aantal van onze bevindingen erop te wijzen dat gebeurtenissen die samenhangen met een grotere behoefte aan contact of hulp leiden tot meer verhuizingen in de richting van de ouders en tot minder verhuizingen bij hen vandaan. Vooral effecten van gebeurtenissen in de levens van de kinderen zijn zichtbaar: (echt)scheiding leidt tot aanzienlijk meer verhuizingen in de richting van de ouders dan verhuizingen verder bij hen vandaan. De geboorte van een kind leidt tot een kleinere verhuiskans in hetzelfde jaar, vooral als daarmee de afstand tot de ouders zou worden vergroot. Daarna leidt het gedurende een paar jaar tot meer verhuizingen in hun richting. Als de kinderen wat ouder zijn, wordt er weer veel minder verhuisd, en vooral niet bij de ouders vandaan. Sommige van deze effecten zijn sterker voor vrouwen, andere juist voor mannen. Daarnaast zien we een effect van verweduwing van de moeder. Anders dan wanneer de vader weduwnaar wordt, verhuizen de kinderen vaker in de richting van de moeder als zij weduwe wordt.

Noot

Dit onderzoek is mogelijk gemaakt door NWO in het kader van de Vernieuwingsimpuls, VICI-subsidie nummer 453-04-001, en door een samenwerkingsverband tussen de UvA en het CBS binnen welk kader de SSB-gegevens gebruikt konden worden.

Literatuur

Al, P.G. en B.F.M. Bakker, 2000, Re-engineering social statistics by micro-integration of different sources: an introduction. *Netherlands Official Statistics* 15(Summer), blz. 4–6.

Bakker, B.F.M., 2006, Doen wat je belooft? In: Bastiaans, F. et al. (red.), *Sociale samenhang in beeld, het SSB nu en straks*, blz. 9–15. CBS, Voorburg/Heerlen.

Boelens A., 1999, Verhuizen voor een baan. CBS-webmagazine 15 februari 1999.

Dawkins, C.J., 2006, Are social networks the ties that bind families to neighborhoods? *Housing Studies* 21(6), blz. 867–881.

Dieleman, F.M. en R.J. Schouw, 1989, Divorce, mobility and housing demand. *European Journal of Population* 5, blz. 235–252.

Diepen, A. van, en C.H. Mulder, 2006, Afstand tot familieleden en verhuisgedrag van ouderen. *Tijdschrift voor Sociologie* 27(3), blz. 235–262.

Dykstra, P.A., M. Kalmijn, T.C.M. Knijn, A.E. Komter, A.C. Liefbroer en C.H. Mulder, 2007, Codebook of the Netherlands Kinship Panel Study, a multi-actor, multi-method panel study on solidarity in family relationships, Wave 2. NIDI (NKPS Working Paper No. 6), Den Haag.

Feijten, P., 2005, Union dissolution, unemployment and moving out of homeownership. *European Sociological Review* 21(1), blz. 59–71.

Feijten, P. en M. van Ham, 2007, Residential mobility and migration of the divorced and separated. *Demographic Research* 17(21), blz. 623–654.

Feijten, P. en P. Visser, 2005, Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuisafstand. *Bevolkingstrends* 53(2), blz. 75–81.

Goldscheider, F. en C. Goldscheider, 1999, Changes in returning home in the United States, 1925–1985. *Social Forces* 78(2), blz. 695–720.

Graaf, A. de, 2007, Een terugblik op het ouderlijk gezin. *Bevolkingstrends* 54(3), blz. 15–19.

Graaf, A. de, en S. Loozen, 2006, Uit huis gaan van jongeren. *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 34–40.

Helderman, A.C., C.H. Mulder en M. van Ham, 2004, The changing effect of home ownership on residential mobility in the Netherlands. *Housing Studies* 19(4), blz. 601–616.

Helderman, A.C., M. van Ham en C.H. Mulder, 2006, Migration and home ownership. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 97(2), blz. 111–125.

Jong Gierveld, J. de, en T. Fokkema, 1998, Geographical differences in support networks of older adults. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 89(3), blz. 328–336.

Jong Gierveld, J. de, en P.A. Dykstra, 2002, The long-term rewards of parenting: older adults' marital history and the likelihood of receiving support from adult children. *Ageing International* 27(3), blz. 49–69.

Kalmijn, M. en P.A. Dykstra, 2006, Differentials in face-to-face contact between parents and their grown-up children. In: Dykstra, P.A. et al. (red), *Family solidarity in the Netherlands*, blz. 63–88. Dutch University Press, Amsterdam.

Knijn, T.C.M. en A.C. Liefbroer, 2006, More kin than kind: instrumental support in families. In: Dykstra, P.A. et al. (red), *Family solidarity in the Netherlands*, blz. 89–106. Dutch University Press, Amsterdam.

Komter, A.E. en T.C.M. Knijn, 2006, The strength of family ties. In: Dykstra, P.A. et al. (red), *Family solidarity in the Netherlands*, blz. 107–122. Dutch University Press, Amsterdam.

Latten, J., H. de Feijter, H. Nicolaas en B. Hamers, 2006, Uit Balans. Selectieve verhuisstromen naar en uit de grote stad.

- In: Nimwegen, N. van, en I. Esveldt (red.), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2006. Grote steden in demografisch perspectief*, blz. 175–207. NIDI, Den Haag.
- Liefbroer, A.C. en C.H. Mulder, 2006, Family obligations. In: Dykstra, P.A. et al. (red), *Family solidarity in the Netherlands*, blz. 123–146. Dutch University Press, Amsterdam.
- Litwak, E. en C.F. Longino, 1987, Migration patterns among the elderly: a developmental perspective. *The Gerontologist* 27(3), blz. 266–272.
- Longino, C.F., D.J. Jackson, R.S. Zimmerman en J.E. Bradsher, 1991, The second move: health and geographic mobility. *Journal of Gerontology* 46(4), blz. 218–224.
- Michielin, F. en C.H. Mulder, 2008, Distance to parents and geographical mobility. *Population, Space and Place* (in druk).
- Mulder, C.H., 1993. *Migration dynamics: a life course approach*. Thesis Publishers, Amsterdam.
- Mulder, C.H. en M. Wagner, 1993, Migration and marriage in the life course: a method for studying synchronized events. *European Journal of Population* 9(1), blz. 55–76.
- Mulder, C.H. en M. Kalmijn, 2006, Geographical distances between family members. In: Dykstra, P.A. et al. (red), *Family solidarity in the Netherlands*, blz. 43–62. Dutch University Press, Amsterdam.
- Prins, K., 2006, Speuren naar ouders. Het ouder-kindbestand, onmisbaar voor statistieken over intergeneratieel gedrag. In: Bastiaans, F. et al. (red), *Sociale samenhang in beeld, het SSB nu en straks*, blz. 169–187. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Rogers, A., 1988, Age patterns of elderly migration: an international comparison. *Demography* 25(3), blz. 355–370.
- Rogerson, P.A., J.A. Burr en G. Lin, 1997, Changes in geographic proximity between parents and their adult children. *International Journal of Population Geography* 3, blz. 121–136.
- Silverstein, M., 1995, Stability and change in temporal distance between elderly and their children. *Demography* 32(1), blz. 29–45.
- Schapendonk-Maas, H., 2001, Boemerangkinderen. CBS-webmagazine 1 mei 2001.
- Timmermans, J., 2006, Informele zorg. In: *Sociaal en Cultureel Planbureau, Investeren in vermogen*, blz. 291–316. *Sociaal en Cultureel Rapport 2006, SCP-publicatie 2006/21*. SCP, Den Haag.

De stad Groningen als roltrap van Noord-Nederland

Jan Latten, Marjolijn Das en Katja Chkalova

De bevolkingsgroei van Noord-Nederland neemt sinds 2001 gestaag af. In 2005 werd het voorlopige dieptepunt bereikt en daalde het aantal inwoners van de noordelijke provincies zelfs licht. Achter deze bevolkingsontwikkeling gaat een interessante dynamiek schuil, waarbij de drie noordelijke provincies zeer verschillende verhuispatronen blijken te hebben. Het stadsgewest Groningen functioneert als 'opwerkfabriek' voor jongeren die uit alle uithoeken van Noord-Nederland naar het stadsgewest trekken. Na enkele jaren van vergaren van kenniskapitaal stromen de dan wat oudere jongeren weer uit. Ze vertrekken vooral naar West-Nederland, waar ze een grotere kans maken op inkomensstijging. Deze ontwikkelingen zijn een indicatie van de brain-drain uit de regio.

1. Inleiding

Noord-Nederland doet regelmatig van zich spreken als aandachtsgedebied voor regionaal beleid (SNN en ministerie van EZ, 2007; SER Noord-Nederland, 2008). De aanleiding is niet nieuw. Al vóór 1900 werden de landbouwgebieden in het noorden van het land gekenmerkt door het wegtrekken van bevolking (Latten, 1986). De landbouwcrisis van rond 1880, waardoor de werkgelegenheid in de agrarische sector sterk daalde, gekoppeld aan de opkomende industrialisering in andere delen van het land, vormden de grote achterliggende oorzaken: *"In de periode 1876–1880 is er van een vergaande invloed van de landbouwcrisis nog geen sprake [...] In de periode 1880-1885 verandert dat echter. Vooral in Groningen en Friesland neemt het aantal gemeenten met grote vertrekoverschotten aanzienlijk toe. Geleidelijk ontstaat het beeld dat tientallen jaren lang voor de binnenlandse migratie karakteristiek zou zijn"* (Hofstee, 1981). De ondergang van de turfwinning in Drenthe rond het midden van de vorige eeuw, met olopemde werkloosheid, heeft mede de aanzet gegeven tot de opkomst van regionaal stimuleringsbeleid (Schaap, 2007). De aandacht voor speciaal stimuleringsbeleid werd na de Tweede Wereldoorlog gevoed door zorgen over ongelijke bevolkingsdruk in het land. In de jaren zestig leek het er immers op dat Nederland meer dan 20 miljoen inwoners zou gaan krijgen. Spreiding van werk naar onder andere het noorden werd als oplossing gezien voor vermindering van de bevolkingsdruk in het westen (Schaap, 2007). Het is anders gegaan. De nationale bevolking groeide tot ruim 16 miljoen in 2000 en de bevolkingsdruk bleef zich concentreren in het westen.

De eerste jaren van dit decennium is het tempo van nationale aanwas sterk afgenomen. Voor de drie noordelijke provincies als geheel is er in 2005 zelfs sprake geweest van krimp (Latten en Chkalova, 2007). In 2006 was het cijfer weer licht positief maar – net als een eeuw geleden – manifesteren zich opnieuw aaneengesloten gebieden in het noordelijk landsdeel waar sprake zal zijn van langdurige bevolkingskrimp (Van Duin et al., 2006). Intussen proberen

overheden krimp te voorkomen en doen ze moeite om nieuwe activiteiten of inwoners aan te trekken. Men profileert zich als ideale vestigingsplaats voor economische bedrijvigheid of juist als bijzondere plek voor rustzoekers, zoals de 'Blauwe Stad'.

De feitelijke ontwikkelingen in de verhuisstromen in de achterliggende jaren, zoals in dit artikel worden beschreven, laten zien dat het noorden als geheel recentelijk niet of nauwelijks inwoners heeft gewonnen door binnenlandse verhuisstromen. Op lager regionaal niveau is echter sprake van aanzienlijke dynamiek. Vooral het stadsgewest Groningen blijkt een draaischijf voor verhuisstromen, zowel binnen het noorden als in verhouding tot andere landsdelen. Bovendien gaat het bij demografische stromen niet alleen om de aantallen, maar ook om de kenmerken van verhuizende personen, zoals de leeftijd of het potentieel aan kenniskapitaal van degenen die toestromen of vertrekken. Het maakt voor een plaats of regio nogal uit of er sprake is van een patroon van toestroom van jongeren die geen baan hebben en of van uitstroom van jonge hoogopgeleide tweeverdieners.

Leeftijd en andere kenmerken hebben een pendant in de individuele verhuismotieven. Ze hebben te maken met transitiviteit in de levensloop, studie, banen en inkomsten. De individuele keuzen leiden uiteindelijk tot patronen in de verhuisstromen. Statistische beschrijving van deze patronen in de bevolkingsstromen naar en vanuit het noordelijk landsdeel geeft een uitgebreider zicht op de sociaaldemografische ontwikkelingen. In dit artikel brengen we de omvang, richting en samenstelling van de verhuisstromen en kenmerken van de betreffende personen in beeld, met als belangrijkste vraag: *"In welke mate is er, zoals wel wordt voorspeld (SER, 2008), sprake van braindrain en daarmee misschien zelfs van een uitstroom van potentiële veelverdieners?"*

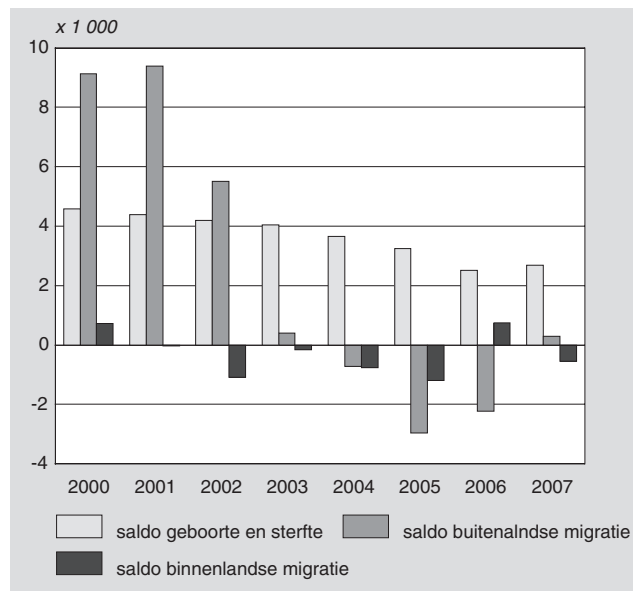
2. Sinds 2004 verliest noorden inwoners aan het buitenland

Terwijl in West- en Oost-Nederland nog sprake blijft van enige groei van de bevolking, is deze groei in Noord- en Zuid-Nederland vrijwel tot stilstand gekomen (Latten en Chkalova, 2007). De groei in het noorden aan het begin van dit millennium kwam vooral tot stand door een buitenlands positief migratiesaldo: er immigreerden meer mensen naar Noord-Nederland dan er emigreerden (*grafiek 1*). De helft van de instroom bestond uit immigranten met een niet-westerse achtergrond, onder wie veel asielzoekers.

Wegens het spreidingsbeleid werd een deel van de asielmigranten naar Nederland in de noordelijke provincies ondergebracht. In zekere zin werd de buitenlandse toestroom naar het noorden in die jaren dus 'kunstmatig' opgehoogd. Dit deel van de buitenlandse toestroom had immers niet te maken met een specifieke aantrekkingskracht van het gebied. Toen de toestroom van asielzoekers naar Nederland in 2002 sterk afnam (Sprangers en Nicolaas, 2008) viel de extra buitenlandse toestroom naar het noorden dan ook

weg. Bovendien verhuizen de voormalige asielzoekers uit de perifere delen van het land relatief vaak naar de grote steden in het westen (Huis en Nicolaas, 2000). Tezelfdertijd begon de emigratie vanuit Nederland sterk op te lopen en werd het buitenlandse migratiesaldo sinds 2003 voor Nederland als geheel negatief. Vanaf 2004 vertrekken er ook uit het noordelijk landsdeel meer inwoners naar het buitenland dan omgekeerd.

1. Bevolkingsgroei in Noord-Nederland

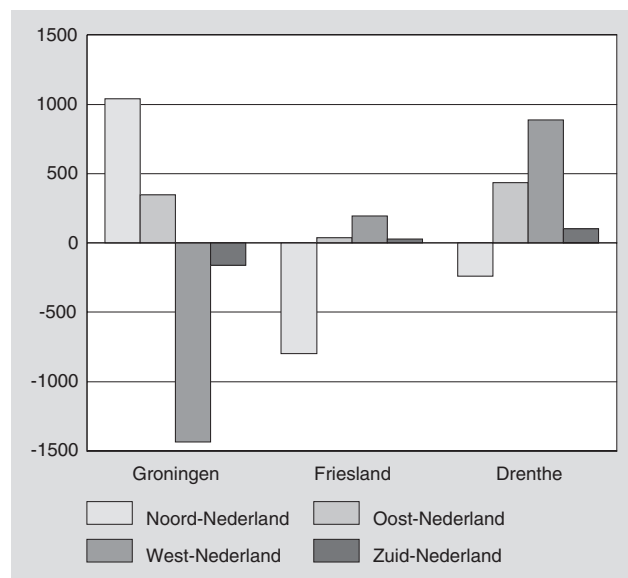

Naast een - per saldo - verlies aan inwoners aan het buitenland in de jaren 2004–2006 blijkt dat het noorden in alle jaren sinds de millenniumwisseling vrijwel geen extra inwoners wint door toestroom vanuit andere delen van het land. In de periode 2001–2005 is aanhoudend sprake van een - per saldo - licht verlies van inwoners aan andere delen van het land. Alleen in 2000 en 2006 was er sprake van een gering positief saldo, van enkele honderden. De omvang is echter verwaarloosbaar op een totaal inwonertal van 1,7 miljoen. Bovendien ging de 'winst' in de andere kalenderjaren weer snel verloren.

Al met al profileert het noorden van het land zich dus niet als een landsdeel met een zodanige aantrekkingskracht dat er zich per saldo veel mensen vestigen, noch uit het binnenland, noch uit het buitenland. "Regionale aantrekkelijkheid voor het wonen zou iets kunnen betekenen voor met name toekomstige gepensioneerden, maar ook hier dwingt de realiteit tot bescheidenheid" aldus Venhorst en Van Wissen (2007).

Achter dit beeld van uitblijvende aantrekkingskracht op binnenlandse verhuisstromen vertoont elk van de drie noordelijke provincies een eigen patroon van binnenlandse toekenning en uitstroom, waarbij de provincie Groningen inwoners uit Friesland en Drenthe bleek aan te zuigen (grafiek 2). Zo kreeg de provincie Groningen er in 2006 per saldo inwoners bij vanuit de rest van het noorden. Friesland verloor juist inwoners aan de andere noordelijke provincies, evenals Drenthe. Groningen won bovendien nog eens extra aan inwoners die vanuit Oost-Nederland kwamen.

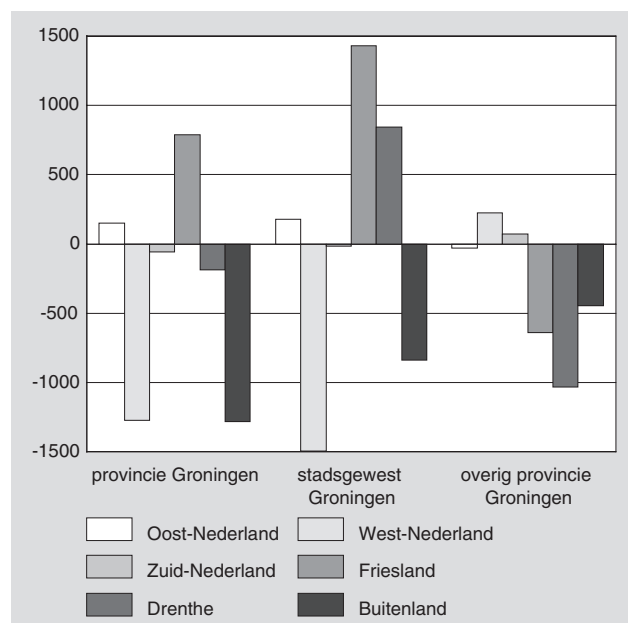
2. Saldo binnenlandse migratie per provincie in Noord-Nederland, 2006

3. Stadsgewest Groningen als roltrap

Zo gezien speelt de provincie Groningen een centrale aantrekkende rol in de regionale verhuisstromen. Deze centrale rol voor de binnenlandse regionale verhuisstromen heeft de provincie vooral te danken aan de rol van het stadsgewest Groningen. Worden de saldi naar de provincie Groningen (grafiek 3) opgesplitst naar het stadsgewest en de rest van de provincie Groningen, dan blijkt dat het saldo van de verhuisbewegingen vanuit Friesland en Drenthe ook nog sterk

3. Migratiesaldo voor de provincie Groningen, stadsgewest Groningen ¹⁾ en overig provincie Groningen, 2004/05

¹⁾ Betreft de gemeenten Groningen, Bedum, Ten Boer, Haren, Leek, Marum, Winsum, en Zuidhorn. Tynaarlo en Noordenveld behoren ook tot het stadsgewest, maar zijn in dit onderzoek niet meegenomen, omdat ze tot de provincie Drenthe behoren.

Bron: SSB

gericht was op het stadsgewest. Ruim twee derde van de totale instromers in de provincie Groningen kwam terecht in het stadsgewest. Dit blijkt uit gegevens uit de Satelliet Ruimtelijke en Sociale Mobiliteit van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het CBS, jaargangen 2004 en 2005 (zie technische toelichting in de *bijlage*). De nieuwkomers vestigden zich massaal in de stad Groningen en de omliggende gemeenten, terwijl de rest van de provincie kromp. Daarnaast trok het stadsgewest inwoners van elders in de provincie Groningen.

Tegelijkertijd was er een duidelijke netto uitstroom vanuit het stadsgewest naar het westen van het land. Hier worden de eerste tekenen zichtbaar van een draaischijffunctie van het stadsgewest: er werden per saldo bewoners aangetrokken uit de overige gebieden in Groningen en uit Friesland en Drenthe en tegelijkertijd is er een stroom richting westen.

Wie komen en waarom?

Aantallen zeggen niet alles. Het gaat er ook om wie er komen en wie er gaan. Jonge mensen verhuizen om andere redenen dan oudere. Een 18-jarige verkeert meestal in een levensfase waarin nog verhuist wordt om kenniskapitaal te vergaren, bijvoorbeeld door een studie te beginnen. Eind twintigers en begin dertigers hebben die fase voltooid, hebben vaak al een partner en zoeken vooral geschikte huisvesting voor hun nieuwe gezin (Feijten, 2005). Dergelijke individuele motieven die te maken hebben met de levensloop - opleiding, baan, huishouden en wonen - leiden op macroniveau tot eenduidige patronen en selectieve verhuisstromen. Ze vormen daarmee ook de sleutel voor een beter begrip van de specifieke sociaaldemografische en sociaal-economische ontwikkeling van regio's.

Dieleman en Mulder (2002) wijzen ook op deze relatie tussen individuele levensloop en ruimtelijke structurering. Volgens Fielding (1992) maken mensen door te verhuizen gebruik van verschillen tussen regio's om hun maatschappelijke positie te verbeteren. Een regio die voor velen zo'n verbeterfunctie heeft, kan men typeren als roltrapregio. Meestal blijft men er slechts tijdelijk, tot men de bovenste treden van de roltrap heeft bereikt. Dit verblijf kan bijvoorbeeld samenhangen met het vergaren van kennis, maar ook met het vinden van een eerste baan. Zo laten Lelièvre en Bonvallet (1994) zien dat wonen in de regio Londen of Parijs aan het begin van de arbeidscarrière een positieve invloed heeft op de verdere levensloop.

De grote steden in Nederland kunnen eveneens worden gezien als roltrapregio's voor jonge mensen (Latten et al., 2006). Er is een relatief grote instroom van personen rond de twintig en ook weer veel uitstroom op iets hogere leeftijden. In het algemeen fungeren grote steden in Nederland in toenemende mate als de centrale plek waar nieuwe generaties kenniskapitaal opbouwen. Een groeiend aandeel van de jongeren leert immers door. Jongeren die vanwege studie het ouderlijk huis verlaten, gaan vaak verder weg wonen. Vooral onder 18-24-jarigen komen verhuissafstanden boven de 50 kilometer meer voor dan onder andere leeftijdsgroepen (Feijten en Visser, 2005). Zij verhuizen naar centrale plaatsen waar onderwijsinstellingen gevestigd zijn. Door de

intensiteit van toestroom 'vertwintigen' de grote steden als het ware.

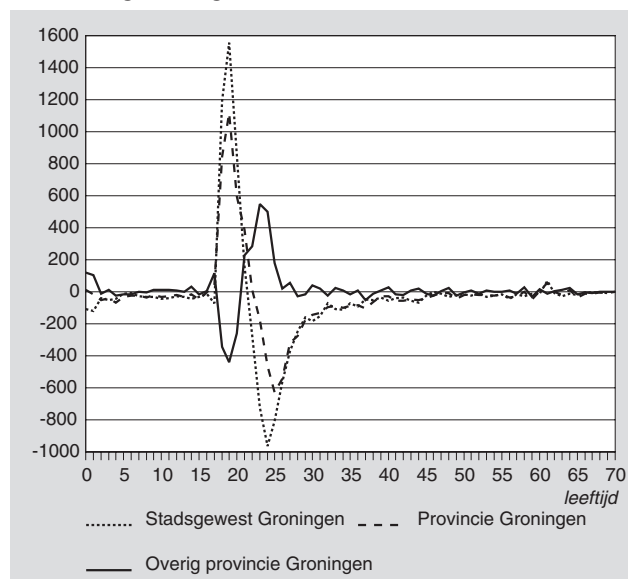
De relevante vraag voor het noorden is daarom wat de sociaaldemografische en economische kenmerken zijn van personen die in- en uitstromen naar de provincie Groningen en in hoeverre het stadsgewest en de stad Groningen daarbij fungeert als roltrap voor jonge mensen uit het noorden van het land. De stad Groningen herbergt immers ook de Rijksuniversiteit Groningen als grootste onderwijsinstelling in het noorden van het land. Kortom, wat zijn de leeftijden, arbeidsmarktposities en economische kenmerken van de toestromers en is er verschil met de uitstroom? Om sociaaldemografische en sociaaleconomische patronen in beeld te krijgen zijn de verhuisstromen van en naar de provincie Groningen - alsmede van en naar het stadsgewest Groningen - hieronder gedetailleerd beschreven.

Stadsgewest Groningen roltrap voor studerende

De verhuisstromen naar de provincie Groningen blijken uitermate leeftijdsselectief te zijn. De provincie had vrijwel uitsluitend voor jongeren van 18 tot 22 jaar een hoog positief migratiesaldo (*grafiek 4*). Voor de leeftijden van 25 tot 50 jaar overheerste het vertrek. Bij nadere beschouwing blijkt het positieve saldo voor de provincie in werkelijkheid te bestaan uit een zeer positief saldo voor het stadsgewest Groningen en een negatief saldo voor de overige gebieden in de provincie. Dit geeft aan dat er een aanzuigende werking bestaat van het stadsgewest op jongeren uit de rest van de provincie. Het stadsgewest Groningen bleek bovendien jongeren uit Friesland en Drenthe aan te trekken.

Voor jongeren rond het 25^e levensjaar was de situatie precies andersom. De provincie als totaal, en vooral het stadsgewest, had voor die leeftijd juist een sterk negatief saldo:

4. Saldo binnenlandse migratie naar leeftijd voor de provincie Groningen, stadsgewest Groningen¹⁾ en overig Groningen, 2004/05

¹⁾ Zie noot 1, grafiek 3.

Bron: SSB.

veel jongeren van die leeftijd verhuizen uit het stadsgewest en uit de provincie. Een kleiner, maar niet onbeduidend aantal mensen van dezelfde leeftijd vestigde zich juist in het stadsgewest. Dit kan duiden op de aantrekkingskracht van het stadsgewest op een deel van de mid-twintigers, die wellicht niet zozeer voor hun studie maar voor hun baan of woning naar de regio trekken.

Kort verblijf in de stad Groningen

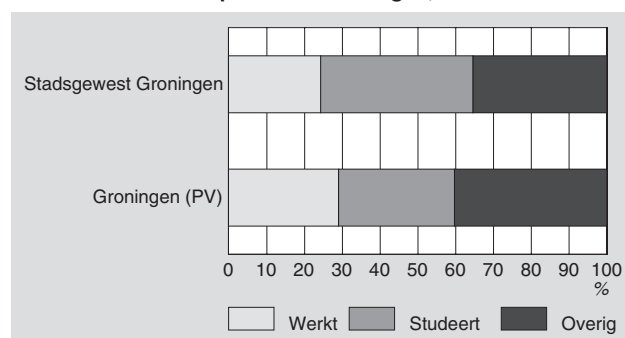
Door de - overwegend jonge - instromers in de tijd te volgen, kan een indruk worden verkregen van de verblijfsduur in de provincie, het stadsgewest of de stad Groningen. Van alle 18-plussers die in de periode 1999–2000 naar de provincie verhuisden, had bijna de helft binnen vijf jaar de regio al weer verlaten, en voor de stad Groningen was dit zelfs iets meer dan de helft (*staat 1*). Ook dit perspectief illustreert de roltrapfunctie - en in het bijzonder die van de stad Groningen - binnen Noord-Nederland. De meeste verhuizingen zijn geconcentreerd in de stad Groningen. Jongeren komen er vanuit heel Noord-Nederland heen, vaak om te studeren. Na afloop van hun studie verlaten ze de stad en meestal ook de provincie. De overige gemeenten binnen het Stadsgewest vervullen deze functie als opwerkfabriek in een beperktere mate: slechts bijna 40 procent van alle in 1999–2000 ingestroomde personen hadden het stadsgewest binnen vijf jaar verlaten.

Is de provincie Groningen een populaire verhuisbestemming vanwege de universiteit? Afgaand op de belangrijkste dagelijkse bezigheid van de instromers (arbeidsmarktpositie, zie *bijlage*), lijkt dit inderdaad het geval. Het overgrote deel van de volwassen instromers naar de provincie Groningen bestond uit mensen die in het jaar na de verhuizing studeerden (*grafiek 5*). Van de instromende jongeren tussen de 18 en 22 jaar studeerde zelfs meer dan 80 procent. Het waren dan ook meestal studenten die naar het stadsgewest Groningen verhuisden. Tegelijkertijd verloor de provincie werkenden aan de rest van het land (*grafiek 6*).

Van de roltrap af richting westen

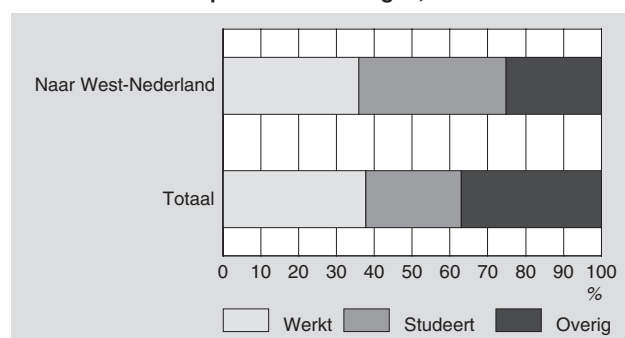
Terwijl het stadsgewest Groningen een trekpleister is voor mensen uit andere gebieden in het noorden - de helft van

5. Instroom naar de provincie Groningen, 2004/05

Bron: SSB

6. Uitstroom uit de provincie Groningen, 2004/05

Bron: SSB

de instromende volwassenen was uit het noorden afkomstig - verloor de provincie als geheel toch inwoners aan West-Nederland (*grafiek 3*). Het was al zichtbaar dat vooral het stadsgewest Groningen 18–22-jarige jongeren uit het hele noorden aantrok die gingen studeren. Het is vooral de stroom jongeren waardoor de provincie als geheel positieve verhuissaldo's laat zien. Dit betekent echter niet dat deze jongeren zich blijvend aan het stadsgewest of de provincie binden, zoals blijkt uit het feit dat de uitstroom uit de provincie zich concentreert rond 25-jarigen. Dit verschil van een paar levensjaren tussen in- en uitstroom is geheel overeenkomstig de roltraptheorie. Na hun studie trekken veel jongeren in de daaropvolgende stappen van de levensloop (carrière, gezinsvorming) verder naar andere gebieden, soms naar andere landsdelen. De roltrapfunctie van het stadsgewest leidt er op provincieniveau toe dat een derde van de

Staat 1
Uitstroom van de in de periode 1999-2000 ingestroomde personen van 18 jaar of ouder in de provincie Groningen

Periode uitstroom	Provincie Groningen	waaronder	
		Stadsgewest ¹⁾	Gemeente Groningen
<i>absoluut</i>			
2000–2001	1 800	400	1 200
2001–2002	1 400	300	1 100
2002–2003	1 200	200	860
2003–2004	1 000	200	700
2004–2005	1 000	100	700
Totaal	6 500	1 200	4 600
<i>in % van de instroom</i>			
	47	39	53

¹⁾ Exclusief gemeente Groningen.

Bron: SSB.

volwassen uitstromers naar het westen van het land vertrok. Voor een flink deel (40 procent) waren dit (voormalige) studenten. De helft van hen studeerde ook in het jaar na uitstroom. Het lijkt er dus op dat deze mensen hun studie vervolgden aan een universiteit in het westen. Ongeveer 40 procent van de (voormalige) studenten die naar het westen verhuisden, had na de verhuizing een baan. Voor hen viel de verhuizing naar het westen samen met de afronding van hun studie (kenniskapitaal vergaard) en de transitie naar de arbeidsmarkt. Daarnaast is er een groep uitstromers (circa een op de drie) die in het jaar voor verhuizing al werkzaam waren, en dat bleven na hun verhuizing naar het westen.

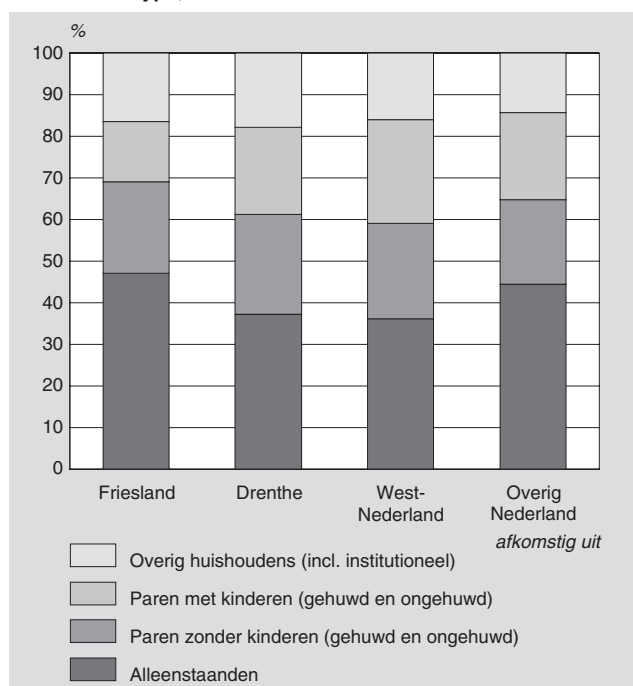
Al met al geeft de omvang en de samenstelling van de verhuisstromen van jonge mensen uit de noordelijke regio naar het stadsgewest Groningen en de daaropvolgende vervolgstroom richting westen van het land het beeld van het stadsgewest Groningen als roltrapregio voor jonge mensen, maar ook als toeleverancier van jonge mensen met kenniskapitaal voor West-Nederland.

Uitstroom naar Drenthe vaak gezinnen

Nadere beschouwing van de sociaaleconomische en sociaaldemografische verschillen tussen in- en uitstromers van de provincie Groningen versterkt het beeld van de specifieke roltrapfunctie van de provincie voor de inwoners van het noordelijk landsdeel. Kwamen de instromers naar Groningen vooral alleen (*grafiek 7*), onder de vertrekkenden was dat al anders. Een deel van de uitstroom bestond uit paren met kinderen (*grafiek 8*). Voornamelijk in de verhuisstroom richting andere noordelijke provincies en het oosten van het land was het aandeel paren met kinderen groter.

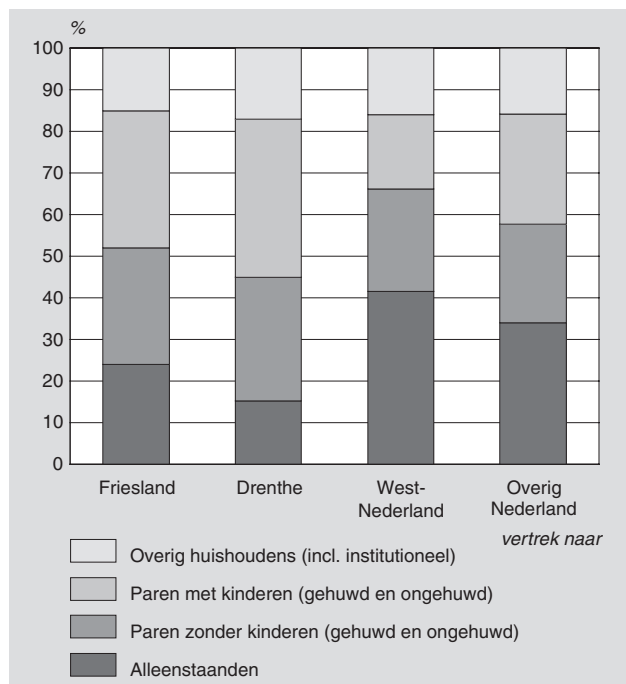
Het aandeel van de uitstroom van gezinnen met kinderen

7. Instroom naar de provincie Groningen naar huishoudtype, 2004/05

Bron: SSB

8. Uitstroom uit de provincie Groningen naar huishoudtype, 2004/05

Bron: SSB

naar Drenthe was overigens het hoogst, met 34 procent. Hoewel er een provinciegrens wordt overschreden, kan het gaan om verhuizingen over relatief korte afstand, waarbij het verhuismotief vooral met het woningaanbod te maken heeft. Het kan zijn dat men zich net buiten het stadsgewest Groningen en net over de grens in Drenthe vestigt. De langeafstandsverhuizingen naar het westen betroffen vaker alleenstaanden. In een eerdere fase van de levensloop hebben zij andere verhuismotieven en zijn ze vaker bereid tot langeafstandsverhuizingen dan personen in de gezinsfase. In het algemeen geldt dat langeafstandsmigratie eerder met economische motieven te maken heeft en korteaftandsmigratie meer met woonvoorkeuren (De Jong en Fawcett, 1981).

Inkomsten verhuizenden naar het westen stijgen het snelst

De selectieve instroom van jongeren die gaan studeren en als het ware onderaan op de roltrap stappen en de selectieve uitstroom van iets oudere jongeren die inmiddels op de kennisladder zijn geklommen en een start hebben gemaakt met hun carrière, bepalen het patroon van de inkomsten in de twee verhuisstromen. Het verschil zou het duidelijkst kunnen zijn bij de verhuisstromen naar en vanuit de stad Groningen, het centrum van de roltrapfunctie in het noorden. De gegevens over de inkomsten van personen zoals opgenomen in het SSB kunnen worden gekoppeld aan de verhuisstromen. Hieruit blijkt dat een deel van de ingestroomde jongeren na korte tijd naar het westen van het land vertrok, met medeneming van reeds verworven kenniskapitaal. Er is mogelijk niet alleen sprake van een zekere braindrain, maar ook van een daarmee gepaard gaande 'financial drain'. In welke mate is dit het geval?

Voorzover het alle 18-plussers betreft (inclusief afgestudeerden en anderen die al een tijd op de roltrap hebben

doorgebracht), blijkt dat degenen die in de periode september 2004-september 2005 naar Groningen kwamen vóór hun komst gemiddeld 1400 euro aan inkomsten (zie bijlage) hadden. Vertrekkende 18-plussers hadden 1600 euro. Voor de stad Groningen waren de bedragen respectievelijk 1100 en 1500 euro. Dit verschil in inkomsten tussen in- en uitstroom heeft onder andere te maken met het feit dat vertrekkenden gemiddeld iets ouder en al vaker werkzaam waren, maar wordt hier niet volledig door verklaard. Uit een multinomiale regressie waarin werd gecorrigeerd voor onder meer leeftijd en het hebben van werk, bleek dat instromers significant lagere, en uitstromers significant hogere inkomsten hadden dan blijvers (*staat 2*). Het verschil kan worden beschouwd als het financiële resultaat van het verblijf op de roltrap van de stad Groningen. Dit patroon van 'de stad als opwerkfabriek', vooral voor de zogenaamde doorstromers, kennen we ook uit de vier grote steden (Latten en Hamers, 2006).

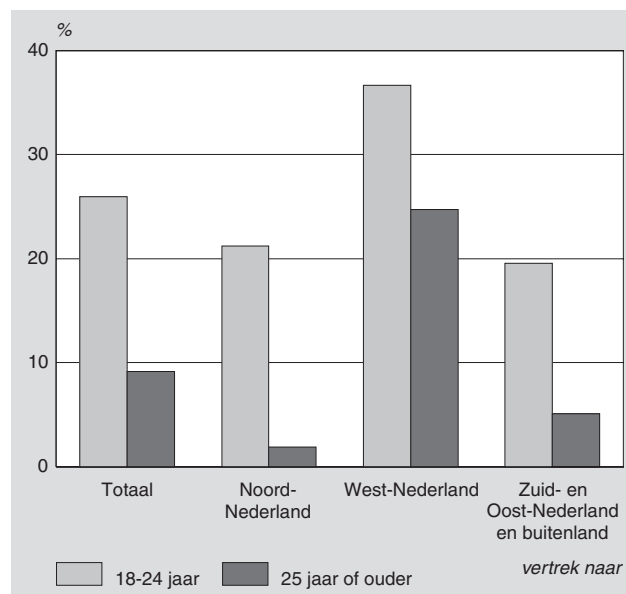
Na de verhuizing gingen uitstromers er financieel flink op vooruit. Er is een inkomstenstijging van 10 procent bij uitstromers tegenover een gemiddelde inkomstenstijging van 5 procent bij instromers en bijna 2 procent inkomstenstijging bij de blijvers in dezelfde periode (*grafiek 9*). Ook als deze inkomstenstijging in een multinomiale regressie wordt gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, het gegeven of men werkt of studeert, en inkomsten vóór de verhuizing, blijkt dat zowel instromers als uitstromers een sterkere inkomstenontwikkeling doormaken dan blijvers (*staat 2*). Deze inkomstenstijging na verhuizing is een belangrijke indicatie van het motief waarom veel starters de provincie verlaten. Wellicht is de inkomstenwinst die men kan behalen het motief voor de verhuizing.

Bekijken we de inkomsten van de vertrekkers per regio, dan wordt de uitstroom van gezinnen (*grafiek 9*) naar andere noordelijke regio's zichtbaar. Onder de werknemers in deze groep was het gemiddelde maandloon in het jaar vóór de verhuizing hoger dan die van de uitstromers naar het westen: respectievelijk 2000 en 1700 euro. Deze groep uitstromers is echter beperkt van omvang.

4. Samenvatting

Het noordelijk landsdeel blijkt recent geen grote aantrek-

9. Uitstroom uit de provincie Groningen naar inkomensstijging, 2004/05

Bron: SSB

kingskracht te hebben gehad op binnenlandse of buitenlandse verhuisstromen. Het migratiesaldo is vrijwel in evenwicht. Binnen het noorden profileert het stadsgewest Groningen zich echter als belangrijke draaischijf voor verhuisstromen. Daarbij fungeert de stad Groningen als roltrap voor jongeren uit de hele noordelijke regio. Jongeren uit het noorden verhuizen voor hun studie of baan naar het stadsgewest Groningen, overwegend de stad Groningen. Men verblijft er echter maar kort. Na een verblijf van 4 à 5 jaar blijkt meer dan de helft weer te zijn vertrokken. Men is dan vaak afgestudeerd of werkzaam. Na enkele jaren verblijf op de roltrap van de stad Groningen vertrekt een deel van hen met het verworven kenniskapitaal naar West-Nederland, een ander deel vestigt zich met zijn gezin in de overige gebieden van het stadsgewest Groningen, keert terug of verhuist naar Drenthe.

Door deze roltrapfunctie brengen de jongere instromers per saldo relatief weinig inkomsten met zich mee. De uitstromers zijn gemiddeld iets verder in de twintig, hebben al vaker een partner en een hoger inkomstenniveau. Het zijn vaker jonge paren of gezinnen die in het suburbane gebied of in andere delen van het noorden gaan wonen. De uitstro-

Staat 2

Multinomiale regressie van instromers, uitstromers en blijvers (referentiegroep) in de provincie Groningen ¹⁾ (odds ratio's)

	Instromers		Uitstromers	
	Intercept			
Inkomstenontwikkeling in %	1,002*	***	1,003***	***
Log inkomsten voor verhuizing	0,916***		1,256***	
Leeftijd	0,949***		0,944***	
Werk	0,415***		0,427***	
Overig	0,576***		0,700**	
Studie (ref.)	1,000		1,000	
Man	1,035 NS		0,831***	
Vrouw (ref.)	1,000		1,000	

¹⁾ Exclusief immigranten en emigranten.

* p<0,05, *** p<0,001

Nagelkerke R²=0,12

Bron: SSB.

mers naar het westen zijn vaker alleenstaanden die zich nog aan het begin van hun carrière bevinden. Zij maken, vergeleken met degenen die naar overige gebieden in het Noorden verhuizen, echter een grotere inkomstenstijging mee. Deze financiële stijgers vertegenwoordigen de brain-drain uit het gebied.

Literatuur

Dieleman F.M. en C.H. Mulder, 2002, The geography of residential choice In : Aragonés, J.I., G. Francescato en T. Garling (eds.), Residential environments: choice, satisfaction and behaviour, blz. 35–54. Bergin and Garvey, Westport, CT.

Duin, C. van, A. de Jong en R. Broekman, 2006, Regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005–2025. Nai Uitgevers, Rotterdam.

Feijten P., 2005, Life events and the housing career: a retrospective analysis of timed effects. Eburon, Delft.

Feijten P. en P. Visser, 2005, Binnenlandse migratie: verhuis-motieven en verhuisafstand. Bevolkingstrends 53(2), blz. 75–81.

Fielding A.J., 1992, Migration and social mobility: South East England as an escalator region. Regional Studies 26(1), blz. 1–15.

Hofstee, E.W., 1981, Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden. Fibula-Van Dishoeck, Haarlem.

Huis, L.T. en H. Nicolaas, 2000, Binnenlands verhuisgedrag van allochtonen. Maandstatistiek van de Bevolking 48(3), blz. 36–45. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jong, G.F. de, en J.T. Fawcett, 1981, Motivations for migration: an assessment and a value-expectancy research model. In: Jong, G.F. de, en R.W. Gardner (eds.), Migration decision making. Multidisciplinary approaches to microlevel studies in developed and developing countries, blz. 13–58. Pergamon Press, New York.

Latten J.J., 1986, Gemeentelijke bevolkingsontwikkeling in fasen. Een typologie en haar toepassing. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Latten, J.J. en B. Hamers, 2006, Grote stad: snelle inkomensstijging en snel vertrek. CBS-webmagazine 6 februari 2006.

Latten, J.J. en K. Chkalova, 2007, Inwonertal groeit, maar nauwelijks in het noorden. CBS-webmagazine 3 december 2007.

Latten J.J., B. Hamers en H. Nicolaas, 2006, De prijs van migratie. Selectieve verhuisstromen van de vier grote steden. In: CBS, Sociale samenhang in beeld, het SSB nu en straks. Symposiumbundel 2006. CBS, Voorburg/Heerlen.

Lelièvre, E. en C. Bonvallet, 1994, A compared cohort history of residential mobility, social change and home-ownership in Paris and the rest of France. Urban Studies 31, blz. 1647–1665.

Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN) en ministerie van Economische Zaken, 2007, Koers Noord, op weg naar Pieken 2007–2010. Duurzame groei door omschakeling naar een kenniseconomie, oktober 2007. SNN, Groningen

SER Noord-Nederland, 2008, Brief Ongevraagd Advies Koers Noord, d.d. 28 januari 2008.

Sprangers, A. en H. Nicolaas, 2008, Laagste aantal asielverzoeken sinds 1988. Bevolkingstrends 56(1), blz. 30–31.

Schaap, P.M., 2007, Kansen voor Noord-Nederland. In: Stedebouw en Ruimtelijke Ordening 88(4), blz. 10–17.

Venhorst V. en L. van Wissen, 2007, Demografische trends en de ontwikkelingen van kwantitatieve en kwalitatieve woonbehoefte. URSI Report 318. Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen RUG, Groningen.

Bijlage

Technische toelichting

Sociaal Statistisch Bestand

Het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) bestaat uit een stelsel van integrale registers en enquêtes op persoonsniveau, die onderling en longitudinaal consistent zijn gemaakt. De informatie in het SSB is op microniveau koppelbaar. Het SSB bevat onder andere informatie op het gebied van demografie, arbeidsmarkt en inkomsten, onderwijs, criminaliteit en gezondheid. Doordat de gegevens integraal beschikbaar zijn voor de Nederlandse bevolking, kan regionaal sterk gedetailleerde informatie worden samengesteld. Ook zijn de gegevens hierdoor geschikt voor longitudinaal onderzoek. Verhuisstromen en kenmerken van individuele verhuizers kunnen voor de situatie vóór en na de verhuizing in kaart worden gebracht. Het SSB bevat gegevens vanaf verslagjaar 1999. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van gegevens uit de Satelliet Ruimtelijke en Sociale Mobiliteit van het SSB, verslagjaren 2004 en 2005. In de Satelliet Ruimtelijke en Sociale Mobiliteit worden verhuisgegevens gekoppeld aan demografische en sociaaleconomische kenmerken en transities van personen.

Twee peilmomenten zijn met elkaar vergeleken: ultimo september 2004 en ultimo september 2005. Als een persoon tussen deze twee peilmomenten van adres veranderde, werd dit als verhuizing beschouwd. Het eerste peilmoment betrof de situatie vóór verhuizing, het tweede de situatie na verhuizing. Doordat demografische en sociaaleconomische kenmerken van personen, zoals inkomsten en arbeidsmarktpositie, op twee peilmomenten zijn gemeten, konden zowel standcijfers als transities worden bepaald.

Arbeidsmarktpositie

De arbeidsmarktpositie wordt bepaald op basis van de belangrijkste inkomstenbron ultimo september. De inkomstenbronnen kunnen betreffen: arbeid als werknemer, arbeid als zelfstandige, een uitkering (krachtens de arbeidsongeschiktheidswet, de algemene bijstandswet, de werkloosheidswet of een andere uitkeringsregeling) en pensioen. Er is geen rekening gehouden met mogelijke andere inkomstenbronnen, zoals alimentatie of inkomsten uit vermogen. De arbeidsmarktpositie wordt bepaald door de inkomstenbron die het grootste deel van het totaal in september bepaalt. Personen die studeren of op school zitten, krijgen als arbeidsmarktpositie 'studeert' als de (eventuele) inkomstenbronnen van deze persoon ultimo september samen minder dan 70 procent van het minimum (jeugd)loon inclusief vakantiegeld vormden.

De variabele 'arbeidsmarktpositie' is voor dit artikel samengevat in drie categorieën:

- Werkt: heeft werk als werknemer of zelfstandige als belangrijkste inkomstenbron en is 18 jaar of ouder;
- Studeert: zie boven, en is 18 jaar of ouder; en
- Overig: heeft hoofdinkomsten uit overige inkomsten (waaronder uitkering en pensioen), heeft geen inkomsten of is jonger dan 18 jaar.

Inkomsten

Tot inkomsten worden gerekend: de maandinkomsten op de peilmomenten van de persoon uit loon, winst, uitkering (WW, bijstand, arbeidsongeschiktheidsuitkering, overige uitkering), pensioen of studiefinanciering. Het gaat hierbij om het fiscaal maandloon, dat wil zeggen het bedrag waar

over loonheffing verschuldigd is. Loonheffing is de inkomstenbelasting plus de premies voor de verplichte volksverzekeringen (Algemene Ouderdomswet, Algemene Weduwen- en Wezenwet, Algemene Arbeidsongeschiktheidswet en Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten). Het gemiddelde fiscale maandloon is berekend aan de hand van het jaarloonbedrag en de (betalings)periode van de baan die een persoon eind september had. Hieruit is het gemiddelde loon per kalenderdag berekend. Dit wordt vervolgens omgerekend naar een gemiddeld fiscaal maandloon. Had een persoon eind september meerdere banen, dan zijn de gemiddelde fiscale maandlonen van deze banen bij elkaar opgeteld

Huishouden

Het type huishouden is ingedeeld in vier categorieën:

- Alleenstaanden (eenpersoonshuishoudens): huishoudens bestaande uit één persoon;
- Paren met kinderen: ongehuwd of gehuwd samenwonende partners met één of meer inwonende kinderen;
- Paren zonder kinderen: ongehuwd of gehuwd samenwonende partners; en
- Overig: hieronder vallen eenouderhuishouden (huishouden bestaande uit één ouder met thuiswonende kind(eren) en eventueel overige leden), overig huishouden (huishouden uitsluitend bestaande uit personen die geen partner, ouder of thuiswonend kind zijn) en institutioneel huishouden (één of meer personen die een woonruimte bewonen, waarbij in zowel de huisvesting als de dagelijkse levensbehoeften bedrijfsmatig wordt voorzien).

Zeer grote gezinnen worden schaars

Joop Garssen en Hennie Roovers

In het afgelopen decennium is het aantal gezinnen met vier of meer kinderen onder zowel allochtonen als autochtonen snel gedaald. Vooral het aandeel van de allochtonen in de zeer grote gezinnen (met acht of meer kinderen) is fors geslonken. Momenteel zijn ruim vier op de vijf zeer grote gezinnen autochtoon. Onder Antillianen en Surinamers heeft ongeveer de helft van de grote gezinnen maar één ouder. Niet etnische herkomst, maar het orthodox protestantisme speelt een hoofdrol in de ruimtelijke spreiding van het grote gezin. Dit patroon verandert nauwelijks. Van een duidelijke convergentie in de richting van het landelijk gemiddelde is evenmin sprake.

1. Inleiding

Uit de gegevens van *Statline*, de vrij te raadplegen gegevensbank van het CBS, blijkt dat het aantal huishoudens met drie of meer kinderen sinds 1995 - het eerste jaar waarvoor deze gegevens beschikbaar zijn - vrij constant is. Op 1 januari 2007 telde Nederland 435 duizend van dergelijke kinderrijke huishoudens, slechts 3 duizend minder dan in 1995. Het aandeel van deze grote gezinnen in het totaal van de huishoudens met kinderen is maar weinig veranderd, van 17,7 naar 17,2 procent.

De recente discussies over het gemiddeld kindertal van vrouwen in Nederland (onder meer Nieuwboer en Nieuwenhuis, 2008) hebben, wat betreft het grote gezin, een aantal vragen opgeroepen die met de beschikbare *Statline*-gegevens niet kunnen worden beantwoord. Evenmin onderscheidt *Statline* huishoudens naar herkomst, en kan daarom niet worden nagegaan of grote gezinnen steeds vaker niet-westers allochtone gezinnen zijn.

Dit artikel betreft huishoudens van een of twee ouders met thuiswonende eigen kinderen van deze ouder(s) en/of adoptiekinderen. Deze gezinshuishoudens zullen in het vervolg worden aangeduid als gezinnen. De hier gepresenteerde gegevens wijken af van die met betrekking tot het kindertal van vrouwen, omdat uitwonende kinderen niet tot het gezin(shuishouden) worden gerekend.

Er bestaat geen standaard-definitie van het grote gezin. Een eeuw geleden werd een gezin met zes of meer kinderen als groot aangeduid, maar met de afname van het gemiddelde kindertal is ook het aantal kinderen dat een gezin tot groot gezin maakt gedaald. In dit artikel wordt vooral gekeken naar gezinnen met vier of meer kinderen.

Anders dan voor de (etnische) herkomst van personen bestaat er evenmin een standaard CBS-definitie voor de herkomst van gezinnen. Hier beschouwen we een gezin als allochtoon indien ten minste één van de ouders tot de allochtonen wordt gerekend. De herkomst van het gezin is gelijk aan die van de ouder(s). Hebben beide ouders een

verschillend herkomstland, dan wordt het gezin of huishouden ingedeeld naar de herkomst van de moeder.

Na een kort historisch overzicht van de numerieke ontwikkelingen rond het grote gezin, gaan we in dit artikel in op de volgende vragen:

- Hoe heeft het aantal grote gezinnen zich in het afgelopen decennium ontwikkeld?
- Hoe ontwikkelde zich de aantallen niet-westers allochtone en autochtone gezinnen? Veranderden hun aandelen in het totaal?
- Is, met de toename van het aantal eenoudergezinnen, het aantal grote eenoudergezinnen overeenkomstig toegenomen? Zijn er verschillen naar herkomst?
- Is de regionale spreiding van het grote gezin veranderd door de toename van het aantal niet-westerse allochtonen?

2. Historische ontwikkelingen

Historische gegevens over de omvang van het gezin zijn opmerkelijk summier. Tot de volkstelling van 1879 zijn slechts verschillende regionale gegevens beschikbaar, deels uit eerdere volkstellingen en deels uit lokaal onderzoek. Ook de eerste bruikbare gegevens uit de volkstelling van 1879 en latere volkstellingen bieden betrekkelijk weinig detail. Uit een overzicht van de gemiddelde grootte en samenstelling van het huishouden blijkt dat het 'kernhuishouden' (bestaande uit 'hoofden', doorgaans de ouders, en kinderen) rond het begin van de vorige eeuw zijn grootste omvang had bereikt (Van der Woude, 1970). Dit kernhuishouden telde, volgens de volkstelling van 1899, gemiddeld 3,98 personen, waarvan 1,71 hoofden en 2,27 kinderen. De eerste nationale volkstellingsgegevens uit 1879 lieten een iets kleiner kernhuishouden zien, evenals de latere volkstellingen. In 1971, ten tijde van de laatste volkstelling, was het gemiddelde kernhuishouden geslonken tot 3,07 personen, waaronder 1,32 kinderen.

Waarschijnlijk heeft de maximale gemiddelde omvang van het huishouden, met naast het kernhuishouden inwonende bedienden, verwanten en overige personen, ooit ongeveer vijf personen bedragen (Verduin, 1985). De regionale verschillen waren echter groot. Zo telde een op de acht huishoudens in het agrarische westen van Noord-Brabant negen of meer personen, maar waren dergelijke grote huishoudens in de noordelijke provincies zeer uitzonderlijk. De bekende oude foto's van kinderrijke gezinnen zijn dan ook vaak afkomstig uit het katholieke zuiden, maar tonen een beeld dat eerder uitzondering dan regel is geweest. Afgezien van deze uitzonderingen was Nederland vooral een exponent van het West-Europees demografisch patroon, gekenmerkt door een hoge huwelijksleeftijd en een hoog percentage permanent ongehuwden. Het gemiddeld kindertal per vrouw werd hierdoor sterk beperkt.

Het regionale patroon in het aandeel grote gezinnen heeft in de afgelopen eeuw opmerkelijke wijzigingen ondergaan. Anders dan wellicht verwacht was het gemiddeld kindertal van (gehuwde) vrouwen aan het begin van de vorige eeuw niet het hoogst in de zuidelijke provincies, maar in Zuid-Holland en het zuidelijk deel van Noord-Holland. In Noord-Brabant en Limburg werd het kindertal weliswaar nauwelijks beperkt, maar werd ook minder vaak en later getrouwd (Ekamper et al., 2003). Hierdoor was de huwelijksvruchtbaarheid in het zuiden hoger, maar het bruto geboortecijfer lager dan in de andere provincies. In 1930 hadden de katholieke regio's (waaronder ook West-Friesland) wel relatief hoge gemiddelde kindertallen. In die tijd werd de daling van de huwelijksvruchtbaarheid en de tendens tot nivellering van verschillen in vruchtbaarheid tussen godsdienstige en sociale groepen thema van onderzoek (De Graaf, 2007). Hoewel de niveaus vrijwel overal daalden, bleef het genoemde patroon in stand tot de periode van vruchtbaarheidsdaling die medio jaren zestig inzette. Deze zeer sterke daling, met bijna een halvering van het vruchtbaarheidscijfer in tien jaar tijd, werd onder meer veroorzaakt door een toenemende secularisatie, emancipatie en individualisatie, en werd vooral mogelijk gemaakt door de introductie van de anticonceptiepill.

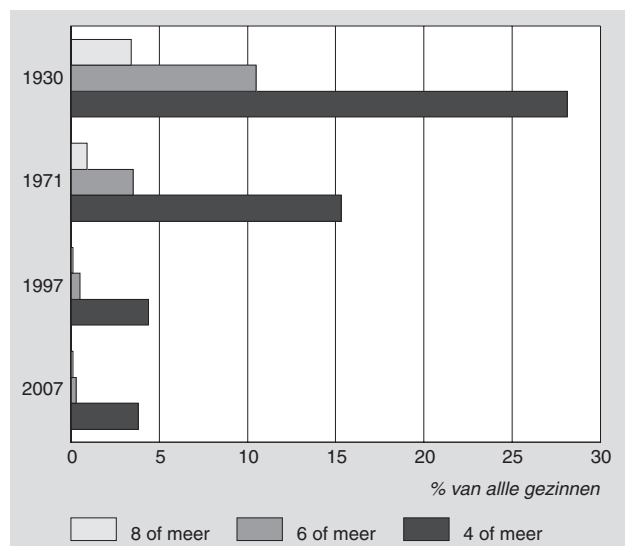
Inmiddels is van het oude patroon nog maar weinig te herkennen. Limburg heeft, na Groningen, al tientallen jaren de laagste vruchtbaarheidscijfers. Het totaal leeftijdsspecifiek vruchtbaarheidscijfer (bij benadering het gemiddeld kindertal per vrouw) van Limburg lag in 2006 op 1,57, beduidend onder het Nederlands gemiddelde van 1,72. De hoogste vruchtbaarheidscijfers worden tegenwoordig aangetroffen in de *biblebelt* (een gebied dat zich uitstrekt van Zeeland naar noord-Overijssel), in sommige gemeenten met hoge percentages niet-westerse allochtonen en in gemeenten met een hoge instroom van jonge paren en gezinnen. In de grootste steden, waar niet-westerse allochtonen sterk vertegenwoordigd zijn, worden de hoge allochtone vruchtbaarheidscijfers gecompenseerd door de geringe vruchtbaarheid van de autochtonen (Van Huis en Visser, 2005).

Met het totaal vruchtbaarheidscijfer is ook het percentage grote gezinnen in de afgelopen eeuw gedaald (*grafiek 1*). In 1930 had nog 28 procent van alle gezinnen met kinderen ten minste vier thuiswonende kinderen, tegen minder dan 4 procent in 2007. De afname blijkt bovendien sterker dan gemiddeld te zijn geweest onder de zeer grote gezinnen. Terwijl het aandeel van de gezinnen met vier of meer kinderen in de periode 1930–2007 met een factor 7 afnam, daalde het aandeel gezinnen met zes of meer kinderen met een factor 35 en het aandeel gezinnen met acht of meer kinderen zelfs met een factor 64.

3. Recente ontwikkelingen

Tussen 1997 en 2007 is het aantal gezinnen met kinderen met ruim 2 procent toegenomen, van 2,46 miljoen naar 2,52 miljoen. In zowel relatieve als absolute zin is het aantal gezinnen met twee kinderen het sterkst gegroeid. In tien jaar tijd is hun aantal met bijna 47 duizend toegenomen. Het aantal gezinnen met één kind groeide met 22 duizend.

1. Percentage gezinnen met 4 of meer, 6 of meer en 8 of meer kinderen

Hoewel in deze periode het aantal gezinnen met drie of meer kinderen met bijna 11 duizend afnam, steeg wel het aantal gezinnen met drie kinderen nog licht. De indruk dat het aantal en aandeel van de gezinnen met drie of meer kinderen in de afgelopen jaren maar weinig is veranderd, verdient dus enige nuancering. Uit *staat 1* blijkt dat grotere gezinnen (met vier of meer kinderen) wel degelijk schaarser zijn geworden, en dat dit des te sterker geldt voor de zeer grote gezinnen. Zo telde Nederland in 1997 nog 2290 gezinnen met acht of meer kinderen, tegen 1354 in 2007. Vooral de zeer grote gezinnen zijn dus snel in aantal afgenomen. Hun aandeel in het totaal is overigens zeer gering: in 2007 telde slechts één op ruim 1800 gezinnen acht of meer kinderen.

4. Het niet-westers allochtone gezin

Eerder onderzoek heeft laten zien dat de vruchtbaarheid van de tweede generatie niet-westerse allochtonen sterk lijkt op die van autochtone vrouwen. Turkse en Marokkaanse jonge dertigers hebben zelfs een iets lager gemiddeld kindertal dan autochtone vrouwen van deze leeftijd (Garssen

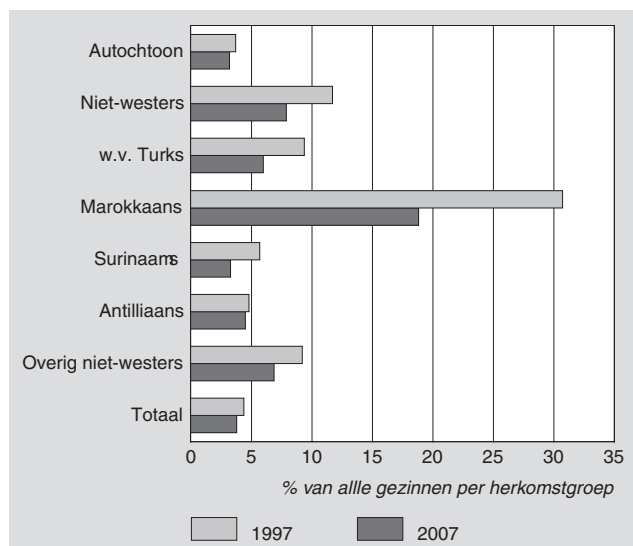
Staat 1
Aantal gezinnen naar thuiswonend kindertal, 1997 en 2007

	1997		2007	
	absoluut	%	absoluut	%
1	992200	403,1	1014264	402,5
2	1024300	416,1	1071064	425,0
3	336456	136,7	339792	134,8
4	77902	31,6	71672	28,4
5	18929	7,7	15548	6,2
6	6813	2,8	4596	1,8
7	2853	1,2	1653	0,7
8	1247	0,5	731	0,3
9	549	0,2	321	0,1
10	263	0,1	166	0,1
11	114	0,1	74	0,0
12	68	0,0	32	0,0
13	26	0,0	18	0,0
14	19	0,0	7	0,0
15	2	0,0	3	0,0
16+	2	0,0	2	0,0
Totaal	2461743	1000,0	2519943	1000,0

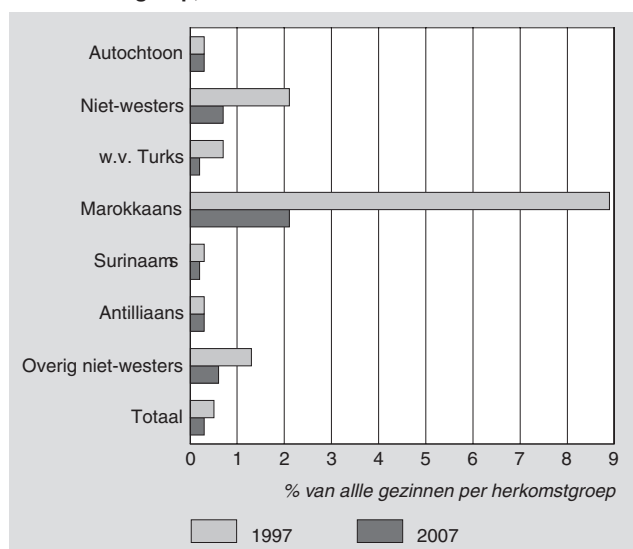
en Nicolaas, 2006). Daarentegen past de eerste generatie haar vruchtbaarheid maar langzaam aan. Opmerkelijk is dat de eerste generaties Turken en Marokkanen in ons land een hogere vruchtbaarheid hebben dan vrouwen in Turkije en Marokko.

Niettemin daalt, evenals bij autochtonen, het aandeel grote gezinnen onder niet-westerse allochtonen. Gezinnen met vier of meer kinderen komen vooral bij Marokkanen nog betrekkelijk vaak voor (*grafiek 2*). Het aandeel Marokkaanse gezinnen van deze omvang is tegenwoordig vergelijkbaar met dat onder autochtonen in de jaren vijftig. In 2007 telde 3 procent van de autochtone gezinnen vier of meer kinderen, tegen 19 procent van de Marokkaanse gezinnen. De verschillen met de autochtonen zijn in de loop der tijd wel afgenomen. Deze convergentie wordt vooral duidelijk bij de zeer grote gezinnen. Het aandeel gezinnen met zes of meer kinderen (*grafiek 3*) en acht of meer kinderen (*grafiek 4*) is onder Turken en Surinamers zelfs kleiner dan onder autochtonen. Bij de Marokkanen valt nu vooral de forse afname van het aandeel zeer grote gezinnen op.

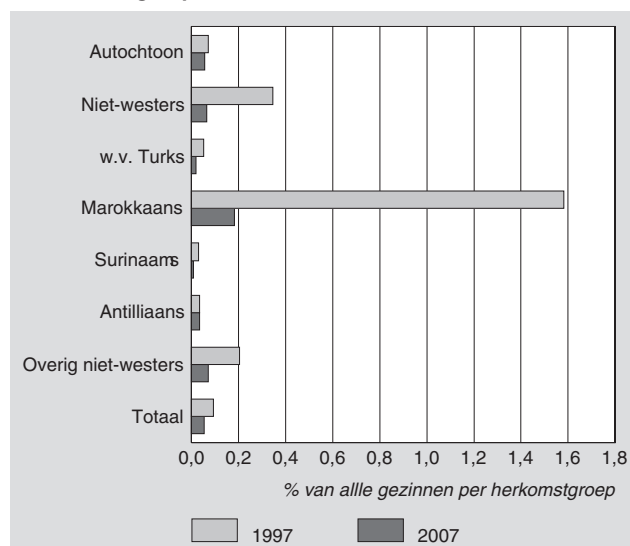
2. Percentage gezinnen met 4 of meer kinderen naar herkomstgroep, 1997 en 2007

3. Percentage gezinnen met 6 of meer kinderen naar herkomstgroep, 1997 en 2007

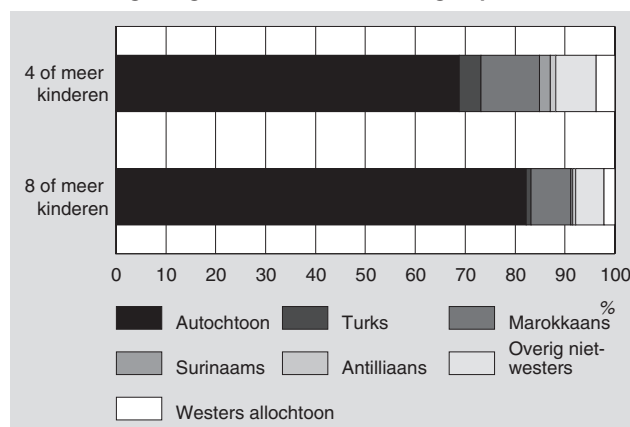
4. Percentage gezinnen met 8 of meer kinderen naar herkomstgroep, 1997 en 2007

Hoewel de grafieken mogelijk de indruk wekken dat het grote gezin vaak niet-westers is, en het zeer grote gezin overwegend Marokkaans, vormen niet-westers allochtone gezinnen in het totaal van de grote gezinnen in feite een minderheid. In 2007 waren zeven op de tien gezinnen met vier of meer kinderen autochtoon en was ruim een kwart niet-westers allochtoon. Binnen laatstgenoemde groep vormden Marokkanen en overig niet-westerse allochtonen de meerderheid (*grafiek 5*). Wel is in de afgelopen tien jaar het aandeel van de niet-westerse allochtonen in de gezinnen met vier of meer kinderen iets toegenomen, van 25 naar 27 procent.

Bij de zeer grote gezinnen is het aandeel van de niet-westerse allochtonen wel fors gedaald. In 1997 waren gezinnen met acht of meer kinderen nog in 35 procent van de gevallen niet-westers allochtoon, tegen nog maar 16 procent in 2007. In dit meest recente jaar was 82 procent van deze zeer grote gezinnen autochtoon. De afname van het aantal zeer grote gezinnen onder autochtonen, van 1458 in 1997 naar 1114 in 2007, is veel geringer geweest dan die onder niet-westerse allochtonen (van 792 naar 211).

5. Aandeel grote gezinnen naar herkomstgroep, 2007

5. Grote eenoudergezinnen

Terwijl het aantal gezinnen met kinderen tussen 1997 en 2007 vrijwel constant bleef, steeg het aantal eenoudergezinnen van 372 duizend naar 459 duizend. Uit eerder onderzoek is gebleken dat vooral onder Turken en Marokkanen een opvallende toename heeft plaatsgevonden (Harmsen en Garssen, 2005). In deze groepen was inmiddels een op de zes 40-jarige vrouwen alleenstaande moeder. De kans op alleenstaand moederschap bleek veruit het grootst te zijn onder Surinaamse en Antilliaanse vrouwen.

Staat 2 laat zien dat ook het aantal grote eenoudergezinnen is toegenomen, maar dat deze toename minder sterk was dan die van de kleinere eenoudergezinnen. In absolute zin heeft de sterkste groei zich voorgedaan bij autochtonen en de overig niet-westerse allochtonen. Onder Surinamers vond daarentegen een forse afname van het aantal grote eenoudergezinnen plaats. De etnische verschillen blijven desondanks opvallend groot, vooral wat betreft het percentage van de grote gezinnen met een alleenstaande ouder. Grote eenoudergezinnen komen naar verhouding het vaakst voor onder Surinamers en Antillianen (inclusief Arubanen), en het minst vaak onder autochtonen en Marokkanen. Ruim een op de tien grote gezinnen is momenteel een eenoudergezin.

Staat 2
Eenoudergezinnen met 4 of meer kinderen naar herkomstgroep, 1997 en 2007

	1997	2007	1997	2007
	absoluut		% van alle gezinnen met 4+ kinderen	
Autochtoon	4218	4700	5,5	7,2
Turks	567	596	10,7	14,2
Marokkaans	813	983	6,8	8,9
Surinaams	1525	916	48,1	44,4
Antilliaans	400	580	46,5	53,4
Overig niet-westers	1204	1777	21,3	23,3
Westerse allochtoon	407	357	9,0	9,9
Totaal	9134	9909	8,4	10,4

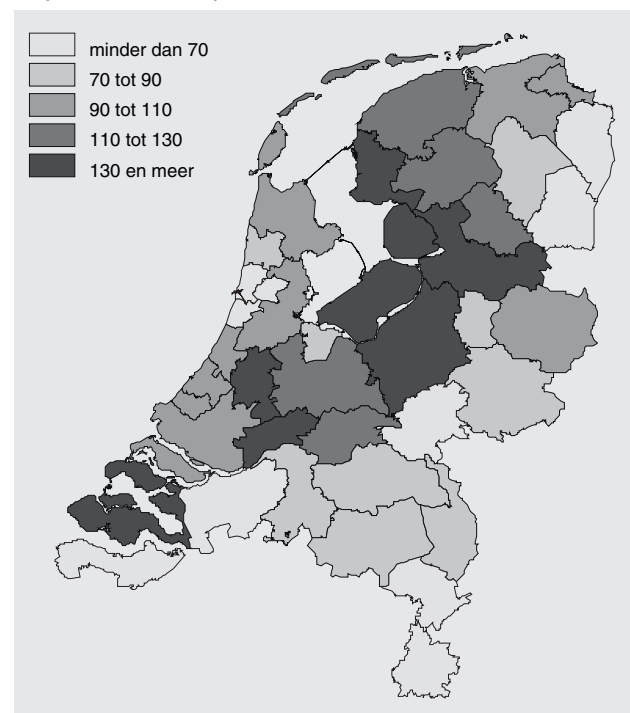
6. Regionale patronen

De regionale spreiding van het grote gezin hangt uiteraard samen met de regionale verschillen in de vruchtbaarheidscijfers. Deze zijn het hoogst in de *biblebelt*, in gemeenten met een groot aandeel niet-westerse allochtonen en in gemeenten met een grote instroom van jonge paren en gezinnen. De regionale verschillen in vruchtbaarheid worden vooral bepaald door de vruchtbaarheid van autochtone vrouwen (Van Huis en Visser, 2005). De gezinnen zijn zelfs het grootst in enkele gemeenten met een zeer klein aandeel allochtonen, zoals Urk. Meer dan de helft van alle gezinnen heeft daar drie of meer kinderen (CBS, 2005).

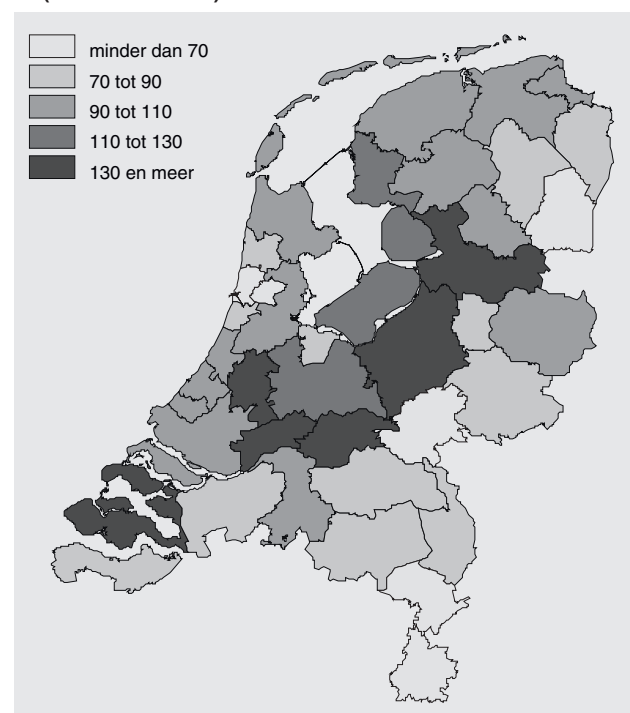
De ruimtelijke spreiding van het gezin met vier of meer kinderen in 1997 en 2007 is weergegeven in de kaarten 1 en 2. Omdat het aantal van dergelijke grote gezinnen in sommige gemeenten zeer klein is, beperken de kaarten zich tot weergave op COROP-niveau. Het aandeel grote gezinnen is geïndiceerd, waarbij Nederland op 100 is gesteld. Uit de kaarten blijkt duidelijk dat het regionale patroon in het afge-

lopen decennium maar weinig is veranderd, ondanks de zeer sterke groei van het aantal niet-westerse allochtonen, vooral in de Randstad. In de sterkst verkleurde regio's (Groot-Amsterdam, Groot-Rijnland en Agglomeratie 's-Gravenhage) zijn de indices maar weinig veranderd. Ook wat betreft de ruimtelijke spreiding van het grote gezin is de rol van niet-westerse allochtonen dus maar bescheiden geweest.

1. Index van het aandeel gezinnen met 4 of meer kinderen in het totaal van de gezinnen met kinderen, 1997 (Nederland = 100)

2. Index van het aandeel gezinnen met 4 of meer kinderen in het totaal van de gezinnen met kinderen, 2007 (Nederland = 100)

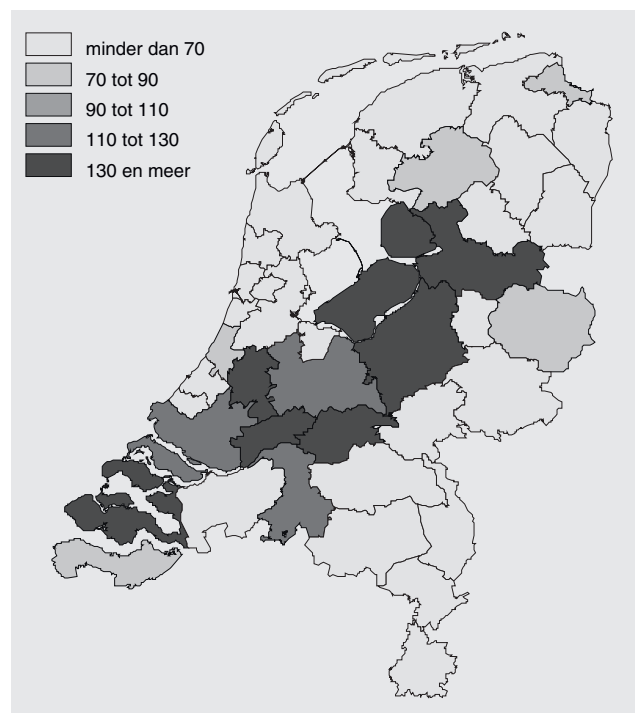

De rol van het (orthodox) protestantisme komt daarentegen wel duidelijk naar voren in de hoge indices in de *biblebelt* (de COROP-regio's Noord-Overijssel, Veluwe, Zuidwest-Gelderland, Oost-Zuid-Holland, Zuidoost-Zuid-Holland en Zeeland, met uitzondering van Zeeuws-Vlaanderen). In Noord-Overijssel en op de Veluwe komt het gezin met vier of meer kinderen meer dan 70 procent vaker voor dan gemiddeld. De laagste frequenties worden aangetroffen in Zuid- en Midden-Limburg. Op COROP-niveau is het effect van instroom van gezinsvormers alleen goed zichtbaar in Flevoland, waar vooral Almere in dit opzicht een grote rol speelt.

Volgens de kaarten 1 en 2 verandert het ruimtelijk patroon dus weinig, maar er is evenmin sprake van een sterke convergentie van de regio's naar het Nederlands gemiddelde. In 2007 bedroeg de gemiddelde afwijking van de indices ten opzichte van 100 bijna 25 punten, tegen bijna 26 punten tien jaar eerder. Het aantal grote gezinnen neemt zowel binnen als buiten de *biblebelt* af, maar de afname verloopt in de *biblebelt* wel langzamer dan elders. Tussen 1997 en 2007 daalde het aantal gezinnen met vier of meer kinderen in de *biblebelt* met 10 procent, tegen 14 procent daarbuiten.

Het regionale patroon van de *zeer* grote gezinnen toont een nog meer uitgesproken beeld (*kaart 3*). In de meeste COROP-gebieden die tot de *biblebelt* behoren is de frequentie van gezinnen met acht of meer kinderen 4 à 5 keer groter dan het landelijk gemiddelde, terwijl de frequentie minder dan een vijfde van dat gemiddelde bedraagt in Limburg en delen van Noord-Brabant. De afname van het aantal zeer grote gezinnen is in de *biblebelt* bovendien veel langzamer geweest dan elders in Nederland. In tien jaar tijd nam het aantal gezinnen met acht of meer kinderen daar met een kwart af, tegen ruim de helft elders.

3. Index van het aandeel gezinnen met 8 of meer kinderen, 2007 (Nederland = 100)

Ondanks de aanwezigheid van veel niet-westerse allochtonen tellen de grootstedelijke agglomeraties relatief weinig zeer grote gezinnen, met uitzondering van Utrecht. De sterke vertegenwoordiging van Marokkanen in de stad Utrecht zorgt voor een index die iets boven het landelijk gemiddelde ligt.

De tegenstellingen in het regionale patroon van grote gezinnen nemen toe met de omvang van het gezin. De gemiddelde afwijking van het gemiddelde in 2007 bedroeg op COROP-niveau 26 punten bij gezinnen met vier of meer kinderen, 66 punten bij gezinnen met zes of meer kinderen en 90 punten bij gezinnen met acht of meer kinderen.

7. Conclusies

In het afgelopen decennium is het aantal gezinnen met drie kinderen licht gestegen, maar nam het aantal grotere gezinnen (met vier of meer kinderen) af. Vooral het aantal zeer grote gezinnen daalde snel. Deze daling was zichtbaar onder zowel allochtonen als autochtonen. Het aandeel van de autochtonen in de zeer grote gezinnen is echter minder sterk afgenomen dan dat van de niet-westerse allochtonen, in het bijzonder de Marokkanen. Het aandeel van de allochtonen in de zeer grote gezinnen is daarmee fors geslonken. In 1997 waren gezinnen met acht of meer kinderen nog in 36 procent van de gevallen niet-westers allochtoon, tegen 16 procent in 2007. In het laatste jaar waren ruim vier op de vijf zeer grote gezinnen autochtoon.

Ruim een op de tien grote gezinnen heeft momenteel maar één ouder. Grote eenoudergezinnen komen in sommige allochtone groepen veel vaker voor dan onder autochtonen. Onder Antillianen en Surinamers heeft ongeveer de helft van de grote gezinnen één ouder.

Ondanks de sterke groei van het aantal niet-westerse allochtonen is het regionale patroon van de grote gezinnen maar weinig veranderd, en is er nauwelijks sprake van convergentie in de richting van het landelijk gemiddelde. Niet de allochtonen, maar het orthodox protestantisme speelt de belangrijkste rol in de ruimtelijke spreiding van het grote gezin. Overal in Nederland neemt het aantal grotere gezinnen af, maar dit proces verloopt in de *biblebelt* wel veel langzamer dan elders.

Literatuur

CBS, 2005, Bevolking in kaart. Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen, 1 januari 2005. Bevolkingstrends 53(4), blz. 8.

Ekamper, P., R. van der Erf, N. van der Gaag, K. Henkens, E. van Imhoff en F. van Poppel (red.), 2003, Bevolkingsatlas van Nederland. Demografische ontwikkelingen van 1850 tot heden. NIDI, Den Haag.

Garssen, J. en H. Nicolaas, 2006, Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westers allochtone vrouwen. Bevolkingstrends 54(1), blz. 15–31.

Graaf, A. de, 2007, De vruchtbaarheid van vrouwen in de twintigste eeuw. In: Boonstra, O.W.A., P.K. Doorn, M.P.M. van Horik, J.G.S.J. van Maarseveen en J. Oudhof (red.), Twee eeuwen Nederland geteld. Onderzoek met de digitale Volks-, Beroeps- en Woningtellingen 1795–2001, blz. 99–128. DANS/CBS, Den Haag.

Harmsen, C. en J. Garssen, 2005, Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen. *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 34–38.

Huis, M. van, en P. Visser, 2005, Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen. *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 25–29.

Nieuwboer, D.J. en M. Nieuwenhuis, 2008, Minister Rouvoet heeft een kinderwens. Meer baby's nodig tegen vergrijzing. *Dagblad De Pers*, 19 februari 2008.

Verduin, J.A., 1985, Het gezin in demografisch perspectief. In: Kooy, G.A. (red.), *Gezinsgeschiedenis. Vier eeuwen gezin in Nederland*, blz. 69–110. Van Gorcum, Assen/Maastricht.

Woude, A.M. van der, 1970, De omvang en samenstelling van de huishoudens in Nederland in het verleden. *A.A.G. Bijdragen* 15, blz. 202–240.

Bevolkingskernen 2001–2006

Groei van dorpen, steden en agglomeraties

Niek van Leeuwen en Willem Regeer

Door toepassing van nieuwe methodieken en de beschikbaarheid van nieuwe bestanden kunnen voorlopige cijfers over Nederlandse bevolkingskernen worden afgeleid. Voor het jaar 2006 zijn 2139 dorpen, steden en agglomeraties afgebakend. Ruim 7,5 miljoen inwoners wonen in kernen met minimaal 50 duizend inwoners. In de periode 2001–2006 is in 55 procent van de kernen de bevolking toegenomen. In 77 procent van de kernen nam het woningaanbod toe. Stedelijke kerngroepen bevatten in 2006 relatief meer inwoners dan in 2001. Bij binnenlandse verhuizingen trekt 43 procent van het aantal personen weg uit eigen dorp of stad. Vanuit landelijke kernen wordt daarbij de voorkeur gegeven aan een grotere, stedelijker kern.

1. Inleiding

Vanaf de volkstellingen van 1920 heeft het CBS tabellen gepubliceerd op het niveau van aaneengesloten bebouwing of groepen van bebouwing, de zogenoemde 'bewoonde oorden'. Bij de volkstellingen van 1960 en 1971 zijn voor het laatst tabellen gepubliceerd waarin het onderscheid werd gemaakt tussen bebouwd gebied en de verspreide bebouwing daarbuiten.

De afbakening van bevolkingsconcentraties is in 2005 weer opgepakt in het kader van het volkstellingenproject 2001 van Eurostat (Vliegen en Van Leeuwen, 2006a-e). Die exercitie is mogelijk geworden doordat een eenduidige omschrijving beschikbaar is gekomen van een bevolkingscluster en het onderscheid met het buitengebied (UNCS, 1998) en van een aantal geometrische bestanden zoals het Bestand Bodemgebruik en het Nationaal Wegenbestand. Het Bestand Bodemgebruik bevat de geometrie van het landgebruik in Nederland. Op basis van de contouren van dit bestand vindt de definitieve begrenzing van een bevolkingskern plaats (Vliegen en Van Leeuwen 2003; Vliegen et al., 2006).

Vooruitlopend op de publicatie van het Bestand Bodemgebruik 2006 in 2009, is het nu al mogelijk om met de beschikbare geometrische bestanden en in combinatie met het gebruik van registers een voorlopige afbakening uit te voeren. De criteria voor het afbakenen zijn opgenomen als bijlage 1. (Vliegen et al., 2006). Bijlage 2 biedt een overzicht van de nieuwe bronnen en bestanden.

2. Definitie en voorlopige afbakening van bevolkingskern

Een bevolkingskern bestaat uit minimaal één aaneengesloten woongebied, aangevuld met aanliggende terreinen met

een industrieel landgebruik en aan het woongebied grenzende terreinen met een functioneel landgebruik voor dit woongebied. Een aldus afgebakende kern bevat een regelmatig stratenpatroon en is van enige omvang.

De afgebakende bevolkingskern bestaat uit een morfologisch aaneengesloten bebouwd gebied dat niet door administratieve grenzen wordt doorbroken. Kaart 1 toont de relatie tussen de ligging van bevolkingskernen en gemeentegrenzen. De kern Groot-Amsterdam is verspreid over 9 gemeenten. Andere gemeenten kunnen daarentegen wel meer dan 10 bevolkingskernen bevatten.

3. Aantal bevolkingskernen

Met de gebruikte afbakeningsmethode worden 2139 bevolkingskernen afgebakend per 1 januari 2006. In grootte variëren deze van de landelijke kern Idskenhuisen-Haven (in de gemeente Skarsterlân) met 18 inwoners, tot de stedelijke agglomeratie Groot-Amsterdam met 987 duizend inwoners (ter vergelijking: de gemeente Amsterdam zelf heeft 743 duizend inwoners). De afbakening van 2001 leverde nog 2026 kernen op. Vergeleken met die afbakening zijn vooral veel nieuwe kleine kernen toegevoegd.

Geheel vergelijkbaar zijn beide afbakeningen niet. Verschillen met de begrenzing van 2001 volgen ten eerste uit de consequent gehanteerde ondergrens van 25 woningen of 50 personen. Ten tweede bevat de versie van 2001 onnauwkeurigheden, omdat het aantal woningen en inwoners niet altijd geheel correct aan een kern kon worden toegekend. Daarnaast biedt geautomatiseerde clustering van woningen een verbeterde mogelijkheid om de afbakening van woongebied volgens beslisregels van het Bestand Bodemgebruik af te leiden.

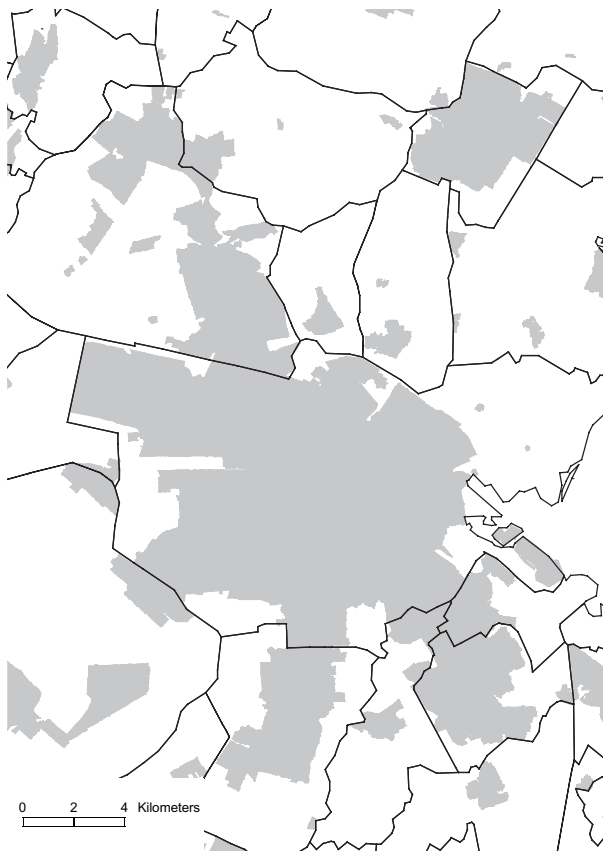
Van de nieuwe toegevoegde kernen van 2006 zijn het aantal inwoners en woningen geteld in 2001. Wanneer aan een van de ondergrenzen wordt voldaan en ook de morfologie overeenkomt met die van een bevolkingskern, is een kern alsnog toegevoegd aan de set kernen van 2001.

Aanpassing aantal kernen in 2001

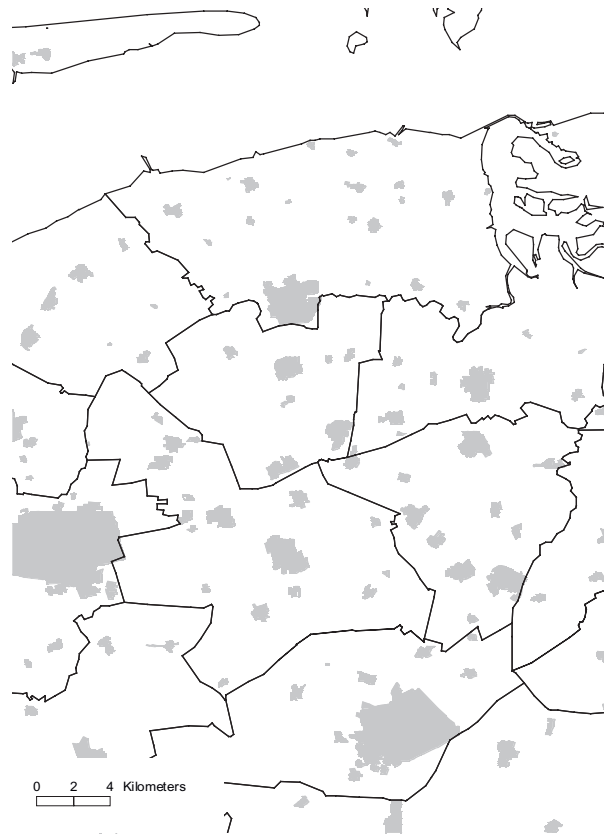
Op de oorspronkelijke 2026 kernen uit de eerste afbakening zijn de volgende mutaties doorgevoerd. De kern Dordrecht/Zwijndrecht/Papendrecht is hernoemd in Groot-Dordrecht. De kern Westernieland voldeed niet aan de eisen van morfologie van een bevolkingskern en is afgevoerd. Een drietal kernen is gesplitst, omdat woongebieden van deze kernen meer dan 200 meter van elkaar gescheiden bleken en deze woongebieden niet door een functioneel terrein waren verbonden. Dit betrof Helmond/Stiphout, dat is gesplitst in de nieuwe kernen Helmond en Stiphout. De kern Emmen is

1. Ligging bevolningskernen ten aanzien van gemeentegrenzen, 2006

Kern Groot - Amsterdam

Kernen in gemeenten oostelijk en noordoostelijk van Leeuwarden

gesplitst in Emmen en Emmen-zuid. Als derde is de kern Uithuizen gesplitst in de kernen Uithuizen-kern en Uithuizen-oost.

In totaal zijn 94 nieuw afgebakende kernen toegevoegd aan de 2026 kernen van 2001 die aan de nieuwe eisen van morfologie en een minimumomvang van 25 woningen of 50 inwoners voldoen.

Dit brengt het nieuwe aantal kernen voor het jaar 2001 op 2122. De kleinste kern Rhenen-Cuneraweg bevat 1 inwoner en 25 nieuwbouw woningen. De agglomeratie Groot-Amsterdam bevat in 2001 ruim 975 duizend inwoners.

Aantal kernen in 2006

Bij de begrenzing van de bevolkingskernen van 2006 is een aantal kernen uit 2001 samengevoegd omdat daar het aantal woningen is uitgebreid. Het nieuw ontstane woongebied bevindt zich hierdoor minder dan 200 meter (over de weg) van elkaar verwijderd of wordt alleen door bouwterrein gescheiden. De volgende kernen uit 2001 zijn op deze manier samengevoegd tot één kern:

De kernen Vleuten en De Meern/Leidsche Rijn zijn opgegaan in de kern Groot-Utrecht. Hendrik-Ido-Ambacht/Oostendam is samengevoegd met Groot-Dordrecht. De kern Eindhoven-Welschap is opgegaan in de kern Groot-Eindhoven; Bavel in Breda; Nieuwe Niedorp-noord in Winkel; Noordseschut in Hoogeveen; Huissen-Het Zand in Huissen;

Dalem in Gorinchem; Sevenum-De Krukken in Sevenum; Hegelsom in Horst; en Gebroek in Echt/Schilberg. De nieuwe kern Berkel/Rodenrijs/Bergschenhoek is gevormd door samenvoeging van de oude kernen Berkel/Rodenrijs en Bergschenhoek en de nieuwe kern Numansdorp/Middelsluis is ontstaan door samenvoeging van Numansdorp en Middelsluis.

Naast deze samenvoegingen is het aantal kernen uitgebreid met 31 nieuwe kernen die aan de minimumeisen van het aantal woningen of inwoners voldeden, waardoor de kernafbakening voor het jaar 2006 in totaal 2139 kernen kent, 17 meer dan in 2001.

4. Resultaten afbakening bevolkingskernen 2006: omvang en ontwikkeling

Ten opzichte van 2001 is het aantal inwoners in landelijke kernen (kernen met minder dan 10 duizend inwoners) met 4,7 duizend afgenomen (*tabel 3*). Het aantal inwoners in stedelijke kernen (met 10 duizend of meer inwoners) is met 338 duizend toegenomen. De verdeling van het aantal inwoners naar kerngrootte verschuift daarmee in het voordeel van de stedelijke kernen (*staat 1*). De toename van het aantal inwoners in een omgeving met een hoge concentratie van wonen en activiteiten is eerder geconstateerd (Van Leeuwen, 2006).

Staat 1
Aandeel inwoners naar kerngrootte

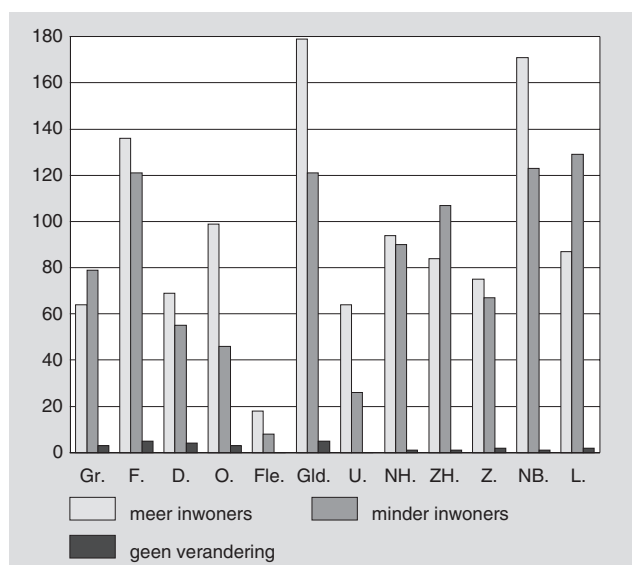
Inwoners per kern	2001	2006
	%	
500 000 of meer	15,6	15,5
200 000 tot 500 000	4,8	6,3
100 000 tot 200 000	14,4	13,3
50 000 tot 100 000	11,2	11,3
20 000 tot 50 000	14,7	15,1
10 000 tot 20 000	10,1	9,9
5 000 tot 10 000	7,3	7,1
2 000 tot 5 000	6,6	6,7
1 000 tot 2 000	3,0	2,9
500 tot 1 000	1,6	1,6
Minder dan 500	1,1	1,1
Buiten kern	9,6	9,2
Totaal	100,0	100,0

Tabellen 1 en 2 geven een cijfermatig beeld van de verspreiding van kernen, inwoners en woningen naar grootteklasse en provincie. Friesland heeft, blijkens *tabel 1*, de meeste zeer kleine kernen, te weten 123. In die kernen woont bijna 6 procent van de Friese bevolking. Zuid-Holland telt vijf kernen met 100 duizend inwoners of meer. Hier woont meer dan 64 procent van de bevolking van die provincie. In totaal wonen 1,5 miljoen personen in verspreide bebouwing buiten de kernen. In de provincie Drenthe woont 20 procent van de bevolking buiten de bevolkingskernen. In Groningen, Friesland, Overijssel, Gelderland en Zeeland is dat meer dan 12 procent. Het landelijk gemiddelde is 9 procent.

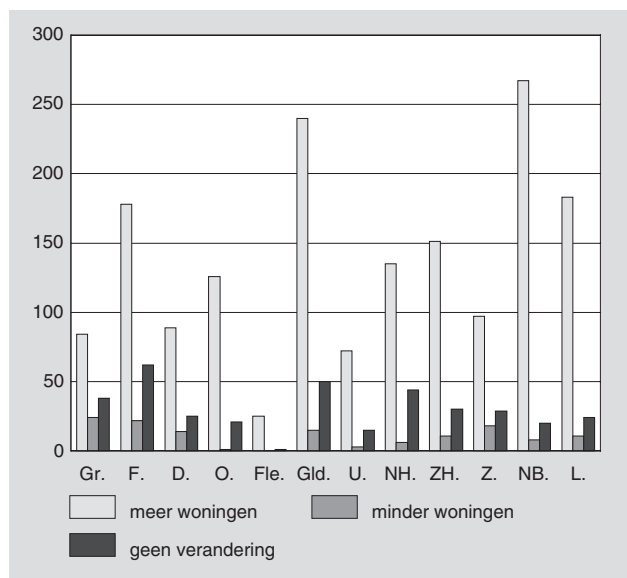
Het aantal inwoners in de kernen is toegenomen (*tabel 3*). In 55 procent van de bevolkingskernen is het aantal inwoners toegenomen en in 45 procent afgenomen (*grafiek 1*). In de provincies Groningen, Zuid-Holland en Limburg zijn meer kernen met een dalende dan met een groeiende bevolking. In Limburg is zelfs het totaal aantal inwoners in de kernen tussen 2001 en 2006 afgenomen.

Het aantal woningen neemt in 77 procent van de kernen toe. In slechts 6 procent van de kernen is het aantal woningen afgenomen en in 17 procent bleef het aantal woningen gelijk (*grafiek 2*).

1. Aantal bevolkingskernen per provincie naar veranderend inwonertal

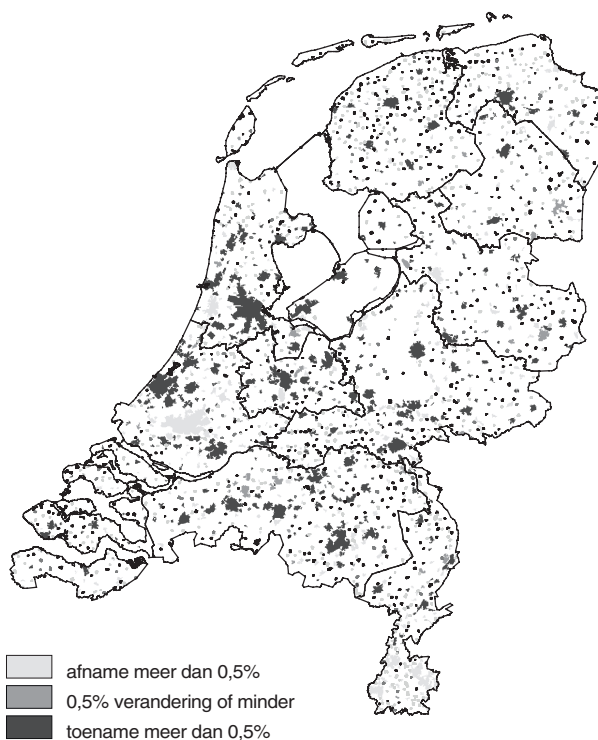

2. Aantal bevolkingskernen naar veranderende woningvoorraad

Kaart 2 toont de ligging van de kernen van 2006. Naast de ligging wordt ook een indicatie gegeven van de verandering van het inwonertal in de periode 2001–2006. Een aantal grotere steden, waaronder Groot-Rotterdam, Groot-Haarlem en Zwolle-kern, is meer dan 0,5 procent in bevolkingsomvang afgenomen. In deze steden is het aantal woningen minder dan 2 procent gegroeid. Enige regionale groepering van bevolkingsafname tekent zich af in Zuid-Limburg.

2. Verandering van het aantal inwoners per woonkern in de periode 2001–2006

5. Verandering door vestigingsoverschot

De toename van het aantal inwoners van bevolkingskernen tussen 2001 en 2006 kan worden verklaard uit geboorte- en vestigingsoverschotten. Er zijn in deze periode bijna 8 miljoen personen verhuisd, ongeveer de helft van het aantal inwoners. Daarnaast hebben zich ruim 0,5 miljoen personen vanuit het buitenland in ons land gevestigd en zijn 0,5 miljoen personen naar het buitenland vertrokken.

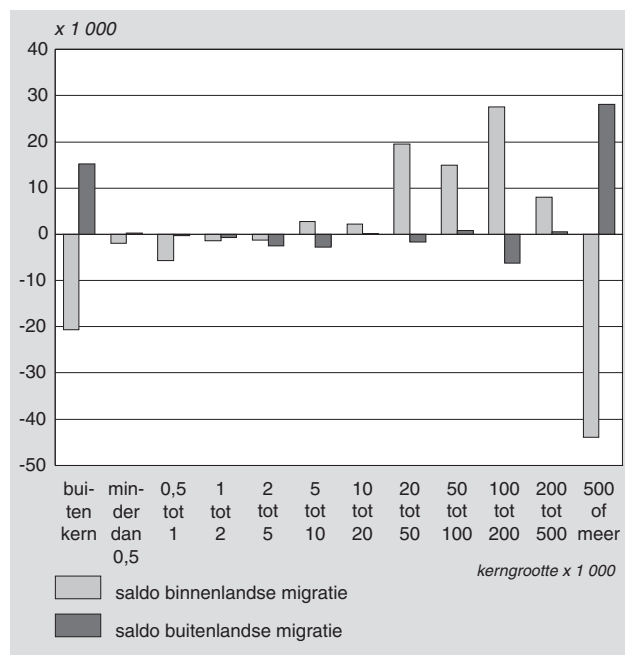
Emigratie en immigratie

De grootste immigratie-overschotten komen voor in de drie grootste steden (*grafiek 3*). Ten opzichte van 2001 is het aantal inwoners van deze kernen in 2006 hierdoor met 1,1 procent toegenomen. Het immigratieoverschot is het hoogst in Groot-'s-Gravenhage met 12,8 duizend, op korte afstand gevolgd door Groot-Amsterdam. Het immigratieoverschot van Groot-Rotterdam bedraagt 1,9 duizend personen. Kernen in de klasse tussen 100 duizend en 200 duizend inwoners en in de klassen tussen duizend en 10 duizend inwoners verliezen door een emigratie-overschot 0,3 en 0,2 procent van hun bevolking. Uit Groot-Heerlen en Tilburg emigreren ruim 2,5 duizend mensen meer dan er immigreren. In alle overige klassen van kernen verandert het inwonertal met 0,1 procent of minder.

Krimp en groei van kernen door binnenlandse migratie

De binnenlandse migratie is te onderscheiden in verhuizingen binnen de eigen kern en verhuizing tussen kernen. Verhuizing binnen de eigen kern heeft de voorkeur. Zo'n 57 procent van het aantal personen dat verhuist doet dat binnen dezelfde kern of blijft in het gebied buiten de kernen wonen. Bijna 43 procent verhuist naar een andere kern of vanuit het gebied buiten de kern naar een stad of dorp. Het landelijke beeld van de verhuizingen is niet veel anders: 61 procent van de bevolking verhuist binnen de gemeentegrenzen, 39 procent verhuist naar

3. Verandering van inwonertal door buitenlandse en binnenlandse migratie 2001-2006.

een andere gemeente. De voorkeur om binnen de eigen kern te verhuizen neemt toe naarmate de kernen groter worden (*staat 2*).

Verhuizingen tussen kernen

Populaire verhuisbestemmingen voor degenen die de bevolkingskernen verlaten, zijn de VINEX-locaties in de veelal grotere steden.

In iedere grootteklasse zijn kernen waar de bevolking toe- of afneemt als gevolg van verhuizing. Toch tekent zich enige clustering af (*grafiek 3*). In de twee grootste kernen wordt het immigratie-overschot overtroffen door de uitstroom van de zittende bevolking naar een kleinere kern of naar het

Staat 2
Aantal personen dat verhuist binnen en buiten de kern in de periode 2001-2006

Grootteklasse kern 2001	Binnen zelfde kern	Naar andere kern	Totaal	waarvan aandeel	
				binnen zelfde kern	naar andere kern
	x 1 000			%	
Geen bevolkingskern	131,7	417,6	549,4	24,0	76,0
Minder dan 500 inwoners	9,2	56,0	65,1	14,1	85,9
500 tot 1 000 inwoners	19,6	72,4	91,9	21,3	78,7
1 000 tot 2 000 inwoners	48,2	125,3	173,5	27,8	72,2
2 000 tot 5 000 inwoners	142,0	246,2	388,3	36,6	63,4
5 000 tot 10 000 inwoners	193,1	248,4	441,5	43,7	56,3
10 000 tot 20 000 inwoners	328,7	322,3	651,0	50,5	49,5
20 000 tot 50 000 inwoners	628,3	486,6	1 114,9	56,4	43,6
50 000 tot 100 000 inwoners	606,2	377,2	983,4	61,6	38,4
100 000 tot 200 000 inwoners	846,9	445,2	1 292,0	65,5	34,5
200 000 tot 500 000 inwoners	407,5	183,7	591,2	68,9	31,1
500 000 of meer inwoners	1 173,2	387,6	1 560,8	75,2	24,8
Niet toegedeelde inwoners			61,7		
Totaal	4 534,7	3 368,5	7 964,9		

N.B. Omdat hier wordt uitgegaan van bestaande kernen in 2001, worden de verhuizingen naar nieuw ontstane kernen in de periode 2001-2006 gerekend tot verhuizingen naar het gebied buiten de kernen. Ruim 14 duizend personen verhuizen naar nieuw ontstane kernen na 2001, van wie ruim 800 vanuit het gebied buiten de kernen.

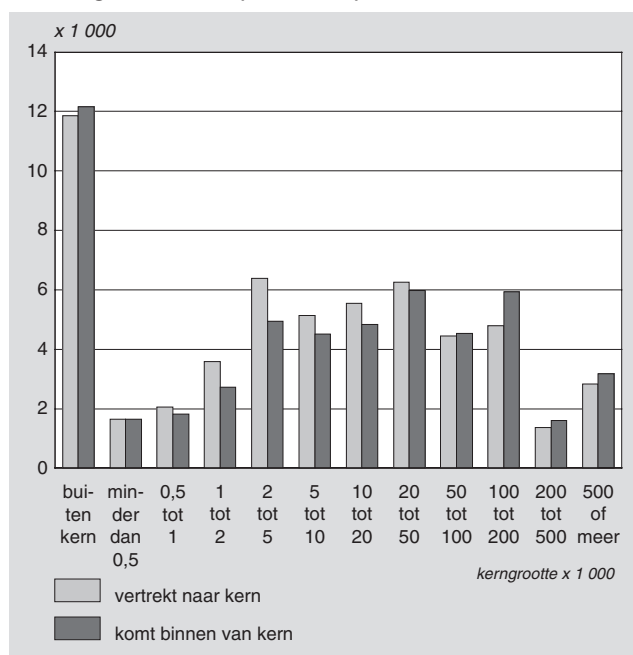
gebied buiten de kernen. Alleen Groot-'s-Gravenhage groeit in de periode 2001–2006, door zowel een immigratieoverschot als een netto instroom van verhuizers. Het negatieve vestigingsoverschot van de drie grootste kernen bedraagt 1,8 procent van de totale bevolking (2001–2006). Zo vertrekken personen uit Groot-'s-Gravenhage naar Zoetermeer, Groot-Rotterdam, woongebieden buiten bevolkingskernen, Groot-Amsterdam en Groot-Leiden. Inwoners uit Groot-Amsterdam verhuizen vooral naar Almere-Stad/Almere-Buiten, woongebieden buiten bevolkingskernen, Purmerend, Groot-Haarlem en Hoofddorp. Inwoners van Groot-Rotterdam hebben een voorkeur voor Groot-'s-Gravenhage, Barendrecht, woongebieden buiten bevolkingskernen, Groot-Dordrecht en Spijkenisse.

In de kernen tussen 20 duizend en 500 duizend inwoners groeit het aantal inwoners door verhuizing. In alle grootteklassen is de toename ten minste 0,8 procent. De toename is het hoogst (1,3 procent) in de klasse van 100 duizend tot 200 duizend inwoners. In deze grootteklassen worden ook de meeste nieuwe woningen gerealiseerd.

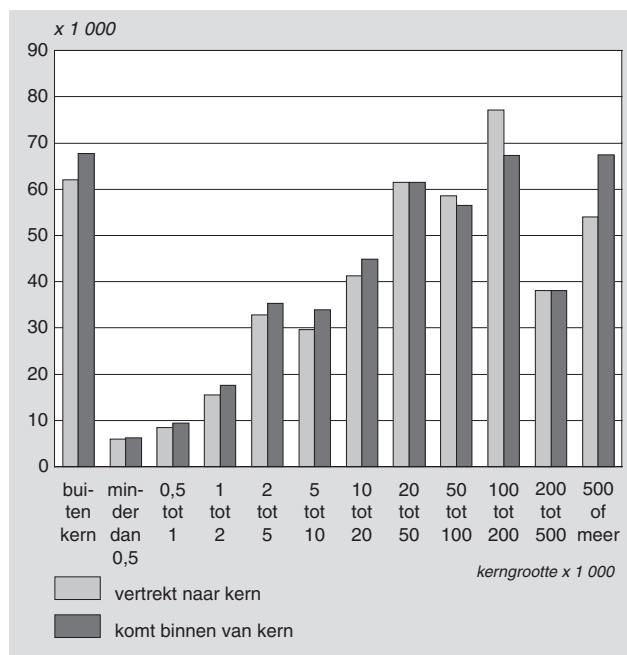
In kleinere kernen tussen duizend en 20 duizend inwoners varieert de verandering tussen 0,2 procent groei en 0,3 procent krimp. In de kleinste kernen is de bevolkingskrimp door verhuizing respectievelijk 2,2 procent (kernen van 500 tot 1000 inwoners) en 1,1 procent (kernen kleiner dan 500 inwoners).

Grafiek 4 toont de netto uitstroom vanuit de kernen kleiner dan 500 inwoners naar de grotere kernen. De netto uitstroom bedraagt ruim 4160 inwoners, 2,4 procent van de bevolking in 2001. Vanuit kernen groter dan 50 duizend inwoners en vanuit het gebied buiten de kernen verhuizen per saldo meer inwoners naar de kleinste landelijke kernen. Dit compenseert de uitstroom daar slechts ten dele. In totaal

4. Verhuizingen van en naar kernen met minder dan 500 inwoners in de periode 2001-2006. Naar grootteklasse (stand 2001).

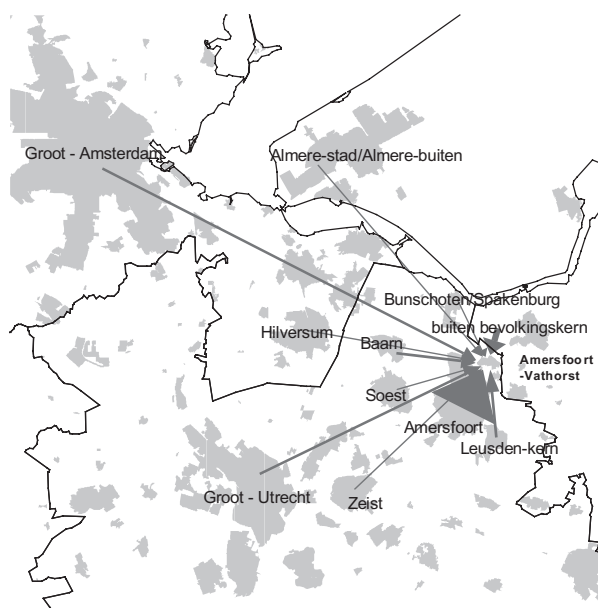
5. Verhuizingen van en naar kernen tussen 20 en 50 duizend inwoners in de periode 2001-2006. Naar grootteklasse (stand 2001).

is tussen 2001 en 2006 het aantal personen in de kleinste kernen met ruim 2040 inwoners afgenomen als gevolg van verhuizing.

Anders is de situatie in de steden met 20 duizend tot 50 duizend inwoners (grafiek 5). Deze kernen groeien door migratie vanuit de kleinere kernen en vanuit het gebied buiten de bevolkingskernen. Ook verhuizen meer mensen vanuit de grootste kernen naar dit type kernen dan andersom. Netto uitstroom vindt plaats vanuit kernen in de grootteklassen tussen 50 duizend en 500 duizend inwoners. Voorbeelden

3. Belangrijkste verhuisstromen naar Amersfoort-Vathorst in de periode 2001–2006

van kernen tussen 20 duizend en 50 duizend inwoners in 2001 zijn middelgrote steden als Schijndel/Wijbosch (ruim 20 duizend inwoners) en Zeist (bijna 50 duizend inwoners).

Nieuw gevormde kernen

Een aantal van de VINEX-locaties is (nog) gescheiden van de nabijgelegen hoofdkern, zoals de kern Amersfoort-Vathorst. Kaart 3 laat zien hoe deze kern groeit vanuit andere kernen of vanuit het gebied buiten de kernen. De meeste inwoners blijken afkomstig uit de kernen in het westen. Vanuit de kern Amersfoort verhuizen ruim 4,2 duizend inwoners naar deze nieuwbouwlocatie aan de andere kant van de snelweg. De bevolking van Amersfoort is daarmee de grootste leverancier van nieuwe inwoners van Amersfoort-Vathorst.

Literatuur

Eurostat, 1992, Definition of urban agglomeration in the European Community. Working party of 26-28 February 1992 on Demographic Statistics. Eurostat, Luxembourg.

Hall, P. M. Hall en C. Morgan, 1980, Definition and measurement of urban areas. A report on the Netherlands to the Commission of the European Communities. Department of Geography, Reading.

Leeuwen, N. van, 2006, Stedelijke omgeving blijft zich uitbreiden. CBS-webmagazine 18 april 2006.

Nicolaas, H. en A. Sprangers, 2007, Buitenlandse migratie in Nederland 1795–2006: de invloed op de bevolkingssamenstelling. *Bevolkingstrends* 55(4), blz. 32–46.

UNCS, UNECE, 1998, Conference of European Statisticians and Committee on Human Settlements. Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE region. *Statistical Standards and Studies*, no. 49. United Nations Statistical Commission, New York.

Vliegen, M., N. van Leeuwen en F. Kerkvliet, 2006, Bevolkingskernen in Nederland opnieuw afgebakend. Publicatie CBS website 6 februari 2006 (www.cbs.nl).

Vliegen, M. en N. van Leeuwen, 2006a, Bevolkingsconcentraties: van kleine kernen tot grote agglomeraties. *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 14–21.

Vliegen, M. en N. van Leeuwen, 2006b, Ruimtelijke verspreiding van bevolkingskernen in Nederland. *Bevolkingstrends* 53(1), blz. 48–43.

Vliegen, M. en N. van Leeuwen, 2006c, Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties. Deel 1: Gemiddelde leeftijd en leeftijdsopbouw. *Bevolkingstrends* 53(1), blz. 54–60.

Vliegen, M. en N. van Leeuwen, 2006d, Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties. Deel 2: Huishoudensgrootte. *Bevolkingstrends* 53(2), blz. 48–54.

Vliegen, M. en N. van Leeuwen, 2006e, Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties. Deel 3: Gemiddelde leeftijd en leeftijdsopbouw. *Bevolkingstrends* 53(1), blz. 55–62.

Waarderingskamer, 1995, Stuf-WOZ. Regels voor de gegevenslevering door gemeenten aan afnemers in het kader van de Wet WOZ. Tekst herziene druk 31 oktober 1995. Waarderingskamer, Den Haag.

Bijlagen

1. Criteria voor afbakening van bevolkingskernen

Bij de afbakening van bevolkingskernen worden de conventies van de Verenigde Naties gevolgd. Een bevolkingskern is volgens de VN-definitie een locality:

Een 'locality' wordt omschreven als 'a distinct population cluster, that is, the population living in neighbouring buildings which either:

- a) *form a continuous built-up area with a clearly recognisable street formation; or*
- b) *though not part of such a built-up area, form a group to which a locally recognised place name is uniquely attached;*
- c) *though not coming within either of the above two requirements, constitute a group, none of which is separated from its nearest neighbour by more than 200 metres'.*

Hieraan wordt toegevoegd dat in de praktijk '...certain land-use categories should not be regarded as breaking the continuity of a built-up area. These categories are: industrial and commercial buildings and facilities, public parks, playgrounds and gardens, football fields and other sport facilities, bridged rivers, railway lines, canals, parking lots and other transport infrastructures, churchyards and cemeteries etc.' (UNCS, 1998). Door deze laatste toevoeging toont het begrip 'locality' verwantschap met het begrip 'continuous built-up area', dat ook veelvuldig in de internationale statistische literatuur wordt gebruikt. Dit begrip wordt omschreven als een 'area occupied by buildings and other structures. Areas covered by the kinds of structures described below are regarded as built-up areas:

- a) *buildings: residential buildings and related structures; industrial, commercial or utilities buildings and installations, such as factories, depots, stores, administrative buildings and churches;*
- b) *areas around and used by these structures: car parks; parks, lawns and gardens around a building; mines, spoil heaps and other tips connected with the extraction industries; disused industrial and mining sites;*
- c) *transport infrastructure: linear installations (railways, roads and motorways, water courses and canals crossed by a bridge or ferry); non-linear installations (airports, marshalling yards, motorway interchanges);*
- d) *public urban amenities: parks, public gardens and games and sports grounds, including installations, cemeteries, et cetera' (Eurostat 1992).*

In de VN-typing van 'locality' moet het woongebied onderdeel zijn van een kern en niet van bebouwd gebied waar aaneengesloten werkgebieden, zonder woongebied, ook een kern kunnen vormen.

In de Nederlandse situatie zal lintbebouwing niet worden geïnterpreteerd als onderdeel van een bevolkingskern. Eerdere Europese studies naar afbakening van kernen aan de hand van een administratieve indeling onderkennen dit probleem al (Hall et al., 1980). De definitie van een bevolkingskern in de Nederlandse situatie wordt dan het eerste deel van de VN-definitie:

'.. a distinct population cluster, that is, the population living in neighbouring buildings which [...] form a continuous built-up area with a clearly recognisable street formation'. Daarbij zullen bepaalde categorieën landgebruik de kern niet opsplitsen.

Verschillende woongebieden die minder dan 200 meter van elkaar verwijderd zijn, worden tot één bevolkingskern gerekend. Een uitzondering wordt gemaakt voor woongebieden die, hoewel meer dan 200 meter van elkaar, alleen gescheiden zijn door water en waarbij een brug of tunnel deze woongebieden verbindt. Deze woongebieden worden tot één kern gerekend.

De bevolkingskern moet daarnaast van enige omvang zijn. Samenvattend: Een bevolkingskern wordt gevormd door een aaneengesloten gebied van nabijgelegen woningen met aangrenzend functioneel gebied ten aanzien van het woongebied. Het bevat een herkenbaar stratenpatroon en een minimum aantal woningen of inwoners.

Het Bestand Bodemgebruik onderscheidt het landoppervlak naar 24 verschillende functies, en deelt wateroppervlakte toe aan 13 locaties en functies. De selectie van terreinen die een bevolkingskern vormen gebeurt in drie stappen.

De eerste stap is de selectie van het aaneengesloten woongebied, inclusief de wegen die deze gebieden scheiden. Het woongebied van het Bestand Bodemgebruik groepeerd woningen die minder dan 50 meter van elkaar af staan. Het woongebied kent een minimum omvang van één hectare.

Als tweede stap worden aangrenzende terreinen, met de functie bedrijventerrein, terrein met detailhandel en horeca, terrein met openbare voorzieningen en terrein met sociaal-culturele voorzieningen toegevoegd, echter alleen als deze terreinen grenzen aan woongebieden of door woongebieden omsloten zijn.

In de derde stap worden functionele gebruikscategorieën geselecteerd die in het reeds gevormde conglomeraat van woongebieden en overige gebieden liggen. Het gaat om begraafplaatsen, sportterreinen (niet golfterreinen), parken en plantsoenen, volkstuinten, dagrecreatieve terreinen, vliegvelden en bouwterreinen (exclusief bouwterreinen voor infrastructurele werken). Van vliegvelden is alleen het bebouwde deel onderdeel van een bevolkingskern voorzover dit terrein aansluit aan de reeds gevormde terreinen. Hoofdwegen, spoorwegen en binnenwater wordt aan de bevolkingskern toegevoegd voorzover deze worden ingesloten door de geselecteerde terreinen.

Een herkenbaar stratenpatroon is een andere voorwaarde waaraan een kern moet voldoen. Een dergelijk patroon bestaat minimaal uit drie met elkaar verbonden straten. Doorlopend evenwijdig liggende wegen, zoals op de hoog-

veenontginningsgronden, dienen om de 100 meter onderling verbonden te zijn. Het stratenpatroon volgt uit de weergave van de ligging van wegen en hun onderlinge verbindingen van het Nationaal Wegenbestand van het ministerie van Verkeer en Vervoer.

Lintbebouwing wordt niet tot een kern gerekend. De in Nederland veel voorkomende lintbebouwing, waarbij de bebouwing zich vaak aan één kant langs een kanaal of weg uitstrekt, wordt hiermee uitgesloten als onderdeel van een bevolkingskern.

Ten slotte worden verschillende bevolkingskernen waarbij de woongebieden via de weg minder dan 200 meter van elkaar gescheiden zijn tot één bevolkingskern samengevoegd.

Een bevolkingskern moet ten minste 25 woningen bevatten. Dit aantal komt overeen met het minimum van 25 adressen dat de Financiële verhoudingswet (Fvw) hanteert bij de afbakening van een zogeheten Fvw-woonkern.

Niet alle inwoners wonen in een woning. Ook terreinen van woonwagencentra worden in het Bestand Bodemgebruik tot woongebied gerekend. Hiervoor wordt bij de afbakening een alternatieve ondergrens van minimaal 50 inwoners gehanteerd. Een bevolkingskern zal daarom minimaal 25 woonadressen of 50 inwoners en een regelmatig stratenpatroon moeten hebben.

2. Gebruik van nieuwe bronnen voor een voorlopige afbakening van de kernen van 2006

Een gepubliceerd Bestand Bodemgebruik levert de terreinen voor een definitieve afbakening. Het stratenpatroon zal worden geïnterpreteerd met behulp van het Nationaal Wegenbestand. Publicatie van het Bestand Bodemgebruik 2006 wordt verwacht in 2009.

Door het beschikbaar komen van het bestand Adres Coördinaten van Nederland van het Kadaster is het mogelijk geworden registergegevens van woningen en inwoners aan het aardoppervlak te koppelen. Zo kunnen gegevens uit het CBS-Woningregister, een registratie van alle woningen in Nederland en de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) op het aardoppervlak worden geprojecteerd en zijn ruimtelijke bewerkingen, zoals clustering van nabijgelegen woningen en bewoonde adressen, mogelijk.

Grenzen van bestaande bevolkingskernen kunnen worden aangepast aan de hand van dergelijke geclusterde groepen woningen. Omdat met een dergelijke methode niet de overige te gebruiken functionele terreinen voor 2006 kunnen worden afgeleid, is een op deze wijze aangepaste grens van een bevolkingskern een voorlopige grens. Definitieve begrenzing van de kernen 2006 is pas mogelijk na publicatie van het Bestand Bodemgebruik van 2006. De nieuw te vormen voorlopige begrenzing van de bevolkingskernen fungeert daarom als een clusteringspolygoon, een buitengrens waarbij adressen van woningen en inwoners die zich binnen die grenzen bevinden aan die bepaalde kern worden toegerekend.

Het Woningregister bevat een viertal woningtypen, te weten woning, wooneenheid, recreatiewoning en de bijzondere

woongebouwen, zoals verzorgingshuizen, verpleeghuizen, ziekenhuizen en gevangenissen. Bij bepaling van uitbreiding van het woongebied van de kernen worden de typen woning en wooneenheid gebruikt. Boerderijen worden tot 'overig agrarisch gebied' gerekend, maar staan in het Woningregister als woning te boek. De boerderijen zullen daarom in de selectie van te groeperen woningen moeten worden uitgesloten. Dit type woning wordt achterhaald door het woonadres te koppelen met het objecttype 'boerderij' uit de WOZ-registratie (Waarderingskamer, 1995).

Woonwagens komen, als roerend goed, niet voor in het Woningregister. Het woongebied gevormd door bewoning van woonwagens kan worden opgespoord door de woonadressen van inwoners uit de GBA te clusteren binnen een bepaalde onderlinge afstand. Eerder geselecteerde boerderijen zullen ook van de bewoonde adressen moeten worden uitgesloten.

In de omschrijving van het woongebied in het Bestand Bodemgebruik bedraagt de onderlinge afstand tussen nabijgelegen woningen maximaal 50 meter. Een dergelijk terrein is minimaal één hectare groot en bevat minimaal vijf woningen.

Door koppeling van het Woningregister en de GBA aan het bestand Adres Coördinaten van Nederland zijn alleen gegevens per adrespunt bekend. Als maximale afstand om tot één gebied te worden aangemerkt wordt daarom vijf meter extra tussen adrespunten aangehouden. Adrespunten van geselecteerde adressen uit het Woningregister en de GBA worden via een bufferprocedure tot één verzameling gerekend wanneer de adrespunten onderling maximaal 55 meter van elkaar verwijderd zijn. Aan iedere polygoon van een verzameling wordt het aantal woningen of inwoners gekoppeld.

Tijdens de afleiding van de voorlopige grenzen van bevolkingskernen 2006 worden de volgende bronnen gebruikt:

- De afbakening van bevolkingskernen 2001
- Het Bestand Bodemgebruik 2003
- Het Woningregister 2006
- De WOZ-Stufcap 2006
- De Gemeentelijke Basisadministratie 2006
- Adres Coördinaten van Nederland 2006
- Het Nationaal Wegenbestand 2006
- Luchtfoto's van Nederland van het jaar 2006

Tabel 1
Aantal bevolkingskernen, inwoners en woningen naar kerngrootte en provincie, 2006

	Kerngrootte								Totaal
	minder dan 500 inwoners	500 tot 2 000 inwoners	2 000 tot 5 000 inwoners	5 000 tot 10 000 inwoners	10 000 tot 20 000 inwoners	20 000 tot 50 000 inwoners	50 000 tot 100 000 inwoners	100 000 of meer inwoners	
Bevolkingskernen									
Groningen	69	46	18	5	4	3		1	146
Friesland	123	96	25	9	5	3	1		262
Drenthe	57	35	24	4	4	2	2		128
Overijssel	52	38	21	16	12	4	4	1	148
Flevoland	4	11	3	1	2	3	1	1	26
Gelderland	87	109	37	27	27	13	2	3	305
Utrecht	27	18	13	14	5	9	2	2	90
Noord-Holland	57	47	33	21	8	10	6	3	185
Zuid-Holland	46	50	38	20	16	14	3	5	192
Zeeland	57	52	24	6	1	4			144
Noord-Brabant	58	105	57	30	26	11	4	4	295
Limburg	57	92	41	12	6	6	2	2	218
Totaal	694	699	334	165	116	82	27	22	2.139
<i>x 1 000</i>									
Inwoners									
Groningen	15,2	48,9	55,7	36,2	64,4	75,1		190,2	485,7
Friesland	30,2	94,9	80,8	67,0	64,1	105,2	88,2		530,4
Drenthe	13,4	36,4	76,8	28,9	50,0	65,5	113,8		384,8
Overijssel	15,3	38,8	69,1	115,7	182,7	111,2	298,3	128,7	959,9
Flevoland	0,7	9,4	10,1	6,1	35,0	69,2	68,9	153,9	353,2
Gelderland	23,8	116,1	114,8	184,9	357,4	383,7	129,4	396,3	1 706,4
Utrecht	6,9	20,7	41,6	96,3	79,5	291,4	122,1	441,1	1 099,7
Noord-Holland	14,6	52,1	104,2	141,1	123,2	302,0	456,2	1 284,8	2 478,1
Zuid-Holland	12,0	57,1	127,4	146,5	225,2	405,0	210,0	2 122,1	3 305,1
Zeeland	12,8	59,1	71,5	41,8	10,2	135,8			331,2
Noord-Brabant	16,6	109,8	197,4	214,5	358,1	315,2	248,1	722,6	2 182,4
Limburg	13,6	96,5	141,0	84,5	70,1	211,1	108,1	294,6	1 019,4
Totaal	175,0	739,9	1 090,4	1 163,5	1 619,9	2 470,4	1 843,1	5 734,3	14 836,3
<i>x 1 000</i>									
Woningen									
Groningen	6,5	20,6	23,2	14,6	28,7	33,5		87,5	214,6
Friesland	12,7	39,5	34,2	28,8	27,5	47,2	42,9		232,8
Drenthe	5,2	15,1	32,3	12,3	21,4	28,5	50,3		165,1
Overijssel	5,5	14,2	26,9	43,8	74,0	43,8	132,9	56,6	397,5
Flevoland	0,3	3,9	4,0	2,3	11,4	28,0	28,2	58,6	136,8
Gelderland	8,9	43,8	45,1	74,9	142,3	154,7	54,1	173,7	697,7
Utrecht	2,6	7,9	16,3	39,2	31,3	120,8	49,7	187,7	455,4
Noord-Holland	6,1	21,6	42,5	57,4	53,7	129,0	194,5	624,5	1 129,3
Zuid-Holland	4,8	22,2	50,2	59,0	91,1	169,6	88,1	982,4	1 467,3
Zeeland	7,8	26,7	30,5	17,4	4,5	62,5			149,4
Noord-Brabant	6,2	42,4	77,4	85,0	145,0	129,6	106,3	317,4	909,3
Limburg	5,4	38,9	57,9	35,3	29,3	94,4	49,4	138,5	449,0
Totaal	71,9	296,7	440,8	470,0	660,1	1 041,6	796,4	2 626,8	6 404,2

De voorlopige afbakening vindt plaats op het beeldscherm. Een aantal relevante bronnen worden op het beeldscherm geprojecteerd. De meest efficiënte werkwijze bleek de voorgaande begrenzing van bevolkingskernen 2001, waarvan de lintbebouwing al is afgescheiden, aan te passen aan de ligging van relevante terreinen bodemgebruik van het Bestand Bodemgebruik 2003. Vervolgens is dit uitgebreid met geclusterde adressen van het Woningregister en de GBA die buiten deze samenvoeging liggen. Deze uitbreiding zal aan de minimumeisen van de afbakening van het Bestand Bodemgebruik moeten voldoen, wat inhoudt dat het minimaal één hectare moet bedragen als het niet direct aan al bestaand woongebied grenst. Het Nationaal

Wegenbestand wordt afgebeeld om een regelmatig stratenpatroon te kunnen vaststellen.

Door eerdergenoemde kaarten op een beeldscherm te projecteren kan, met gebruik van luchtfoto-opnamen, op een snelle wijze een afbakening plaatsvinden. Ook nieuwe verzamelingen van woningen van voldoende omvang die nog niet in het Bestand Bodemgebruik 2003 worden aangegeven en bouwterreinen rond bestaande kernen worden met behulp van luchtfoto's geïnterpreteerd en aan de kernen van 2006 toegevoegd.

Ten slotte worden aan de afgebakende kernen 2006 woningen en inwoners toegekend. Toetsing op de minimale omvang bepaalt of de kernen voldoen aan de drempelwaarden.

Tabel 2
Aandeel bevolkingskernen, inwoners en woningen naar kerngrootte en provincie, 2006

	Kerngrootte								Totaal
	minder dan 500 inwoners	500 tot 2 000 inwoners	2 000 tot 5 000 inwoners	5 000 tot 10 000 inwoners	10 000 tot 20 000 inwoners	20 000 tot 50 000 inwoners	50 000 tot 100 000 inwoners	100 000 of meer inwoners	
	%								
Bevolkingskernen									
Groningen	47,3	31,5	12,3	3,4	2,7	2,1		0,7	100
Friesland	46,9	36,6	9,5	3,4	1,9	1,1	0,4		100
Drenthe	44,5	27,3	18,8	3,1	3,1	1,6	1,6		100
Overijssel	35,1	25,7	14,2	10,8	8,1	2,7	2,7	0,7	100
Flevoland	15,4	42,3	11,5	3,8	7,7	11,5	3,8	3,8	100
Gelderland	28,5	35,7	12,1	8,9	8,9	4,3	0,7	1,0	100
Utrecht	30,0	20,0	14,4	15,6	5,6	10,0	2,2	2,2	100
Noord-Holland	30,8	25,4	17,8	11,4	4,3	5,4	3,2	1,6	100
Zuid-Holland	24,0	26,0	19,8	10,4	8,3	7,3	1,6	2,6	100
Zeeland	39,6	36,1	16,7	4,2	0,7	2,8			100
Noord-Brabant	19,7	35,6	19,3	10,2	8,8	3,7	1,4	1,4	100
Limburg	26,1	42,2	18,8	5,5	2,8	2,8	0,9	0,9	100
Totaal	32,7	32,7	15,7	7,7	5,3	3,8	1,3	1,0	100
Inwoners									
Groningen	3,1	10,1	11,5	7,5	13,3	15,5		39,2	100
Friesland	5,7	17,9	15,2	12,6	12,1	19,8	16,6		100
Drenthe	3,5	9,5	19,9	7,5	13,0	17,0	29,6		100
Overijssel	1,6	4,0	7,2	12,1	19,0	11,6	31,1	13,4	100
Flevoland	0,2	2,7	2,9	1,7	9,9	19,6	19,5	43,6	100
Gelderland	1,4	6,8	6,7	10,8	20,9	22,5	7,6	23,2	100
Utrecht	0,6	1,9	3,8	8,8	7,2	26,5	11,1	40,1	100
Noord-Holland	0,6	2,1	4,2	5,7	5,0	12,2	18,4	51,8	100
Zuid-Holland	0,4	1,7	3,9	4,4	6,8	12,3	6,4	64,2	100
Zeeland	3,9	17,8	21,6	12,6	3,1	41,0			100
Noord-Brabant	0,8	5,0	9,0	9,8	16,4	14,4	11,4	33,1	100
Limburg	1,3	9,5	13,8	8,3	6,9	20,7	10,6	28,9	100
Totaal	1,2	5,0	7,3	7,8	10,9	16,7	12,4	38,7	100
Woningen									
Groningen	3,0	9,6	10,8	6,8	13,4	15,6		40,8	100
Friesland	5,5	17,0	14,7	12,4	11,8	20,3	18,4		100
Drenthe	3,1	9,2	19,6	7,4	13,0	17,3	30,5		100
Overijssel	1,4	3,6	6,8	11,0	18,6	11,0	33,4	14,2	100
Flevoland	0,2	2,8	3,0	1,7	8,4	20,5	20,6	42,8	100
Gelderland	1,3	6,3	6,5	10,7	20,4	22,2	7,8	24,9	100
Utrecht	0,6	1,7	3,6	8,6	6,9	26,5	10,9	41,2	100
Noord-Holland	0,5	1,9	3,8	5,1	4,8	11,4	17,2	55,3	100
Zuid-Holland	0,3	1,5	3,4	4,0	6,2	11,6	6,0	67,0	100
Zeeland	5,2	17,9	20,4	11,7	3,0	41,8			100
Noord-Brabant	0,7	4,7	8,5	9,4	15,9	14,3	11,7	34,9	100
Limburg	1,2	8,7	12,9	7,9	6,5	21,0	11,0	30,8	100
Totaal	1,1	4,6	6,9	7,3	10,3	16,3	12,4	41,0	100

Tabel 3
Toename van het aantal inwoners en woningen in de periode 2001–2006 naar kerngrootte en provincie

	Kerngrootte								Totaal
	minder dan 500 inwoners	500 tot 2 000 inwoners	2 000 tot 5 000 inwoners	5 000 tot 10 000 inwoners	10 000 tot 20 000 inwoners	20 000 tot 50 000 inwoners	50 000 tot 100 000 inwoners	100 000 of meer inwoners	
	<i>x 1 000</i>								
Inwoners									
Groningen	-1,2	3,4	-0,2	0,3	-0,8	1,3		3,8	6,5
Friesland	0,3	3,4	-1,3	1,5	0,5	3,6	1,7		9,7
Drenthe	0,3	-2,6	5,5	0,3	0,3	1,3	4,2		9,3
Overijssel	0,8	-0,3	2,5	-4,9	19,0	2,2	5,3	0,3	24,7
Flevoland	-0,2	1,2	5,2	-4,7	2,7	2,0	6,5	28,0	40,6
Gelderland	-1,5	1,7	-2,4	1,7	16,4	11,4	4,7	7,6	39,6
Utrecht	1,7	-0,2	-4,3	13,4	0,9	13,2	0,4	26,3	51,4
Noord-Holland		-3,7	1,0	12,6	-15,5	28,0	27,3	12,0	61,6
Zuid-Holland	0,9	-1,3	1,1	1,1	-16,9	38,4	1,1	32,7	57,0
Zeeland	0,5	0,8	-4,3	5,3	-0,1	2,4			4,5
Noord-Brabant	-0,6	-2,1	-3,3	-28,9	41,4	6,3	5,8	19,9	38,5
Limburg	-0,3	2,9	-0,3	-5,3		0,2	0,3	-8,0	-10,4
Totaal	0,7	3,2	-0,9	-7,6	47,8	110,1	57,3	122,6	333,2
Woningen									
Groningen	-0,3	1,5	0,1	0,3	-0,5	1,4		0,3	2,7
Friesland	0,4	2,2	0,4	1,0	0,9	2,6	1,1		8,5
Drenthe	0,2	-0,8	2,7	0,5	0,8	1,0	2,5		6,9
Overijssel	0,5	-0,1	1,6	-1,2	9,0	1,7	4,8	0,9	17,2
Flevoland	-0,1	0,5	2,1	-1,8	1,0	1,1	1,7	10,3	14,8
Gelderland	-0,6	1,4	0,8	2,4	9,9	7,1	2,5	4,2	27,7
Utrecht	0,8		-1,3	5,6	0,9	6,6	1,8	10,7	25,0
Noord-Holland	0,4	-0,9	2,0	5,3	-4,9	13,6	15,1	12,9	43,5
Zuid-Holland	0,7	0,2	2,2	2,4	-3,8	18,8	2,0	31,5	54,0
Zeeland	0,4	0,6	-1,1	2,3	0,2	2,3			4,7
Noord-Brabant	-0,1	0,6	1,2	-9,9	21,0	5,5	3,3	12,6	34,2
Limburg	0,2	2,8	2,1	-0,6	0,9	3,1	1,5	2,4	12,5
Totaal	2,4	8,1	12,6	6,3	35,5	64,8	36,2	85,9	251,8

Inkomen als sociaaleconomische indicator van medisch zorggebruik bij ouderen

Marleen Wingen en Ferdij Otten

In dit artikel zijn, naast opleiding, drie operationalisaties van inkomen onderzocht op hun onderscheidend vermogen met betrekking tot medisch zorggebruik bij ouderen. Een langdurig laag inkomen blijkt daarvan de meest bruikbare indicator om bij ouderen sociaaleconomische verschillen in medisch zorggebruik zichtbaar te maken. Het jaarlijks besteedbare huishoudensinkomen en ook het cumulatieve besteedbare huishoudensinkomen over een periode van vier jaar hebben relatief weinig toegevoegde waarde. Opleiding speelt als indicator geen enkele rol. De analyses laten zien dat meer ouderen met een langdurig laag inkomen naar de specialist en naar de fysiotherapeut gaan dan ouderen met een betere inkomenspositie. Dit verband blijft ook bestaan als rekening wordt gehouden met verschillen in gezondheid.

1. Inleiding

In de meeste Westerse landen bestaan sociaaleconomische verschillen in sterfte en gezondheid. Mensen met een lage positie op de maatschappelijke ladder hebben vaker een slechte gezondheid dan mensen met een hogere positie (Mackenbach en Stronks, 2004). In Nederland zijn er aanwijzingen dat vanaf de jaren tachtig de sociaaleconomische gezondheidsverschillen groter zijn geworden (Dalstra et al., 2002). Het is van belang om ontwikkelingen in sociaaleconomische gezondheidsverschillen te blijven beschrijven, om na te gaan of deze verschillen verder toenemen, stabiliseren of juist afnemen. Ook is er behoefte aan onderzoek naar gezondheidsverschillen bij die bevolkingsgroepen en gezondheidsaspecten waar de problemen het grootst zijn (Kunst, 2007). Een belangrijke groep is de oudere bevolking. Ouderen hebben een minder goede gezondheid dan jongeren en dit gaat samen met een hoger zorggebruik (Swinkels, 2006; Wingen en Otten, 2007). Europees onderzoek laat zien dat sociaaleconomische verschillen in sterfte en gezondheid ook op hogere leeftijd aanwezig zijn, ofschoon de verschillen afnemen naarmate men ouder wordt (Huisman et al. 2003, 2004). Gegevens over sociaaleconomische gezondheidsverschillen bij de oudere Nederlandse bevolking zijn naar verhouding schaars.

In onderzoek naar gezondheidsverschillen in Nederland wordt merendeels gebruik gemaakt van opleiding als indicator voor sociaaleconomische status (SES). Mensen met een lage opleiding beoordelen hun eigen gezondheid vaker als minder goed (Otten, 2005). Ook hebben mensen met een lagere opleiding vaker gezondheidsklachten en langdurige aandoeningen. Uit onderzoek komt eveneens naar voren dat lager opgeleiden vaker gebruik maken van medische zorg dan hoger opgeleiden. Dit onderscheid neemt fors af als rekening wordt gehouden met aspecten van gezondheid. Dit betekent dat verschillen in zorggebruik grotendeels voortko-

men uit verschillen in gezondheid (Lindert et al. 2004; Kunst et al., 2007). Naast een samenhang tussen zorggebruik en opleiding bestaat er ook een samenhang tussen zorggebruik en huishoudensinkomen (Kunst et al., 2007).

In het algemeen wordt inkomen minder vaak gebruikt als sociaaleconomische indicator. Dit komt doordat inkomensgegevens vaak ontbreken in enquête-onderzoek, maar ook doordat opleiding veelal grotere gradiënten laat zien dan inkomen (Otten, 2005). Dit neemt niet weg dat inkomen als een belangrijke indicator van sociaaleconomische status te beschouwen is en dat het van belang is om deze factor in de beschrijving van sociaaleconomische gezondheidsverschillen mee te nemen. In een rapport gewijd aan de ontwikkeling en toepassing van sociaaleconomische indicatoren wordt aanbevolen om inkomen over een periode van meerdere jaren te gebruiken als sociaaleconomische indicator. Ook het al dan niet moeten rondkomen van een inkomen rond of onder de armoedegrens kan wellicht een goede maat voor SES zijn (Kunst et al., 2005).

Dit artikel rapporteert over specifieke vormen van zorggebruik in relatie tot welvaartsindicatoren bij ouderen. Verscheidene operationalisaties van inkomen zijn gebruikt als indicator voor SES. Zowel het jaarlijkse besteedbare huishoudensinkomen als het besteedbare huishoudensinkomen over een periode van vier jaar wordt onderzocht op zijn discriminerend vermogen ten opzichte van medisch zorggebruik. Tevens wordt onderzocht of het al dan niet eenmalig of voor meerdere jaren moeten rondkomen van een inkomen onder de lage-inkomensgrens een voorspellende waarde heeft. Op deze manier wordt duidelijk welke sociaaleconomische indicator het sterkste onderscheidende vermogen heeft in verschillen in medisch zorggebruik bij ouderen. Steeds is ook nagegaan of, en in hoeverre, de desbetreffende welvaartsindicator een toegevoegde waarde op opleiding heeft. Medisch zorggebruik omvat in dit artikel het beroep op de huisarts, de medisch specialist en de fysiotherapeut.

2. Doelpopulatie, data en analyse

2.1 Steekproef

De resultaten zijn gebaseerd op gegevens uit het Permanent Onderzoek LeefSituatie (POLS). Het doel van POLS is het op continue basis leveren van coherente informatie over de verschillende aspecten van de leefsituatie van de Nederlandse bevolking in particuliere huishoudens als geheel, maar ook voor afzonderlijke bevolkingsgroepen daarbinnen.

De doelpopulatie van POLS is de in Nederland woonachtige bevolking van 0 jaar en ouder in particuliere huishoudens. POLS is gebaseerd op een personensteekproef uit de

Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens. Personen die wonen in instellingen en tehuizen zijn niet benaderd voor deelname aan het onderzoek. De beoogde steekproefomvang voor de module 'Gezondheid' bedroeg in 2006 netto 10 duizend personen van 0 jaar en ouder.

Deze gegevens zijn verrijkt met inkomensgegevens uit beschikbare integrale fiscale bronnen. Gegevens over de doelgroep van 55- tot 80-jarigen over de jaren 2004, 2005 en 2006 uit POLS zijn samengevoegd tot één bestand. Op deze wijze is informatie beschikbaar gekomen over bijna 7,5 duizend ouderen.

2.2 Indicatoren voor sociaaleconomische status

De gegevens over de respondenten in POLS zijn verrijkt met de volgende inkomensgegevens. Aan iedere respondent in de POLS-onderzoeksjaren 2004 en 2005 zijn zowel het bijbehorende besteedbare huishoudensinkomen van het betreffende jaar als de besteedbare huishoudensinkomens van de drie voorafgaande jaren gekoppeld. Aan de respondenten van het POLS-onderzoekjaar 2006 zijn de bijbehorende besteedbare huishoudensinkomens van 2002, 2003, 2004 en 2005 gekoppeld. Het besteedbare inkomen van het huishouden betreft het saldo van alle ontvangen inkomsten van de leden van het huishouden en de afgedragen inkomstenbelasting en sociale premies. Het totale inkomen is vervolgens gecorrigeerd voor omvang en leeftijd van de leden van het huishouden. Dit gestandaardiseerde inkomen is vervolgens toegekend aan de POLS-respondent. De gestandaardiseerde huishoudensinkomens zijn ingedeeld in kwintielen. De eerste inkomensgroep is gevormd uit de 20 procent personen met de laagste inkomens. De vijfde inkomensgroep bestaat uit de 20 procent personen met de hoogste inkomens.

Het gestandaardiseerde huishoudensinkomen in kwintielen van het lopende onderzoekjaar is de eerste operationalisatie van de sociaaleconomische status gebaseerd op welvaartsmetingen. Hiernaast zijn nog twee andere operationalisaties gebruikt waarbij ook de inkomensgegevens van de drie voorafgaande jaren zijn meegenomen. De tweede operationalisatie is het vierjaars cumulatieve inkomen. Dit is de som van het gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen over de vier achtereenvolgende jaren, eveneens opgedeeld in kwintielen. Bij de derde operationalisatie zijn de jaarlijkse inkomens ingedeeld op basis van de lage-inkomensgrens. De lage-inkomensgrens is een vast koopkrachtbedrag gecorrigeerd voor inflatie. In prijzen van 2005 ligt de grens op 10459 euro. Personen met een koopkracht onder 10459 euro zijn personen met een laag inkomen. Deze personen lopen risico op armoede. Personen behorende tot een huishouden met een koopkracht van 10459 euro of meer hebben geen laag inkomen (Bos, 2006). Op basis van de jaarlijkse inkomens is een classificatie gemaakt in langdurig laag inkomen (voor vier jaar), incidenteel laag inkomen of geen langdurig laag inkomen en geen incidenteel laag inkomen in het onderzoekjaar.

Zoals aangegeven is in de analyse ook gebruik gemaakt van gegevens over het voltooide opleidingsniveau van de

onderzoekspersoon. Het opleidingsniveau is ingedeeld in vier groepen: lager onderwijs; lager beroepsonderwijs, lager voortgezet onderwijs inclusief mavo en vwo3; hoger voortgezet onderwijs, inclusief havo, vwo en mbo; en hoger onderwijs, waaronder hbo en universiteit.

2.3 Medisch zorggebruik

Het medisch zorggebruik is gebaseerd op het beroep dat men heeft gedaan op de huisarts, de medisch specialist en de fysiotherapeut. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen geen en ten minste één keer per jaar contact met de desbetreffende hulpverlener.

Bezoeken aan een huisarts, visites van een huisarts en telefonische consulten vallen onder contacten met de huisarts. Onder contact met de fysiotherapeut vallen alle bezoeken aan een fysiotherapeut, exclusief de contacten tijdens een ziekenhuisopname. Dit geldt tevens voor contact met de specialist. Poliklinische behandelingen, eerste hulp en het maken van foto's worden echter wel meegerekend.

2.4 Analyse

De samenhang tussen de drie vormen van zorggebruik en SES is onderzocht met behulp van logistische regressie-analyse. De odds ratio geeft een verhouding van conditionele kansverhoudingen weer. Is de verdeling erg scheef (veel mensen hebben contact met een zorgverlener), dan vertegenwoordigen de odds ratio's bij benadering de relatieve kansverhouding in het hebben van contact met een van de zorgverleners. Is de verdeling niet scheef, dan geven de odds ratio's geen relatieve maar conditionele kansverhoudingen weer. De referentiecategorie is steeds 'geen contact' met respectievelijk de huisarts en de medisch specialist en de fysiotherapeut. Een odds ratio hoger dan 1 duidt op een positief verband, ofwel een grotere kans om contact te hebben. Een odds ratio tussen 0 en 1 duidt op een negatief verband.

Alvorens de resultaten van de multivariate analyse te presenteren, worden eerst de percentages weergegeven. De multivariate analyses zijn in drie stappen uitgevoerd. In de eerste analysestap is alleen gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht. In de tweede analysestap wordt tevens gecorrigeerd voor opleiding, om te bepalen of er, onafhankelijk van opleiding, daadwerkelijk een verband bestaat tussen de verschillende operationalisaties van inkomen en de vormen van zorg. Daarbij is ook onderzocht of de combinatie van opleiding en inkomen (de interactie) een toegevoegde voorspellende waarde heeft. In de derde stap wordt aanvullend gecorrigeerd voor het al dan niet hebben van ernstige ziekten. Onder ernstige ziekten wordt verstaan het hebben of gehad hebben van een of meer van de volgende ziekten: suikerziekte, beroerte, hersenbloeding of herseninfarct, hartinfarct of hartaandoening, een vorm van kanker. Op deze wijze wordt nagegaan of een eventueel verband tussen de operationalisaties van inkomen en de vormen van zorg kan worden verklaard door een slechte gezondheid.

3. Resultaten

3.1 Verschillen in beroep op zorg

Contact met huisarts, specialist en fysiotherapeut naar SES

De ongecorrigeerde percentages laten een verband zien tussen (cumulatief) huishoudensinkomen en respectievelijk de huisarts en de specialist. Hoe lager het inkomen, hoe meer ouderen de huisarts en specialist raadplegen. Bijna 60 procent van de ouderen met een (cumulatief) huishoudensinkomen in het laagste kwintiel raadpleegde de specialist, in tegenstelling tot ongeveer de helft van de ouderen met een (cumulatief) huishoudensinkomen in het hoogste kwintiel. Ook tussen opleiding en de huisarts en tussen opleiding en de specialist bestaan verbanden. Hoe lager de opleiding, hoe meer ouderen de twee zorgverleners raadpleegden. Opleiding was niet gerelateerd aan contact met de fysiotherapeut in een jaar (*grafiek*).

Tussen langdurig laag inkomen en contact met de specialist en de fysiotherapeut bestaat ook een verband. Van de ouderen met een langdurig laag inkomen ging 65 procent naar de specialist en van de ouderen boven de lage-inkomensgrens ging 56 procent. Het aandeel ouderen met een langdurig laag inkomen dat de fysiotherapeut consulteerde, was hoger (32 procent) dan het aandeel ouderen zonder een langdurig laag en incidenteel laag inkomen (23 procent).

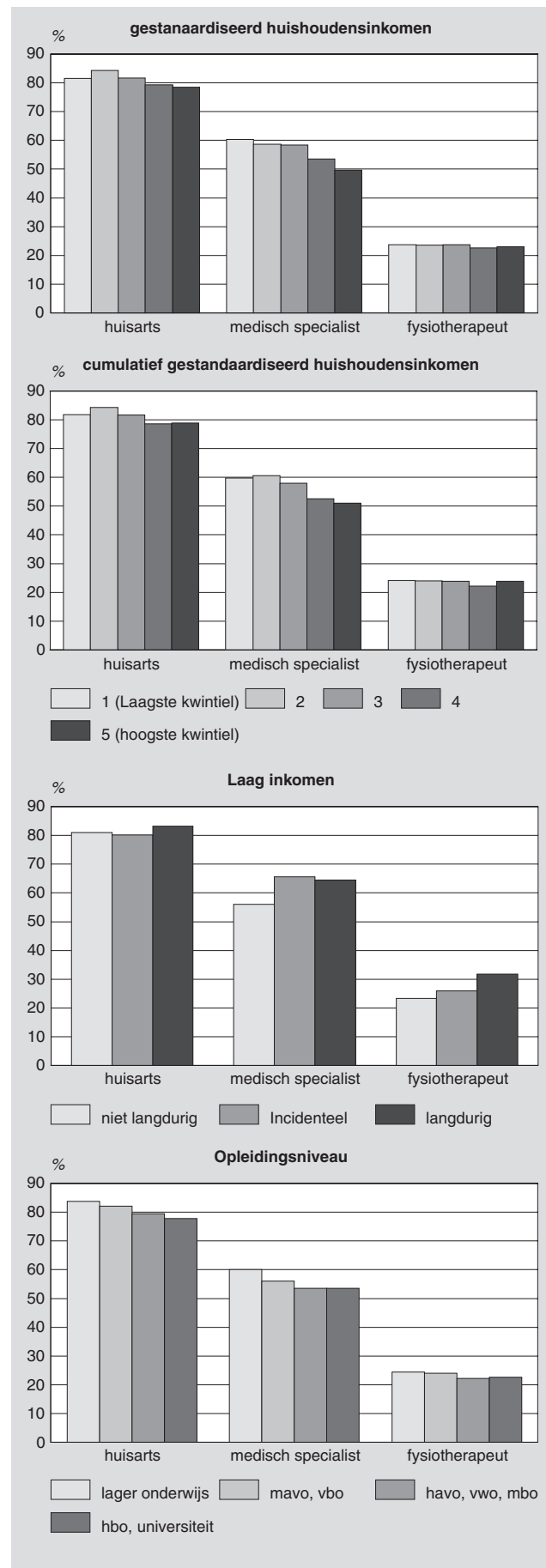
Uitkomsten multivariate analyses

Na correctie voor leeftijd en geslacht (analysestap I) blijft het verband bestaan zowel tussen (cumulatief) inkomen en contact met de medisch specialist als tussen langdurig laag inkomen en contact met de specialist en de fysiotherapeut (staten 1–3). Het verband tussen (cumulatief) huishoudensinkomen en contact met de huisarts is verdwenen. Een groter aandeel ouderen heeft contact met de specialist naarmate ze een lager inkomen hebben. Ook gingen meer ouderen met een langdurig laag inkomen naar de specialist en de fysiotherapeut.

In analysestap II wordt naast leeftijd en geslacht ook rekening gehouden met het opleidingsniveau. Het verband tussen contact met de medisch specialist en (cumulatief) inkomen blijft ook dan bestaan. Ook hebben meer ouderen met een langdurig laag inkomen na de additionele correctie voor opleiding contact met de specialist en de fysiotherapeut dan ouderen die geen langdurig laag en geen incidenteel laag inkomen hadden.

In analysestap III wordt onderzocht wat de invloed is van ernstige ziekten op het verband tussen SES en het doen van een beroep op zorg. De sociaaleconomische verschillen die na correctie voor leeftijd, geslacht en opleiding nog aanwezig zijn, verdwijnen nagenoeg geheel na rekening te hebben gehouden met het voorkomen van ernstige ziekten. Zo is er geen verband meer tussen contact met de medisch specialist en (cumulatief) inkomen. Dit betekent dat bij een gelijke gezondheid het aandeel dat naar de specialist gaat vergelijkbaar groot is voor ouderen met een lager en ouderen met een hoger inkomen.

Ouderen van 55-79 jaar naar contact met huisarts, medisch specialist en fysiotherapeut gedurende een jaar, opleidingsniveau en inkomen (ongecorrigeerd), 2004-2006

Interessant is dat de verschillen die worden geconstateerd met langdurig laag inkomen als maat voor SES, wel blijven bestaan. De mate van gezondheid, hier omschreven als het wel of niet hebben van een of meer ernstige ziekten, is niet van invloed op de verschillen. Het aandeel ouderen met een langdurig laag inkomen dat naar de specialist en naar de fysiotherapeut gaat, blijft groter dan het aandeel ouderen dat niet onder de lage-inkomensgrens leeft.

3.2 Inkomen versus opleiding als indicatoren van SES bij ouderen

In dit artikel zijn specificaties van inkomen onderzocht in hun onderscheidend vermogen ten aanzien van medisch zorggebruik. Het gestandaardiseerd huishoudensinkomen ingedeeld in kwintielgroepen is een geschikte sociaaleconomische indicator. Cumulatief gestandaardiseerd huishoudensinkomen blijkt weinig toegevoegde onderscheidende waarde te hebben op de jaarlijkse inkomensmeting. De verbanden die naar voren komen, zijn voor beide indicatoren vrijwel gelijk. Langdurig laag inkomen blijkt zeker ook een bruikbare indicator voor SES bij ouderen.

Uit de resultaten komt naar voren dat inkomen beter discrimineert in het doen van een beroep op zorg dan opleiding. Er bestaat weinig verband tussen opleiding en de drie vormen van zorg als rekening wordt gehouden met verschillen in leeftijd en geslacht. Alleen als niet wordt gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht, is er een relatie te zien tussen opleiding en contact met de huisarts en de specialist. Het verschil tussen de uiterste waarden is groter wanneer het contact met de specialist wordt afgezet tegen inkomen dan wanneer het contact met de specialist wordt afgezet tegen opleiding.

Inkomen veroorzaakt geen onderscheid in het raadplegen

van de hulpverleners binnen verschillende opleidingscategorieën. Een laag inkomen in combinatie met een lage opleiding heeft bij ouderen niet tot gevolg dat er een groter beroep wordt gedaan op de onderscheiden vormen van zorg. Van een statistische interactie tussen opleiding en inkomen ten aanzien van de drie vormen van zorg is dus geen sprake.

4. Conclusie

Meer ouderen die voor langere tijd met een inkomen onder de lage-inkomensgrens moeten leven, gaan naar de specialist en de fysiotherapeut. Dit verband blijft ook bestaan als rekening wordt gehouden met verschillen in opleiding en gezondheid. Een groter aandeel ouderen met een lager (meerjarig) huishoudensinkomen gaat naar de specialist. Hierbij speelt de gezondheid echter een rol. Als rekening wordt gehouden met het hebben van een of meer ernstige ziekten, gaan evenveel ouderen met een lager inkomen naar de specialist als met een hoger inkomen. Een verband tussen het raadplegen van de huisarts en (meerjarig) huishoudensinkomen is ook aanwezig, maar verdwijnt als rekening wordt gehouden met leeftijd en geslacht.

Drie specificaties van inkomen zijn onderzocht als indicatoren van SES bij ouderen. Het onderscheidend vermogen van gestandaardiseerd huishoudensinkomen, al dan niet over meerdere jaren, is beperkt. Wat betreft de hier gehanteerde drie specifieke operationalisaties van zorggebruik lijkt het een minder bruikbare indicator voor de beschrijving van sociaaleconomische verschillen bij ouderen. De inkomensspecificatie die een onderverdeling maakt in het al dan niet moeten rondkomen van een langdurig laag inkomen, lijkt wel een geschikte maat voor het beschrijven van deze verschillen. Het onderscheidend vermogen van deze

Staat 1
Ouderen van 55–79 jaar naar contact met de huisarts gedurende een jaar, opleidingsniveau en inkomen (odds ratio's)

	Analysestep I		Analysestep II		Analysestep III	
	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	95% BI
Opleidingsniveau						
Lager onderwijs	1,14	0,95–1,37				
Mavo, vbo	1,19	1,00–1,43*				
Havo, vwo,mbo	1,08	0,91–1,28				
Hbo, universiteit (ref.)	1,00					
Huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste kwintiel)	0,97	0,81–1,17	0,95	0,78–1,17	0,92	0,75–1,14
2	1,24	1,02–1,51*	1,21	0,98–1,50	1,08	0,87–1,33
3	1,13	0,93–1,36	1,10	0,90–1,34	1,06	0,86–1,30
4	1,01	0,93–1,36	0,98	0,82–1,19	0,93	0,77–1,13
5 (hoogste kwintiel) ref.	1,00		1,00		1,00	
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste kwintiel)	0,94	0,54–1,29	0,91	0,74–1,13	0,89	0,70–1,12
2	1,23	1,01–1,51*	1,19	0,96–1,49	1,05	0,83–1,33
3	1,08	0,89–1,31	1,04	0,85–1,28	0,97	0,78–1,21
4	0,94	0,78–1,13	0,91	0,76–1,10	0,85	0,69–1,04
5 (hoogste kwintiel) ref.	1,00		1,00		1,00	
Laag inkomen						
Niet langdurig (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Incidenteel	0,83	0,54–1,29	0,81	0,52–1,25	0,90	0,56–1,47
Langdurig	1,24	0,75–2,06	1,23	0,74–2,05	1,55	0,84–2,88

Analysestep I : gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht.

Analysestep II : gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht en opleiding.

Analysestep III: gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleiding en ernstige ziekten.

*p <0,05

Staat 2

Ouderen van 55–79 jaar naar contact met de medisch specialist gedurende een jaar, opleidingsniveau en inkomen (odds ratio's)

	Analysestap I		Analysestap II		Analysestap III	
	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	95% BI
Opleidingsniveau						
Lager onderwijs	1,07	0,92–1,24				
Mavo, vbo	1,03	0,89–1,19				
Havo, vwo,mbo	0,97	0,84–1,12				
Hbo, universiteit (ref.)	1,00					
Huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste kwintiel)	1,31	1,13–1,53*	1,36	1,15–1,61*	1,31	1,08–1,58*
2	1,22	1,05–1,43*	1,26	1,07–1,49*	1,19	0,98–1,43
3	1,24	1,07–1,44*	1,29	1,10–1,51*	1,26	1,05–1,50*
4	1,13	0,98–1,32*	1,16	0,99–1,35	1,15	0,97–1,36
5 (hoogste kwintiel) ref.	1,00		1,00		1,00	
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste kwintiel)	1,19	1,02–1,39*	1,22	1,03–1,45*	1,21	1,00–1,47
2	1,23	1,05–1,43*	1,26	1,06–1,50*	1,18	0,97–1,43
3	1,19	1,07–1,44*	1,23	1,04–1,44*	1,19	0,99–1,42
4	1,03	0,89–1,20	1,05	0,90–1,23	1,04	0,88–1,24
5 (hoogste kwintiel) ref.	1,00		1,00		1,00	
Laag inkomen						
Niet langdurig (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Incidenteel	1,33	0,92–1,93	1,29	0,89–1,88	1,36	0,90–2,06
Langdurig	1,81	1,21–2,70*	1,79	1,20–2,68*	2,03	1,26–3,27*

Analysestap I : gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht.

Analysestap II : gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht en opleiding.

Analysestap III: gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleiding en ernstige ziekten.

*p <0,05

indeling in inkomen blijft in twee van de drie gehanteerde operationalisaties van zorggebruik nadrukkelijk overeind, ook na correctie voor relevante covariabelen. Opleiding blijkt echter een minder geschikte indicator bij ouderen. Het onderscheidend vermogen van opleiding in de drie vormen van zorggebruik was telkens kleiner dan dat van de verschillende operationalisaties van inkomen. Voor de hele bevolking bleek opleiding overigens wel de meest geëigende sociaaleconomische indicator. Huishoudensinkomen

kwam als indicator op de tweede plaats (Otten et al., 2005). Wel werd hierbij de ervaren gezondheid gebruikt om gezondheidsverschillen te beschrijven, en niet het zorggebruik.

Eerder onderzoek naar sociaaleconomische gezondheidsverschillen in de hele bevolking laat een hoger zorggebruik zien door laagopgeleiden (Van der Meer et al., 1996; Lindert et al., 2004; Kunst et al., 2007). In tegenstelling tot

Staat 3

Ouderen van 55–79 jaar naar contact met de fysiotherapeut gedurende een jaar, opleidingsniveau en inkomen (odds ratio's)

	Analysestap I		Analysestap II		Analysestap III	
	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	95% BI
Opleidingsniveau						
Lager onderwijs	0,94	0,79–1,12				
Mavo, vbo	0,91	0,77–1,08				
Havo, vwo,mbo	0,92	0,78–1,09				
Hbo, universiteit (ref.)	1,00					
Huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste kwintiel)	0,99	0,83–1,19	1,03	0,85–1,25	1,08	0,87–1,34
2	0,96	0,80–1,15	0,99	0,82–1,21	1,05	0,85–1,30
3	0,99	0,83–1,19	1,03	0,85–1,24	1,04	0,85–1,27
4	1,03	0,86–1,23	1,05	0,88–1,26	1,12	0,93–1,36
5 (hoogste kwintiel) ref.	1,00		1,00		1,00	
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste kwintiel)	0,95	0,80–1,14	0,99	0,82–1,21	1,11	0,89–1,38
2	0,94	0,79–1,13	0,99	0,81–1,20	1,01	0,82–1,26
3	0,98	0,82–1,18	1,02	0,84–1,23	1,08	0,88–1,32
4	0,95	0,79–1,13	0,97	0,81–1,17	1,02	0,84–1,24
5 (hoogste kwintiel) ref.	1,00		1,00		1,00	
Laag inkomen						
Niet langdurig (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Incidenteel	1,09	0,73–1,63	1,12	0,75–1,67	1,18	0,76–1,81
Langdurig	1,66	1,11–2,47*	1,69	1,13–2,52*	1,58	1,00–2,49*

Analysestap I : gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht.

Analysestap II : gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht en opleiding.

Analysestap III: gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleiding en ernstige ziekten.

*p <0,05

de resultaten van het huidige onderzoek is in genoemd onderzoek geen of juist een tegengesteld verband aangetoond met contact met de medisch specialist, ook na rekening te hebben gehouden met gezondheid. Ook werd in eerder onderzoek de huisarts vaker geraadpleegd, zowel naarmate de opleiding (Van der Meer et al. 1996; Lindert et al., 2004; Kunst et al., 2007) als het huishoudensinkomen (Kunst et al., 2007) lager was. Dit laatste verband verdween na rekening te hebben gehouden met gezondheid. De uitkomsten suggereren dat de sociaaleconomische verschillen in het raadplegen van medische zorgverleners, en in het bijzonder het raadplegen van de specialist, voor de subgroep ouderen aanzienlijk afwijken van die van de hele bevolking.

In dit artikel is ingegaan op de relatie met enkele vormen van zorggebruik bij ouderen. Vaak wordt de subjectieve maat 'ervaren gezondheid' gebruikt om sociaaleconomische gezondheidsverschillen te kunnen beschrijven. De verbanden tussen indicatoren van SES en medisch zorggebruik zijn minder duidelijk dan de verbanden tussen de indicatoren van SES en de ervaren gezondheid. Wellicht dat objectievere maten, waaronder het beroep op zorg, minder duidelijke verbanden laten zien.

In vervolgonderzoek zal worden ingaan op andere gezondheidsmaten in relatie tot sociaaleconomische verschillen bij ouderen. Daarbij zal wederom gebruik worden gemaakt van de drie operationalisaties van inkomen als indicator van SES, waarbij de nadrukkelijke aandacht zal uitgaan naar het onderscheidend vermogen van langdurig laag inkomen. Als blijkt dat de inkomensoperationalisaties ook bij andere gezondheidsmaten vergelijkbaar discrimineren, ligt het voor de hand om het langdurig laag inkomen in de toekomst als een van de centrale indelingsvariabelen te gebruiken om sociaaleconomische verschillen in gezondheid en zorg zichtbaar te maken. Mochten ook de beide andere inkomensoperationalisaties goed discrimineren, dan blijven deze indelingen uiteraard ook hun operationele waarde behouden.

Tot dusver is het alleen mogelijk gebleken om welvaart in termen van inkomen te definiëren. Een andere maat die vooral ook bij ouderen als welvaartsindicator gebruikt zou moeten worden, is het vermogen (saldo van bezittingen en schulden). De op handen zijnde afronding van de ontwikkelwerkzaamheden voor een nieuwe vermogensstatistiek maakt het binnenkort mogelijk om ook de vermogenpositie als indicator te onderzoeken. Op deze wijze kan een omvattende beschrijving worden gegeven van de relatie tussen SES en gezondheid.

Literatuur

Bos, W., 2006, Armoede-indicatoren. Armoedebericht 2006. CBS/SCP, Voorburg/Den Haag.

Dalstra, J.A.A., A.E. Kunst, J.J.M. Geurts, F.J.M. Frenken en J.P. Mackenbach, 2002, Trends on socioeconomic health inequalities in the Netherlands, 1981–1999. *Journal of Epidemiology and Community Health* 56, blz. 927–934.

Huisman, M., A.E. Kunst, O. Andersen, M. Bopp, J.K. Borgan, C. Borrell, G. Costa et al., 2004, Socioeconomic inequalities in mortality among elderly people in 11 European populations. *Journal of Epidemiology and Community Health* 58, blz. 468–475.

Huisman, M., A.E. Kunst en J.P. Mackenbach, 2003, Socioeconomic inequalities in morbidity among the elderly; a European overview. *Social Science and Medicine* 57, blz. 861–873.

Kunst, A., 2007, Sociaal-economische verschillen in sterfte en gezondheid in Nederland. *Bevolkingstrends* 55(1), blz. 34–44.

Kunst, A.E., J.A. Dalstra, B. Bos, J.P. Mackenbach, F.W.J. Otten en J.J. Geurts, 2005, Ontwikkeling en toepassing van indicatoren van sociaal-economische status binnen het Gezondheidsstatistisch Bestand. CBS/Erasmus MC, Voorburg.

Kunst, A.E., W.J. Meering, N. Varenik, J.J. Polder en J.P. Mackenbach, 2007, Sociale verschillen in zorggebruik en zorgkosten in Nederland 2003. RIVM/Erasmus MC, Bilthoven.

Lindert, H. van, M. Droomers en G.P. Westert, 2004, Tweede nationale studie naar ziekten en verrichtingen in de huisartspraktijk. Een kwestie van verschil: verschillen in zelfgerapporteerde leefstijl, gezondheid en zorggebruik. NIVEL/RIVM, Utrecht/Bilthoven.

Mackenbach, J.P. en K. Stronks, 2004, The development of a strategy for tackling health inequalities in the Netherlands. *International Journal for Equity in Health* 3(11), blz. 1–7.

Meer, J.B.W. van der, J. van den Bos en J.P. Mackenbach, 1996, Socioeconomic differences in the utilization of health services in a Dutch population: the contribution of health status. *Health Policy* 37(1), blz. 1–18.

Otten, F.W.J., J.A.A. Dalstra, J.J.M. Geurts en A.E. Kunst, 2005, Inkomensongelijkheid en gezondheidsverschillen. *Gezondheid en zorg in cijfers*. CBS, Voorburg/Heerlen.

Swinkels, H., 2006, Trends in gezondheid, zorggebruik en leefstijl. 25 jaar CBS-gezondheidsenquêtes. *Gezondheid en zorg in cijfers*. CBS, Voorburg/Heerlen.

Wingen, M. en F. Otten, 2007, Trends in consultaties huisarts, specialist en fysiotherapeut door ouderen. *Bevolkingstrends* 55(4), blz. 84–91.

Intergenerationele overdracht van de leeftijd bij geboorte van het eerste kind

Liesbeth Steenhof¹⁾ en Aart C. Liefbroer²⁾

Onderzoek naar intergenerationele overdracht van vruchtbaarheidsgedrag heeft zich tot nu toe vooral gericht op het aantal kinderen. Het hier beschreven onderzoek richt zich op de overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind. Speciale aandacht wordt besteed aan veranderingen van de sterkte van deze overdracht over cohorten heen. Op basis van eerder onderzoek is het onduidelijk of verwacht kan worden dat deze overdracht in de tijd zal toe- of afnemen. Event history analyse op Nederlandse registergegevens toont een forse mate van intergenerationele overdracht van de leeftijd waarop het eerste kind wordt geboren. De overdracht van moeders op kinderen neemt over de cohorten heen toe. De intergenerationele overdracht wordt zwakker naarmate kinderen het ouderschap langer uitstellen. Op jonge leeftijden geldt dat de overdracht van moeders op kinderen sterker is dan die van vaders op kinderen.

1. Inleiding

Uit de literatuur is bekend dat kinderen van wie de ouders naar verhouding veel kinderen hebben, zelf ook een relatief groot gezin krijgen (Anderton et al., 1987; Murphy en Wang, 2001; Murphy en Knudsen, 2002) en dat kinderen van wie de ouders relatief jong aan kinderen begonnen zelf ook relatief jong hun eerste kind krijgen (Furstenberg et al., 1990; Horwitz et al., 1991; Kahn en Anderson, 1992; Barber, 2000). Veel minder is bekend over de verandering van deze intergenerationele overdracht over cohorten. Een toename in de intergenerationele overdracht van het aantal kinderen door de jaren heen is aangetoond (Murphy, 1999; Murphy en Wang, 2001), maar het is onbekend of hetzelfde geldt voor de intergenerationele overdracht van het tijdstip waarop het eerste kind wordt geboren.

Er kunnen verschillende argumenten worden gegeven waarom de sterkte van de intergenerationele overdracht van de leeftijd waarop het eerste kind wordt geboren geringer zou zijn onder jongere cohorten. Ten eerste is de leeftijd bij geboorte van het eerste kind veel hoger dan een aantal decennia geleden (Sobotka, 2004) en is het kindertal per vrouw ook veel lager (Douglass, 2005). Hierdoor kan het

¹⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.

²⁾ Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, Den Haag, en Vrije Universiteit, Amsterdam.

Deze bijdrage is een vertaling van Steenhof, L. en A.C. Liefbroer, 2008, Intergenerational transmission of age at first birth in the Netherlands for birth cohorts born between 1935 and 1984: Evidence from municipal registers. *Population Studies* 62(1), blz. 69–84. DOI: 10.1080/00324720701788616. Beschikbaar via: <http://www.informaworld.com/smpp/content~content=a790631894~db=all~order=page>

ouderlijk vruchtbaarheidsgedrag minder relevant zijn geworden voor vruchtbaarheidsbeslissingen van de kinderen. Ten tweede heeft in de maatschappij een proces van individualisering plaatsgevonden (Giddens, 1991; Beck en Beck-Gernsheim, 1995). Dit proces zou ertoe kunnen hebben geleid dat jongeren zich minder dan vroeger laten leiden door de wijze waarop hun ouders tegen allerlei zaken, zoals kinderen krijgen, aankijken. Omdat de leeftijd waarop het eerste kind wordt geboren sterk gerelateerd is aan het opleidingsniveau (Blossfeld and Huinink, 1991) zou, ten derde, de overdracht van de leeftijd waarop het eerste kind wordt geboren deels een bijproduct kunnen zijn van de intergenerationele overdracht van het opleidingsniveau (De Graaf et al., 2000). De zwakker wordende intergenerationele overdracht van opleidingsniveau die waargenomen is in veel Westerse landen, waaronder Nederland, Duitsland en de Verenigde Staten (Rijken, 1999; Sieben et al., 2001; Korupp et al., 2002), kan leiden tot afnemende intergenerationele overdracht van de leeftijd waarop het eerste kind wordt geboren.

Daarentegen zijn er ook op zijn minst twee argumenten te geven waarom de sterkte van de intergenerationele overdracht van de leeftijd waarop het eerste kind wordt geboren zou kunnen zijn toegenomen. Ten eerste suggereren Kohler et al. (1999) dat de invloed van normen en waarden binnen een familie sterker is in een geïndividualiseerde maatschappij omdat, bij gebrek aan algemeen gedeelde normen, het individu vooral terugvalt op het persoonlijke netwerk. Als dit zo is, zouden in moderne, geïndividualiseerde samenlevingen ouderlijke normen er meer toe kunnen doen dan vroeger, wat zou kunnen leiden tot een sterkere mate van intergenerationele overdracht. Ten tweede kan ook de toegenomen controle over vruchtbaarheid als gevolg van de introductie en verspreiding van betrouwbare anticonceptiva ertoe hebben geleid dat de intergenerationele overdracht van vruchtbaarheidsgedrag is versterkt (Anderton et al., 1987).

Gegeven deze tegenstrijdige verwachtingen wordt in dit artikel getracht meer inzicht te krijgen in de vraag of de sterkte van de intergenerationele overdracht van de leeftijd bij de start van het ouderschap in de tijd is veranderd. Daarnaast wordt onderzocht of de intergenerationele overdracht zwakker wordt naarmate kinderen ouder worden, en of deze overdracht afhankelijk is van het geslacht van het kind en van de ouder. We maken hiervoor gebruik van een door het CBS geconstrueerd gegevensbestand waarin registergegevens van ouders en kinderen zijn gekoppeld.

2. Achtergrond

2.1 Intergenerationele overdracht van de leeftijd bij geboorte van het eerste kind

Er is tot nu toe weinig aandacht besteed aan de intergenerationele overdracht van het tijdstip waarop iemand vader of

moeder wordt. Het onderzoek hiernaar is voornamelijk gericht op de intergenerationale overdracht van tienerzwangerschappen (Horwitz et al., 1991; Furstenberg et al., 1990; Kahn en Anderson, 1992; Manlove, 1997), vooral omdat tienermoederschap veelal samenhangt met sociaal-economische problemen. Uit dit onderzoek blijkt dat kinderen van erg jonge moeders zelf ook een verhoogde kans hebben om jong vader of moeder te worden. Het onderzoek van Barber (2000) is het enige onderzoek dat zich niet beperkt tot de overdracht van tienerouderschap, maar ook moeders en dochters in het onderzoek betreft die na de 20e verjaardag een kind hebben gekregen. Uit haar onderzoek blijkt dat naarmate de moeder zelf jonger een kind heeft gekregen, de leeftijdsspecifieke kansen van dochters om een buiten-echtelijk kind te krijgen toenemen. Dochters van jonge moeders hebben geen hogere leeftijdsspecifieke kansen op een geboorte binnen het huwelijk. Er lijkt echter wel sprake te zijn van een indirect effect van leeftijd, omdat dochters van jonge moeders eerder trouwen.

Er zijn diverse argumenten te geven waarom er sprake zou kunnen zijn van intergenerationale overdracht van de leeftijd waarop men voor het eerst een kind krijgt (vgl. Barber, 2000). De socialisatietheorie (Axinn et al., 1994; Barber en Axinn, 1998; Kapinus, 2004; Amato, 1996) gaat er van uit dat overeenstemming in gedrag tussen ouders en kinderen een gevolg is van het feit dat de kinderen dit gedrag, bewust of onbewust, leren van hun ouders. Een belangrijk mechanisme in dit opzicht loopt via de overdracht van attitudes. Vormt de leeftijd waarop ouders hun eerste kind kregen een weerspiegeling van hun opvattingen over de ideale leeftijd om een eerste kind te krijgen, en slagen zij erin hun opvatting op dit punt op hun kinderen over te dragen, dan zal dit leiden tot intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van een eerste kind. Maar ouders kunnen ook andere mechanismen, zoals sociale controle, gebruiken om overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind van ouders op kinderen te stimuleren. Op basis van de socialisatietheorie kan daarom intergenerationale overdracht van de leeftijd van ouderschap worden verwacht.

In de statusoverdrachttheorie is de overdracht van een bepaald gedrag een bijverschijnsel van exogene factoren die het gedrag van zowel de ouders als de kinderen beïnvloeden. Deze factoren kunnen bestaan uit genen (Foster, 2000; Kohler et al., 1999; Morgan en King, 2001), gedeelde maatschappelijke omstandigheden of overeenkomsten tussen ouders en kinderen in hun levensloop op andere levenssterreinen (Amato, 1996; Kalmijn et al., 2006; Kahn en Anderson, 1992). Met betrekking tot de intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de start van het ouderschap lijkt vooral het opleidingsniveau een belangrijke factor. In het algemeen willen vrouwen (en mannen) eerst een opleiding afronden voordat er over kinderen wordt nagedacht (Blossfeld en Huinink, 1991). Het is daardoor logisch dat lager opgeleiden eerder aan kinderen beginnen dan hoger opgeleiden. Uit eerder onderzoek blijkt dat opleidingskansen worden overgedragen van ouders op kinderen (De Graaf et al., 2000). Op basis van de statusoverdrachttheorie kan dan worden gesuggereerd dat de overdracht van de leeftijd waarop het eerste kind wordt geboren een bijverschijnsel is van het opleidingsniveau van de ouders en het kind. Beide theorieën leiden tot de verwachting dat er in het algemeen sprake zal zijn van intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de start van het ouderschap.

2.2 *Veranderingen in de sterkte van de intergenerationale overdracht over de cohorten*

Tot nu toe heeft geen enkele studie zich gericht op de verandering in de sterkte van de intergenerationale overdracht door de tijd heen. Twee onderzoeken (Murphy, 1999; Murphy en Wang, 2001) hebben echter wel de verandering in de tijd onderzocht van de overdracht van het aantal kinderen. Uit deze onderzoeken blijkt dat de relatie tussen het aantal kinderen van opeenvolgende generaties in de loop van de tijd sterker is geworden. De theorieën die in de vorige paragraaf aan bod zijn gekomen, bieden aanknopingspunten voor de verklaring van de mogelijke stijging in de sterkte van de intergenerationale overdracht door de jaren heen.

De statusoverdrachttheorie suggereert dat de intergenerationale overdracht deels wordt veroorzaakt door gedeelde genen. Kohler et al. (1999) vinden hiervoor ondersteuning in hun onderzoek onder Deense tweelingen, maar concluderen ook dat vruchtbaarheidsgedrag minder sterk wordt overgedragen in een periode waarin er strakke gedeelde waarden en normen heersen dan in een periode met minder sociale controle. Zij interpreteren dit als een voorbeeld van de interactie tussen genen en omgeving. Bij gebrek aan algemeen gedeelde normen zou het effect van de genen belangrijker kunnen worden, wat resulteert in een sterkere mate van intergenerationale overdracht. Een meer sociologische variant van deze redenering is dat individuen in onzekere tijden vooral terugvallen op hun persoonlijke netwerk. In die situatie zouden ouderlijke normen er juist meer toe kunnen doen.

Een ander argument voor een mogelijke stijging van de intergenerationale overdracht in de loop van de tijd is de introductie, verspreiding en maatschappelijke acceptatie van betrouwbare anticonceptiva sinds de jaren zestig. Hierdoor werd het mogelijk om het tijdstip van de geboorte van het eerste kind beter te plannen. Voor zover de overdracht van de leeftijd van de geboorte van het eerste kind het gevolg is van de overdracht van opvattingen omtrent de ideale leeftijd om een eerste kind te krijgen, mag worden verwacht dat de toenemende controle over het vruchtbaarheidsgedrag deze overdracht heeft bevorderd, doordat kinderen nu beter hun – deels van hun ouders overgenomen – opvattingen weten te realiseren. Op grond van deze redenering is het aannemelijk dat het effect van intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de start van het ouderschap groter is voor de cohorten die kinderen hebben gekregen na de introductie van deze betrouwbare anticonceptiva dan voor de cohorten die ervóór kinderen hebben gekregen.

Andere argumenten pleiten echter voor een afname van de sterkte van intergenerationale overdracht onder recentere geboortecohorten. Vanuit het gezichtspunt van de socialisatietheorie kan beargumenteerd worden dat ouders tegenwoordig minder proberen om hun kinderen te beïnvloeden, en als ze dit wel proberen hierin minder succesvol zijn dan ouders van vroeger. Lag de nadruk in het opvoeden vroeger sterk op discipline, tegenwoordig ligt de nadruk sterker op het stimuleren van jongeren om zelf hun weg in het leven te bepalen (Lesthaeghe en Surkyn, 1988; Arnett, 2000). Daarnaast is het ouderschap door de tijd heen steeds meer

uitgesteld, waardoor de relevantie van het vruchtbaarheidsgedrag van de ouders geringer zal zijn dan voor eerdere cohorten. Ook hebben zich veranderingen voorgedaan in de overdracht van het opleidingsniveau. Er van uitgaande, zoals eerder vermeld, dat het niveau van intergenerationele overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind afhangt van de sterkte van de intergenerationele overdracht van het opleidingsniveau, en dat de overdracht van opleidingsniveau zwakker wordt in veel Westerse landen (Sieben et al., 2001; Korupp et al., 2002), kan ook een afnemende sterkte van de overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind worden verwacht.

2.3 *Geslachts- en leeftijdsverschillen in de sterkte van intergenerationele overdracht*

Onderzoeken naar de overdracht van tienerzwangerschappen (Horwitz et al., 1991; Furstenberg et al., 1990; Kahn en Anderson, 1992; Manlove, 1997) tonen aan dat de intergenerationele overdracht van de leeftijd bij geboorte van het eerste kind op jonge leeftijd sterk is. Op oudere leeftijden is de sterkte van deze overdracht tot dusver niet onderzocht, maar er is wel een argument om aan te nemen dat deze sterkte afneemt naarmate kinderen ouder worden. Hoe ouder kinderen worden, hoe meer ze zich immers losmaken van hun ouders. Enerzijds maken ze zich fysiek los, onder meer doordat zij op zichzelf gaan wonen (Aasve et al., 2002). Anderzijds is sprake van een mentaal losmaken: ze ontwikkelen hun eigen opvattingen, ook gebaseerd op opvattingen van anderen, zoals partner en vrienden (Arnett, 2000). Dit suggereert dat het vruchtbaarheidsgedrag en de vruchtbaarheidsopvattingen van ouders voor jonge volwassenen meer van belang zijn dan voor iets minder jonge volwassenen. Dit geeft aanleiding tot de veronderstelling dat de sterkte van de intergenerationele overdracht van de start van het ouderschap afneemt als kinderen ouder worden.

Geslachtsverschillen in de sterkte van de intergenerationele overdracht van de leeftijd bij de start van het ouderschap kunnen enerzijds bestaan aan de kant van de ouders, anderzijds aan de kant van de kinderen. In de meeste onderzoeken wordt alleen de intergenerationele overdracht van vruchtbaarheidsgedrag onderzocht van de moeder op haar kinderen. De onderzoeken laten zien dat deze overdracht sterker is tussen moeders en dochters dan tussen moeders en zonen (Barber, 2001; Furstenberg et al., 1990; Horwitz et al., 1991; Kohler et al., 1999; Murphy en Knudsen, 2002). Een argument voor de iets minder sterke overdracht op zonen kan liggen in het idee dat zonen vrijer worden opgevoed dan dochters. Dochters worden vaak meer in de gaten gehouden door hun ouders. Hierdoor zou de intergenerationele overdracht voor dochters sterker kunnen zijn dan voor zonen.

Onderzoek naar verschillen tussen moeders en vaders in de sterkte van intergenerationele overdracht is niet voorhanden. Wel blijkt uit onderzoek dat de band van het kind met de moeder veelal sterker is dan die met de vader (Thornton et al., 1995). Verder komt het overgrote deel van de opvoedkundige taken ook veelal bij de moeder terecht (Sayer et al., 2004). Zowel de mogelijk betere band met de moeder als de grotere mate van blootstelling aan de opvat-

tingen van de moeder suggereert dat kinderen mogelijk de opvattingen en gedragingen van de moeder eerder overnemen dan die van de vader, en dat de intergenerationele overdracht derhalve groter zal zijn voor moeders dan voor vaders. Het is echter ook mogelijk dat niet zozeer het geslacht van de ouder of van het kind op zichzelf belangrijk is, maar dat het bij de sterkte van de overdracht meer gaat om de combinatie van het geslacht van de ouder en het kind. Dit idee gaat ervan uit dat kinderen het gedrag van de ouder van hetzelfde geslacht gebruiken als voorbeeld (Aldous en Hill, 1965). Hierdoor zou de sterkte van de intergenerationele overdracht van de leeftijd bij de start van het ouderschap sterker zijn tussen ouder en kind van hetzelfde geslacht dan tussen ouder en kind van verschillend geslacht.

3. Gegevens en methode

Om de intergenerationele overdracht van leeftijd bij de start van het ouderschap te bestuderen, is gebruik gemaakt van informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA). De GBA is een gedecentraliseerd systeem waarin gegevens zijn opgeslagen van alle personen die bij Nederlandse gemeenten als inwoner staan ingeschreven. Deze gegevens bestaan uit persoonsgegevens, zoals geboortedatum, geslacht, geboorteland en burgerlijke staat. Daarnaast hebben alle personen die ingeschreven staan in de GBA een uniek identificatienummer, het A-nummer. Met dit A-nummer is het mogelijk om alle informatie die in de GBA over een persoon bekend is te koppelen met andere informatie waarbij het A-nummer bekend is. Naast deze gegevens over de persoon zelf, bevat de GBA ook gegevens van gerelateerden van deze persoon. Onder gerelateerden worden ouder(s), (ex-)echtgenoot en kind(eren) verstaan. Van een gerelateerde zijn onder meer de geboortedatum, het geslacht en het geboorteland opgenomen. Het A-nummer van een gerelateerde wordt alleen vermeld als voldaan is aan de voorwaarde dat de gerelateerde ooit is ingeschreven in de GBA en dat de persoon en de gerelateerde op enig moment na inwerkingtreding van de GBA, op 1 oktober 1994, waren ingeschreven in dezelfde gemeente.

Het CBS heeft op basis van de persoonsgegevens en gerelateerdegegevens uit de GBA een groot gegevensbestand gemaakt met daarin voor zoveel mogelijk inwoners van Nederland naast het eigen A-nummer het A-nummer van een of beide ouders. Als het niet mogelijk was om de A-nummers van ouders direct te koppelen aan die van de kinderen, is met behulp van huwelijksgegevens alsnog geprobeerd om deze personen aan hun ouders te koppelen (Steenhof en Prins, 2005). Op basis van informatie uit de GBA tot 1 januari 2005 bestaat het bestand uit ruim 13 miljoen personen en hun ouder(s). Tachtig procent hiervan is gekoppeld aan beide ouders, 16 procent is alleen aan een moeder gekoppeld en 4 procent alleen aan een vader. Dit bestand biedt de mogelijkheid om alle gegevens uit de GBA van ouders en kinderen met elkaar in verband te brengen. Een belangrijke kracht van het bestand is gelegen in de omvang. Sinds de laatste volkstelling in 1971 heeft het CBS niet eerder de beschikking gehad over een bestand dat op vrijwel integrale basis intergenerationeel onderzoek mogelijk maakt.

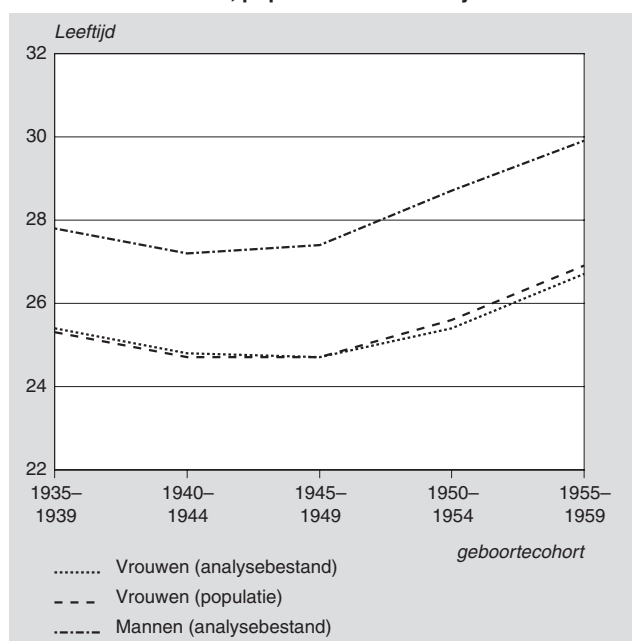

Ondanks de forse omvang heeft ook dit gegevensbestand zijn beperkingen. Hoewel er ruim 13 miljoen personen aanwezig zijn, ontbreken toch zo'n 5 miljoen personen (het totaal van ruim 18 miljoen bestaat uit alle personen die vanaf 1 januari 1995 ingeschreven zijn geweest in de GBA). Het gaat hier vooral om oudere personen van wie de ouders al vóór 1995 zijn overleden. Vooral oudere geboortecohorten zijn dus ondervertegenwoordigd in het bestand. Daarnaast is het niet vanzelfsprekend dat alle kinderen van de ouder(s) die nog leefden op 1 januari 2005 aanwezig zijn in het gegevensbestand. Als kinderen zijn overleden of geëmigreerd vóór 1 januari 1995, zijn ze in ieder geval niet aanwezig in het bestand. Daarnaast kunnen er andere (onbekende) oorzaken zijn waardoor niet alle kinderen aan hun ouders gekoppeld konden worden.

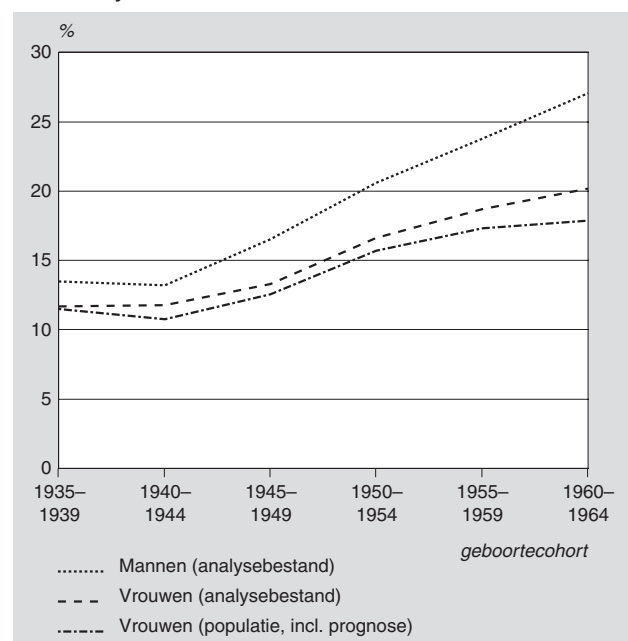
Het gevolg hiervan zou op verschillende manieren invloed kunnen hebben op de resultaten van ons onderzoek. Enerzijds wordt de leeftijd van de ouders bij de geboorte van hun eerste kind overschat als het eerste kind niet in het bestand aanwezig is en jongere kinderen wel. Anderzijds wordt een persoon onterecht als kinderloos beschouwd als hij of zij wel kinderen heeft gekregen, maar deze niet gekoppeld konden worden. Daarnaast zou de groep personen aan wie geen ouders gekoppeld kunnen worden selectief kunnen zijn, waardoor de resultaten vertekend worden.

Om een indruk te krijgen van de selectiviteit van de groep personen in ons bestand, zijn vruchtbaarheidsindicatoren zoals berekend op basis van het bestand vergeleken met gegevens die bekend zijn voor de gehele Nederlandse bevolking. Deze vergelijking heeft plaatsgevonden op drie, voor de studie van vruchtbaarheid centrale indicatoren, te weten de gemiddelde leeftijd van de ouder bij geboorte van het eerste kind, het aandeel kinderlozen en de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers. In de grafieken hebben we ons beperkt tot alleen die geboortecohorten van vrouwen die de vruchtbare leeftijd al achter de rug hebben.

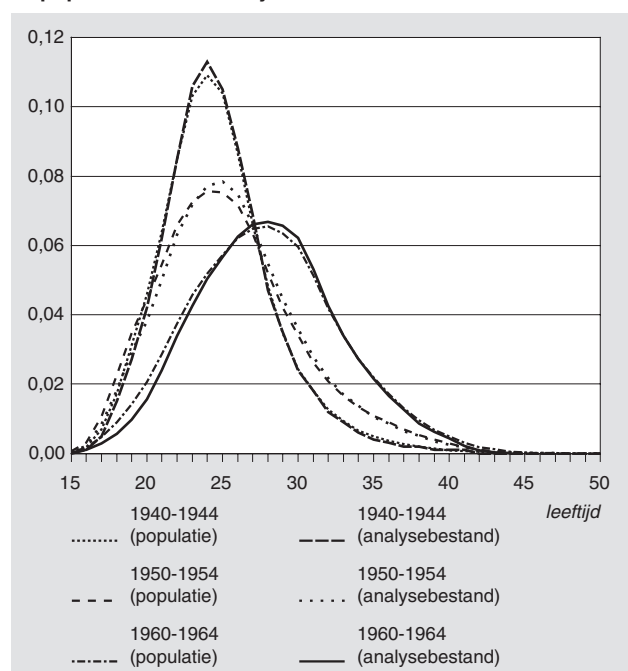
1. Gemiddelde leeftijd van de moeder/vader bij de geboorte van het eerste kind, populatiedata en analysebestand

2. Aandeel kinderloze vrouwen en mannen, populatiedata en analysebestand

3. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers voor vrouwen, populatiedata en analysebestand

De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen ligt voor de moeders in ons gegevensbestand zeer dicht bij die voor de totale populatie moeders in Nederland (grafiek 1). De vrouwen in het bestand lijken dus representatief wat betreft leeftijd bij geboorte van het eerste kind. Voor de gemiddelde leeftijd waarop mannen hun eerste kind krijgen, is er geen vergelijkingsmateriaal. Uit grafiek 1 blijkt dat deze curve die van de vrouwen volgt met ongeveer 2,5 tot 3 jaar leeftijdsverschil. Dit lijkt zeer aannemelijk, omdat dit ook ongeveer overeenkomt met het leeftijdsverschil tussen mannen en vrouwen bij huwelijksluiting (Van Poppel et al., 2001). Het lijkt dan ook redelijk te veronderstellen dat de

mannen in ons bestand op dit punt representatief zijn voor alle mannen in Nederland.

Het aandeel kinderloze vrouwen ligt in ons bestand 1 à 2 procent boven dat van de gehele vrouwelijke Nederlandse bevolking (grafiek 2). Dat de jongere cohorten iets meer afwijken, komt deels doordat een aantal vrouwen in deze cohorten nog een kind zal krijgen, terwijl de gegevens voor de populatie als geheel voor de jongste cohorten gecorrigeerd zijn voor nog te verwachten geboorten. Hierdoor zal het uiteindelijke verschil iets lager uitvallen. Toch zal voor de jongste geboortecohorten een gering verschil blijven bestaan. Het aandeel kinderloze mannen ligt gemiddeld ongeveer 4 procent hoger dan dat voor vrouwen. Dit lijkt aannemelijk omdat van de mannen een groter deel zonder partner blijft dan van de vrouwen (De Graaf en Steenhof, 2006)).

Om na te gaan of het in grafiek 2 geconstateerde verschil in kinderloosheid gelijkmatig verdeeld is over de vruchtbare levensfase, zijn – per cohort – de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gebaseerd op ons bestand vergeleken met die van de gehele Nederlandse bevolking (grafiek 3). Uit deze grafiek blijkt dat de afwijking in vruchtbaarheid op basis van ons bestand gering is en redelijk gelijkmatig verdeeld over alle leeftijden, wat mogelijke selectiviteit niet aannemelijk maakt. Hoewel een klein deel van de vrouwen in onze steekproef dus onterecht als nog kinderloos wordt beschouwd, zijn er geen aanwijzingen dat onterecht kinderloos beschouwde personen ongelijk verdeeld zijn over de onderscheiden groepen. Ook zijn er geen aanwijzingen dat de personen aan wie geen ouders konden worden gekoppeld in hun vruchtbaarheidsgedrag afwijken van degenen aan wie wel ouders zijn gekoppeld. We nemen daarom aan dat de beperkingen van ons bestand de resultaten niet beïnvloeden.

Omdat de – vanwege het ontbreken van niet meer in leven zijnde ouders – oudere geboortecohorten ondervertegenwoordigd zijn in het bestand, zijn alleen de geboortecohorten vanaf 1935 geselecteerd voor onze analyses. In verband met de overzichtelijkheid is ervoor gekozen te werken met vijfjaars-geboortecohorten. Ons uiteindelijke analysebestand bestaat uit circa 2,9 miljoen dochters en 3,0 miljoen zonen (staat 1). Bijna 1,7 miljoen dochters hebben één of meer kinderen gekregen en 1,5 miljoen zonen zijn vader. De personen die geboren zijn tussen 1935 en 1964 maken al

deel uit van onze analyses. Al deze cohorten zijn namelijk minimaal 40 jaar, een leeftijd waarop een grote meerderheid van de personen die een kind willen dat ook daadwerkelijk hebben gerealiseerd. Afhankelijk van de onderscheiden leeftijdscategorieën waarop een kind wordt gekregen, zijn recentere cohorten toegevoegd. Voor de kans om vóór leeftijd 20 een eerste kind te krijgen, bijvoorbeeld, zijn alle personen geboren tussen 1935 en 1984 meegenomen in de analyse.

De afhankelijke variabele in dit onderzoek is de leeftijd (in maanden vanaf de geboorte) waarop een persoon een eerste kind heeft gekregen. Als de persoon op 1 januari 2005 nog geen kind had gekregen, is deze gecensureerd op de leeftijd die deze persoon op deze datum heeft bereikt.

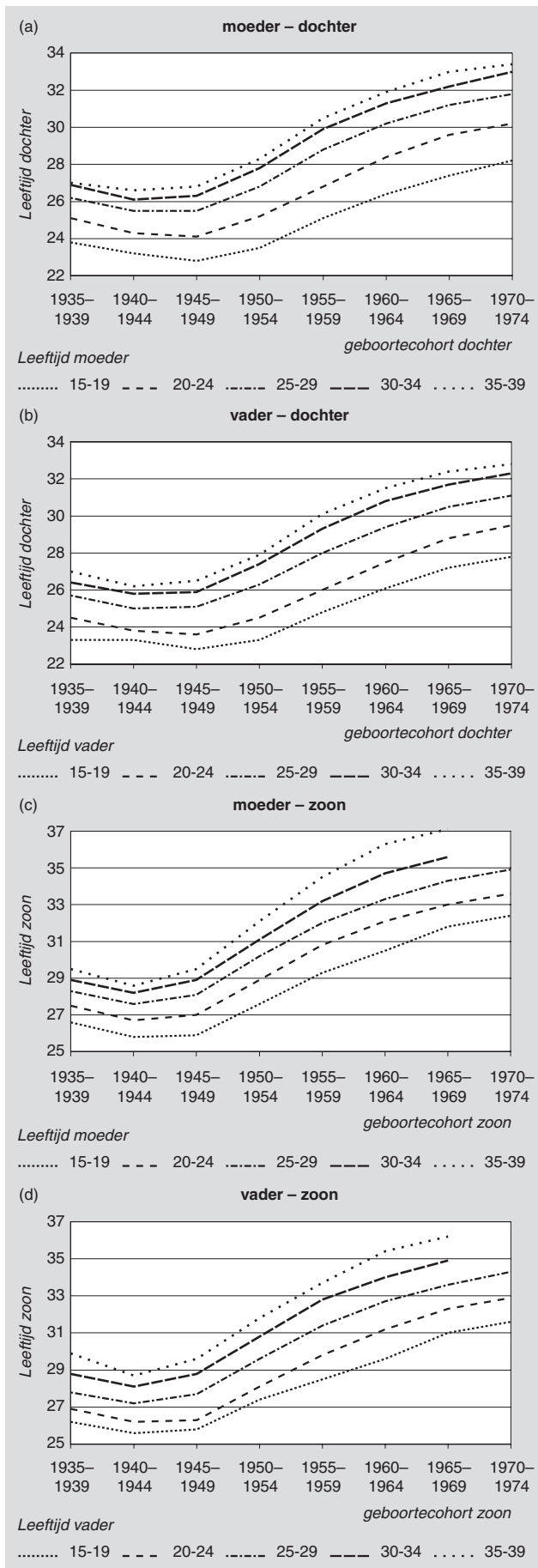
De belangrijkste covariaten zijn de leeftijd van de ouders toen zij hun eerste kind kregen (in jaren vanaf de geboorte) en het geboortecohort van het kind. Er zijn drie verschillende variabelen voor de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind geconstrueerd. Het gaat hier om de leeftijd van de moeder en de leeftijd van de vader bij de geboorte van het eerste kind. Deze variabelen zijn gebruikt om de relatieve bijdrage van beide ouders te achterhalen. Ook is de gemiddelde leeftijd van beide ouders bij de geboorte van het eerste kind berekend en gebruikt in de multivariate analyse om het gecombineerde effect van beide ouders op de leeftijd van hun kind bij de geboorte van het eerste kind vast te stellen.

Daarnaast is een aantal controlevariabelen in het Cox regressiemodel opgenomen om zeker te zijn dat het effect van intergenerationele overdracht blijft bestaan als rekening wordt gehouden met andere aspecten van het vruchtbaarheidsgedrag van de ouders. Ten eerste zou het zo kunnen zijn dat niet zozeer de leeftijd waarop ouders hun eerste kind kregen de leeftijd bij de start van het ouderschap van hun kind beïnvloedt, maar veel meer de leeftijd van de ouders bij de geboorte van het kind zelf (focuskind). Om hiermee rekening te houden, zijn de leeftijd van de moeder en de vader bij de geboorte van het focuskind zelf meegenomen in de analyse. Ten tweede zou het zo kunnen zijn dat niet zozeer de leeftijd waarop ouders hun eerste kind kregen van belang is, maar meer het aantal kinderen dat ze hebben gekregen. De intergenerationele overdracht van het kindertal zou ertoe kunnen leiden dat personen die veel kinderen willen vroeg starten met het ouderschap, evenals hun ouders. Om hiermee rekening te houden is het totaal aantal kinderen van beide ouders en het rangnummer van het

Staat 1
Aantal personen in analysebestand naar geslacht, geboortecohort en ouderschapstatus

Geboortecohort	Dochters			Zonen		
	zonder kind	met kind	totaal	zonder kind	met kind	totaal
	<i>x 1 000</i>					
1935–1939	2	13	15	2	13	15
1940–1944	6	41	47	6	42	49
1945–1949	16	105	122	21	107	128
1950–1954	33	166	199	43	166	210
1955–1959	56	244	301	76	240	316
1960–1964	82	322	405	120	306	426
1965–1969	118	360	477	187	316	503
1970–1974	146	241	387	226	180	406
1975–1979	344	153	497	441	81	522
1980–1984	390	29	419	430	8	439
Totaal	1194	1675	2869	1552	1461	3013

4. Mediane leeftijd bij de geboorte van het eerste kind, naar leeftijd van de ouder bij de geboorte van het eerste kind en het geboortecohort van de kinderen

focuskind bij beide ouders meegenomen in de analyse. Wegens de aanwezigheid van interactie-effecten zijn de waarden van in de analyse betrokken variabelen gecentreerd rond de gemiddelde waarde van deze variabelen.

Het effect van intergenerationale overdracht van de leeftijd van de ouder bij geboorte van het eerste kind wordt onderzocht met behulp van 'event history' technieken (Blossfeld en Rohwer, 1995). In de eerste plaats zijn voor diverse subgroepen overlevingstafels geschat. Op basis van deze overlevingstafels worden subgroepen vergeleken wat betreft de mediane leeftijd waarop personen in die subgroepen een eerste kind hebben gekregen. Ook worden leeftijdsspecifieke geboortekansen getoond die met behulp van overlevingstafels zijn geschat. In de tweede plaats zijn diverse Cox regressiemodellen geschat. Met behulp van Cox regressie-analyse is het mogelijk om de effecten van diverse factoren (leeftijd moeder, leeftijd vader, cohort etc.) simultaan te schatten. Een probleem bij het gebruik van Cox regressie ter beantwoording van onze onderzoeksvraag is dat Cox regressie veronderstelt dat effecten van covariaten proportioneel zijn. Dit wil zeggen dat de relatieve kansverhouding tussen groepen op alle leeftijden gelijk is. Een dergelijke aanname is bij het bestuderen van veranderingen in vruchtbaarheidsgedrag vrijwel nooit houdbaar. Om dit probleem te ondervangen is daarom steeds per vijfjaars-leeftijdsklasse (15–19 jaar, 20–24 jaar, 25–29 jaar, 30–34 jaar en 35–39 jaar) het effect van de covariaten op de kans op het krijgen van een eerste kind nagegaan.

Een belangrijke beslissing bij het interpreteren van de analyseresultaten is hoe het relatieve belang van de effect-parameters is vast te stellen. Hier spelen twee zaken. Ten eerste is het zo dat, hoewel niet alle kinderen aan ouders gekoppeld konden worden, het analysebestand meer lijkt te zijn gebaseerd op populatiecijfers dan op steekproefcijfers, waardoor testen op significantie niet nodig is. Toch is het interessant om te achterhalen welke effecten (relatief) sterk en welke (relatief) zwak zijn. Hiervoor kunnen t-scores en p-waarden worden gebruikt. Dit brengt het tweede punt met zich mee. De grootte van het bestand maakt de klassieke statistische criteria onbruikbaar, omdat bijna alle variabelen significant zullen zijn op het 'p < 0,05-niveau'. Het blijkt dat de gegevensset zo groot is dat zelfs de Bayese benadering zoals genoemd door Raftery (1995) onbruikbaar is, omdat de meeste effecten nog steeds 'sterk' zijn volgens deze methode. Om een indicatie te geven van de sterkte van de effecten zijn vier effectklassen onderscheiden gebaseerd op de t-waarden die samenhangen met de effect-parameters en hun standaardfout. Effecten met een t-waarde onder 2 worden beschouwd als 'verwaarloosbaar', t-waarden tussen 2 en 10 als 'zwak', t-waarden tussen 10 en 20 als 'gemiddeld' en t-waarden van 20 en meer als 'sterk'. Hoewel het een ad hoc-criterium betreft, geeft dit toch een indicatie van de relatieve sterkte van elk effect in de Cox regressie-analyses.

4. Resultaten

4.1 Resultaten gebaseerd op de overlevingstafels

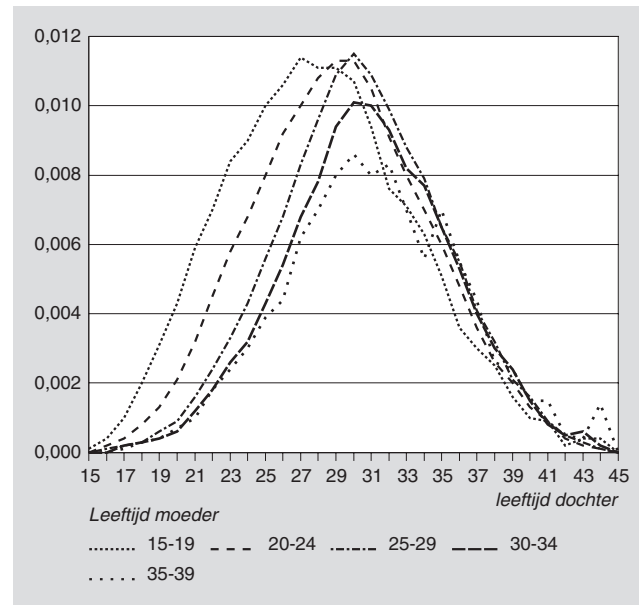
Om een eerste indruk te krijgen van de mate van intergenerationale overdracht, is in grafieken 4a-d de mediane leeftijd bij de geboorte van het eerste kind weergegeven voor zonen en dochters, uitgesplitst naar de leeftijd waarop de ouder zelf een eerste kind heeft gekregen en het geboortecohort van de zoon of dochter.

Grafiek 4a laat de relatie zien tussen de leeftijd waarop de moeder haar eerste kind heeft gekregen en de leeftijd waarop de dochter haar eerste kind kreeg. Voor alle geboortecohorten geldt dat alle opeenvolgende onderscheiden leeftijdsgroepen van de moeder zorgen voor een verhoging van de mediane leeftijd bij de geboorte van het eerste kind van haar dochter. Hetzelfde patroon – hoe hoger de leeftijd van de ouder bij de geboorte van zijn of haar eerste kind, hoe ouder ook het kind bij de geboorte van zijn of haar eerste kind – is ook waarneembaar in grafieken 4b, 4c en 4d. Het geldt dus voor alle geslachtscombinaties van ouders en kinderen. Kortom, er is duidelijk sprake van intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind.

Grafiek 4 geeft ook een eerste indicatie van de verandering van de intergenerationale overdracht over de cohorten heen, door veranderingen in het verschil van de mediane leeftijd bij de geboorte van het eerste kind voor dochters met jonge moeders en dochters met oudere moeders. Bijvoorbeeld, van de dochters die geboren zijn tussen 1935 en 1939 en een moeder hebben die haar eerste kind kreeg voor haar 20e verjaardag, heeft 50 procent zelf al een eerste kind voor haar 24e verjaardag. Van de dochters die in dezelfde periode geboren zijn met een moeder die haar eerste kind kreeg na haar 34e verjaardag, heeft pas op 27-jarige leeftijd 50 procent haar eerste kind. Voor de dochters die eind jaren dertig geboren zijn, is het verschil in mediane leeftijd tussen dochters van jonge moeders en dochters van oude moeders dus ruim 3 jaar. Uit grafiek 4a blijkt dat dit verschil in mediane leeftijd groter wordt bij jongere geboortecohorten. Voor dochters die geboren zijn tussen 1970 en 1974 en van wie de moeder al voor haar 20e verjaardag haar eerste kind kreeg, heeft 50 procent een kind voor haar 28e verjaardag. Van de dochters met een moeder die haar eerste kind na haar 35e verjaardag kreeg, wordt dit aandeel pas bereikt op leeftijd 33. Voor de dochters die begin jaren zeventig zijn geboren is het verschil in mediane leeftijd tussen dochters met jonge moeders en dochters met oude moeders ruim 5 jaar. We kunnen dus concluderen dat het verschil in de mediane leeftijd bij de geboorte van het eerste kind tussen dochters van jonge moeders en dochters van oude moeders over de cohorten heen toeneemt. Eenzelfde patroon van een over de cohorten heen toenemend verschil in de mediane leeftijd waarop kinderen van jonge ouders en kinderen van oude ouders hun eerste kind krijgen, is ook zichtbaar voor de andere geslachtscombinaties. Wel is het zo dat deze verschillen minder geprononceerd zijn voor vaders dan voor moeders. Tezamen vormen deze resultaten een eerste indicatie dat de intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind sterker is geworden.

De resultaten van de overlevingstafelanalyse kunnen ook gebruikt worden om te laten zien hoe de sterkte van de intergenerationale overdracht verandert naarmate de kinderen ouder worden. In grafiek 5 zijn de leeftijdsspecifieke geboortekansen weergegeven voor dochters geboren tussen 1960 en 1964, uitgesplitst naar de leeftijd waarop hun moeder voor het eerst een kind kreeg. Het is duidelijk dat er een verschuiving van de curve naar rechts plaatsvindt voor elke opeenvolgende leeftijdsgroep van de moeder. Deze verschuiving stopt bij dochters rond leeftijd 30. Onder de 30 is duidelijk sprake van lagere geboortekansen naarmate de moeder ouder was, met uitstel tot gevolg. Na leeftijd 30 beïnvloedt de leeftijd van de moeder de leeftijdsspecifieke geboortekansen van hun kinderen nauwelijks meer. Hier liggen de curven van de verschillende groepen zeer dicht bij elkaar. Het is dus blijkbaar niet zo dat dochters van moeders die laat met kinderen krijgen zijn begonnen, een grotere kans op relatief laat ouderschap hebben. Dochters van oude moeders hebben een kleinere kans op relatief vroeg moederschap, maar geen verhoogde kans op laat moederschap. Een consequentie hiervan is dus ook dat dochters van oude moeders een relatief grote kans hebben om kinderloos te blijven. Op basis van leeftijdsspecifieke geboortekansen in grafiek 5 kan worden berekend dat op 40-jarige leeftijd 16 procent van de dochters van moeders die voor hun 20e verjaardag een eerste kind kregen nog kinderloos is, terwijl dit 30 procent is voor dochters van moeders die na hun 34e verjaardag een eerste kind kregen. Hetzelfde patroon dat zichtbaar is voor moeders en dochters is ook zichtbaar voor andere geslachtscombinaties van ouders en kinderen, hoewel minder geprononceerd (resultaten niet getoond).

5. Leeftijdsspecifieke geboortekansen voor dochters geboren in de periode 1960-1964

4.2 Multivariate analyses

Om de verschillende vragen tegelijk te onderzoeken zijn Cox regressiemodellen geschat. Voor elke vijfjaarsklasse en voor mannen en vrouwen afzonderlijk zijn drie modellen geschat. Het eerste model bevat alleen de hoofdeffecten

van het geboortecohort van het kind en de gemiddelde leeftijd van de ouders bij de geboorte van het eerste kind. Dit model maakt het mogelijk om vast te stellen of de intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind inderdaad bestaat. Het tweede model bevat de leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind en de leeftijd van de vader bij de geboorte van het eerste kind, in plaats van de gemiddelde leeftijd van beide ouders. Dit model laat zien wiens leeftijd, dat van de vader of van de moeder, het sterkste effect heeft. In het derde model zijn de interacties tussen het geboortecohort van het kind en de leeftijd van beide ouders opgenomen, om te onderzoeken of de sterkte van de intergenerationale overdracht verandert over de cohorten. Daarnaast zijn in dit model ook controlevariabelen toegevoegd.

De resultaten van de analyses zijn gepresenteerd in staat 2 voor dochters en in staat 3 voor zonen. In de staten zijn de geëxponentieerde effecten te zien. Deze effecten geven de verandering van de relatieve kans om een eerste kind te krijgen op een bepaalde leeftijd als de score van de onafhankelijke variabele met 1 stijgt. Voor 15–19-jarige dochters, bijvoorbeeld, geeft de waarde van 0,954 voor een geboortecohort aan dat de jaarlijkse kans om een eerste kind te krijgen tussen 15 en 19 jaar afneemt met 4,6 ($=1-0,954 \cdot 100$) procent voor elk volgend cohort. De jaarlijkse kans voor vrouwen van 15–19 jaar in 1946 om een eerste kind te krijgen is dus 4,6 procent kleiner dan die voor vrouwen van dezelfde leeftijd die geboren zijn in 1945. Om de interpretatie van de interactie-effecten te vergemakkelijken, zijn sommige effecten grafisch weergegeven in grafieken 6a en 6b. Model 1 in staten 2 en 3 toont de resultaten van een Cox regressiemodel waarin alleen cohort en de gemiddelde leeftijd van de ouders bij de geboorte van hun eerste kind zijn opgenomen. Het hoofdeffect van geboortecohort toont

het verwachte patroon. Over de cohorten heen daalt de kans op een eerste kind onder de 30, maar neemt het daarna toe. Voor de gemiddelde leeftijd van de ouders bij de geboorte van het eerste kind werd een negatief effect verwacht voor jonge kinderen en een positief effect voor oudere kinderen. Dit is omdat als intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind optreedt, van kinderen van jonge ouders verwacht kan worden dat ze een hoge kans hebben om zelf ook jong een eerste kind te krijgen. Dit resulteert in een negatief effect van de ouderlijke leeftijd op jonge leeftijd van de kinderen. Bij kinderen met oudere ouders kan juist verwacht worden dat zij een hoge kans hebben om pas op oudere leeftijd voor het eerst een kind te krijgen, wat zou resulteren in een positief effect van de ouderlijke leeftijd op oudere leeftijd van de kinderen. Het hoofdeffect van de gemiddelde leeftijd van de ouders bij de geboorte van het eerste kind sluit aan bij het eerste gedeelte van de verwachting: een hogere gemiddelde leeftijd van de ouders bij de geboorte van hun eerste kind verlaagt sterk de kans van zonen of dochters om hun eerste kind voor hun 30e verjaardag te krijgen. Na leeftijd 30 zijn de resultaten minder duidelijk. Het effect van de gemiddelde leeftijd van de ouders is erg beperkt, en nog maar licht positief na leeftijd 35.

Mogelijk wordt het verwachte positieve effect van de gemiddelde leeftijd bij de geboorte van het eerste kind boven leeftijd 30 onderdrukt door het feit dat kinderen met relatief oudere ouders meer geneigd zijn om geen kinderen te krijgen. Om dit te onderzoeken zijn alle kinderen die geen kinderen hebben gekregen uit het model gehaald, en is het model opnieuw gedraaid. De resultaten hiervan zijn bijna identiek aan die in staten 2 en 3. Dit suggereert dat er inderdaad na leeftijd 30 maar zeer beperkte overdracht plaatsvindt van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind.

Staat 2
Geëxponentieerde effecten van ouderlijke kenmerken op de kans op een eerste kind voor dochters

	Leeftijd 15–19			Leeftijd 20–24			Leeftijd 25–29			Leeftijd 30–34			Leeftijd 35–39		
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3
Geboortecohort dochter	0,954***	0,954***	0,959***	0,944***	0,944***	0,948***	0,970***	0,970***	0,974***	1,021***	1,021***	1,024***	1,044***	1,044***	1,047***
Gemiddelde leeftijd van ouders bij geboorte eerste kind	0,830***			0,893***			0,952***			0,998*			1,017**		
Leeftijd moeder bij geboorte eerste kind		0,857***	0,865***		0,920***	0,904***		0,972***	0,966***		1,005*	1,007*		1,013*	1,022*
Leeftijd vader bij geboorte eerste kind		0,962***	0,936***		0,969***	0,955***		0,980***	0,983**		0,994**	1,004*		1,005*	1,004
Leeftijd moeder x geboorte cohort			0,997***			0,996***			0,998***			1,000			1,000
Leeftijd vader x geboorte cohort			1,001*			1,000			0,999**			0,999*			1,000
Leeftijd moeder bij geboorte focuskind			0,992*			1,001			1,000			0,999			0,990*
Leeftijd vader bij geboorte focuskind			1,032*			1,015*			0,994*			0,986*			0,999
Kindertal van de moeder			1,067*			1,068**			1,076**			1,062***			1,019
Kindertal van de vader			1,086**			1,034*			0,969*			0,965***			1,013
Rangorde van het focuskind bij moeder			0,984			0,951*			0,943*			0,953*			0,986
Rangorde van het focuskind bij vader			0,903*			0,973*			1,041*			1,054*			0,999
Aantal gebeurtenissen		84	864		463	859		654	879		304	494		50	818
Aantal observaties		2	955	392	2	459	036	1	633	967	720	348		271	463

* $2 < t \leq 10$; ** $10 < t \leq 20$; *** $t > 20$

Staat 3
Geëxponentieerde effecten van ouderlijke kenmerken op de kans op een eerste kind voor zonen

	Leeftijd 15–19			Leeftijd 20–24			Leeftijd 25–29			Leeftijd 30–34			leeftijd 35–39		
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3	Model 1	Model 2	Model 3
Geboortecohort zoon	0,948***	0,948***	0,950***	0,938***	0,938***	0,941***	0,953***	0,953***	0,957***	0,998**	0,998**	1,000	1,023***	1,023***	1,025***
Gemiddelde leeftijd van ouders bij geboorte eerste kind	0,813***			0,875***			0,945***			0,989***			1,008**		
Leeftijd moeder bij geboorte eerste kind		0,877***	0,856***		0,923***	0,906***		0,973***	0,958***		1,001*	1,001		1,006*	1,022*
Leeftijd vader bij geboorte eerste kind		0,924***	0,918**		0,947***	0,936***		0,971***	0,975**		0,989***	0,996*		1,003*	0,994
Leeftijd moeder x geboorte cohort			0,997**			0,997***			0,998***			1,000*			1,000
Leeftijd vader x geboorte cohort			1,000			1,000*			0,999**			0,999**			0,999*
Leeftijd moeder bij geboorte focuskind			1,020*			1,003			1,008*			1,000			0,986*
Leeftijd vader bij geboorte focuskind			1,008			1,010*			0,993*			0,988*			1,001
Kindertal van de moeder			1,030			1,056**			1,065**			1,052**			1,026*
Kindertal van de vader			1,098*			1,054*			0,986*			0,966**			0,988
Rangorde van het focuskind bij moeder			0,984			0,964*			0,946*			0,972*			0,988
Rangorde van het focuskind bij vader			0,898*			0,964*			1,035*			1,043*			1,008
Aantal gebeurtenissen		18 138			223 180			586 674			418 707			106 615	
Aantal observaties		3 102 587			2 646 783			2 008 783			1 081 558			430 827	

* $2 < t \leq 10$; ** $10 < t \leq 20$; *** $t > 20$

Samengevat suggereren de resultaten dat intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind sterk is onder leeftijd 30, maar heel beperkt na deze leeftijd.

Hierna is onderzocht of de sterkte van de intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind verschilt voor vaders en moeders. Daartoe is de analyse herhaald met de leeftijd van de moeder en die van de vader afzonderlijk, en zijn de resultaten vergeleken met de uitkomsten met gebruik van de gemiddelde leeftijd van de ouders zoals getoond in model 1. De effecten van de leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind en de leeftijd van de vader bij de geboorte van het eerste kind waren iets zwakker dan dat van de gemiddelde leeftijd van beide ouders, maar over het algemeen vergelijkbaar. Dit suggereert dat de leeftijd van beide ouders ertoe doet bij het verklaren van de intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind (resultaten niet getoond). Samengevat zijn de afzonderlijke effecten voor moeders sterker dan die voor vaders onder leeftijd 30 en verschillen de effecten weinig na deze leeftijd.

Hierna zijn de effecten van moeders en vaders simultaan onderzocht. De resultaten hiervan zijn vermeld in model 2 in staten 2 en 3. Het effect van de leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind is sterker dan het effect van de leeftijd van de vader onder leeftijd 25. Een verschil in leeftijd van 1 jaar voor moeders verhoogt of verlaagt de kans op een eerste kind met ongeveer 8 procent voor dochters of zonen in de leeftijd 20–24. Voor vaders leidt een leeftijdsverschil van 1 jaar tot een verhoging of verlaging van de kans op een eerste kind van ongeveer 3 procent voor dochters en ongeveer 5 procent voor zonen. Met andere woorden, intergenerationale overdracht treedt op via zowel de moeder als

de vader, maar de invloed van de moeder is groter tot de leeftijd van ongeveer 25 jaar. Na leeftijd 25 zijn de effecten van de leeftijd van de moeder en de vader bij de geboorte van het eerste kind bijna gelijk. Boven de 30 zijn er geen sterke effecten van intergenerationale overdracht van zowel de moeder als de vader waarneembaar.

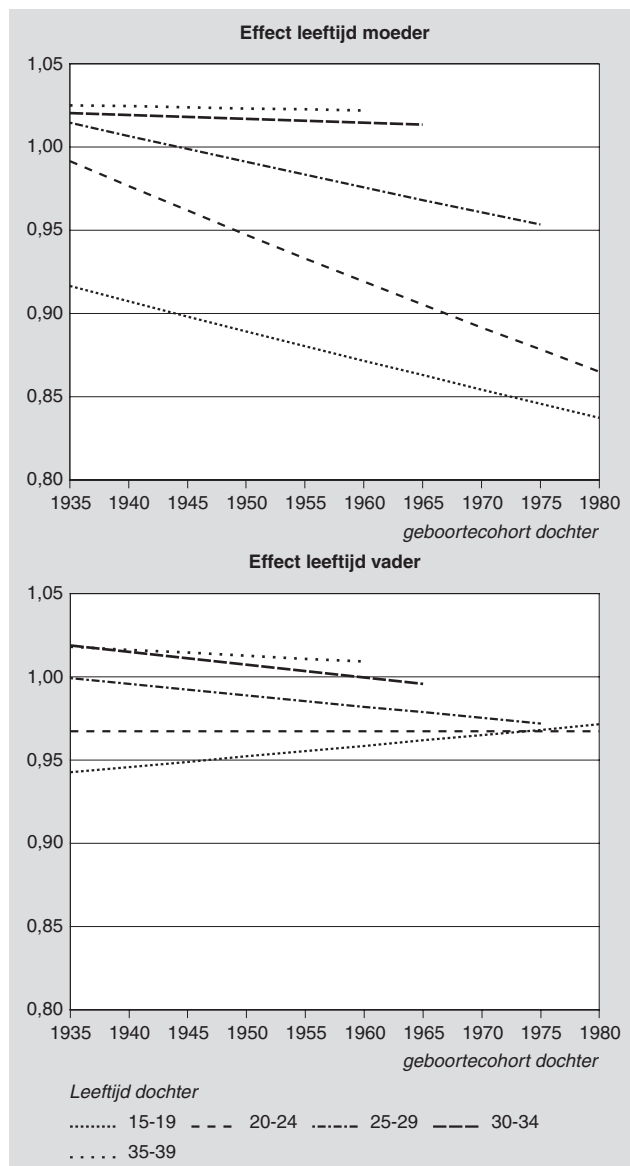
In model 3 in staten 2 en 3 zijn een aantal interacties en controlevariabelen opgenomen. De interactie tussen de leeftijd van de ouder en het geboortecohort geeft aan dat de mate van intergenerationale overdracht varieert voor opeenvolgende cohorten. Om dit te illustreren, tonen grafiek 6 de sterkte van de effecten voor beide ouders per geboortecohort en leeftijdscategorie. Deze grafieken tonen de cohort-trends van de effecten van de leeftijd van de moeder en van de vader op de kans om een eerste kind te krijgen voor de dochters. Voor moeders is de intergenerationale overdracht onder leeftijd 30 duidelijk sterker onder jongere cohorten dan onder oudere cohorten. Voor vrouwen die geboren zijn tussen 1935 en 1939 heeft de leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste kind alleen onder leeftijd 20 een duidelijk effect. Voor vrouwen geboren tussen 1970 en 1975, daarentegen, heeft de leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind een duidelijk effect voor dochters tot 30 jaar. Voor alle geboortecohorten geldt dat er geen bewijs te vinden is voor intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind na leeftijd 30.

Het patroon is anders voor de vaders. Niet alleen zijn de effecten zwakker dan voor vrouwen, maar er is ook geen duidelijke cohorttrend zichtbaar. Het effect van de leeftijd van de start van het vaderschap op de leeftijd van de start van jong moederschap neemt licht af in de tijd, terwijl er nauwelijks een zichtbare verandering valt waar te nemen in de kans om een eerste kind te krijgen op de andere leeftij-

den. De resultaten van zonen lijken op die van dochters, en zijn daarom niet getoond in een grafiek. Deze resultaten suggereren dat de sterkte van intergenerationale overdracht van moeders naar kinderen in de loop van de tijd sterker is geworden, terwijl deze overdracht door vaders min of meer gelijk is gebleven.

6. Effect van de leeftijd van de moeder/vader bij de geboorte van het eerste kind op de kans op een eerste kind van de dochter naar de leeftijd en geboortecohort van de dochter

Een aantal aanvullende indicatoren van het vruchtbaarheidsgedrag van de ouders is als controlevariabele opgenomen in model 3. Op hun effecten zal kort worden ingegaan. De leeftijd van de ouder bij de geboorte van het focuskind toont over het algemeen vrij zwakke en inconsistente effecten, wat suggereert dat de leeftijd van de ouder bij de geboorte van het eerste kind een veel sterkere determinant is van de leeftijd waarop kinderen hun ouderschap beginnen dan de leeftijd waarop de ouders deze kinderen zelf kregen. Het effect van het aantal kinderen van de ouders vertoont duidelijke geslachtsverschillen. Het aantal kinderen van de moeder verhoogt de kans op een eerste kind van

het kind op de meeste leeftijden, maar dit is maar deels het geval voor het aantal kinderen dat de vader heeft. Het kindertal van de vader verhoogt de kans op een eerste kind vóór leeftijd 25, maar verlaagt deze kans iets na deze leeftijd.

Als laatste is het effect van het rangnummer van het kind in het totale kindertal van de ouders bekeken. Hier zijn weer lichte verschillen te zien tussen de kenmerken van de moeders en van de vaders. De kans op een eerste kind is op elke leeftijd lager naarmate de moeder meer kinderen heeft op het moment dat het focuskind wordt geboren. Het rangnummer van het kind bij de vader laat een iets ander patroon zien, met uitstel voor de jongere leeftijden en inhaal voor de oudere leeftijden.

Alles samenvattend tonen de resultaten van de Cox regressie-analyses een duidelijk bewijs van intergenerationale overdracht. Dit is sterker wanneer het kind relatief jong is en wordt zwakker naarmate het kind ouder wordt. Boven leeftijd 30 is nauwelijks nog bewijs te vinden van deze intergenerationale overdracht. De intergenerationale overdracht is iets sterker voor moeders dan voor vaders, vooral voor de jonge leeftijden. De sterkte van de overdracht door vaders is nauwelijks veranderd door de tijd heen. De overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind door moeders is daarentegen door de jaren heen duidelijk sterker geworden. Deze patronen worden ook gevonden nadat rekening is gehouden met andere mogelijk relevante vruchtbaarheidsaspecten van de ouders.

5. Discussie en conclusie

In dit artikel is de intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de start van het ouderschap in detail bekeken. Dit is interessant omdat hierover nog weinig bekend is en er tegenstrijdige verwachtingen over deze samenhang en de ontwikkeling ervan geformuleerd kunnen worden. Er is gebruik gemaakt van een uniek gegevensbestand, waardoor trends in de intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind in beeld gebracht konden worden en rekening kon worden gehouden met een aantal andere aspecten van de vruchtbaarheidscarrières van de ouders.

Ten eerste is onderzocht of er inderdaad sprake is van intergenerationale overdracht van de leeftijd bij geboorte van het eerste kind. Uit onze onderzoeksresultaten blijkt dat dit zeker het geval is. De sterkte van het effect van de leeftijd waarop ouders hun eerste kind hebben gekregen op de leeftijd waarop kinderen die krijgen is, zeker op relatief jonge leeftijd, aanzienlijk. Zo geldt dat de kans dat dochters een eerste kind krijgen tussen hun 20e en 24e verjaardag met ongeveer 8 procent afneemt per jaar dat hun moeder ouder was op het moment dat zij een eerste kind kreeg.

Ten tweede is nagegaan of de sterkte van deze overdracht in de loop van de tijd veranderd is. Uit onze resultaten blijkt dat de intergenerationale overdracht van vaders op hun kinderen in de loop van de tijd nauwelijks is veranderd, maar dat de intergenerationale overdracht van moeders op hun kinderen sterker is geworden. Het zou interessant

zijn de oorzaak van deze toename van intergenerationale overdracht te achterhalen. Het kan geen bijproduct zijn van veranderingen in de intergenerationale overdracht van opleidingsniveau, omdat de intergenerationale overdracht van opleidingsniveau in Nederland zwakker is geworden voor de cohorten die meedoen in deze studie (Sieben et al., 2001; Korupp et al., 2002). Een andere mogelijke verklaring voor deze versterking van de intergenerationale overdracht is de introductie van betrouwbare anticonceptiva in de jaren zestig. Deze introductie maakte het mogelijk dat kinderen een grotere controle over het vruchtbaarheidsgedrag verkregen en – zo veronderstellen wij – dus ook beter in staat waren om de deels door de ouders overgedragen wensen omtrent de timing van ouderschap te realiseren. Heeft de introductie van de pil inderdaad dit effect gehad, dan is het mogelijk dat de cohorten die geboren zijn vanaf eind jaren zeventig, en voor wie geldt dat zowel de ouders als zichzelf gebruik konden maken van deze betrouwbare anticonceptiva, gekenmerkt worden door een nog sterkere mate van intergenerationale overdracht. Het zal pas mogelijk zijn om dit te onderzoeken wanneer vruchtbaarheidsgegevens van de cohorten die laat in de jaren zeventig en daarna geboren zijn beschikbaar komen.

De derde onderzoeksvraag ging over de verandering van de sterkte van de overdracht naarmate kinderen ouder worden. Wij veronderstelden dat deze sterkte afneemt als kinderen ouder worden, omdat kinderen zich dan steeds meer losmaken van hun ouders. Dit blijkt duidelijk uit ons onderzoek. De intergenerationale overdracht is sterker als het kind nog relatief jong is en dit effect neemt af naarmate het kind ouder wordt. Na leeftijd 30 is nauwelijks nog sprake van intergenerationale overdracht. Deze laatste bevinding suggereert overigens dat er in de toekomst wel eens sprake zou kunnen zijn van een vermindering van intergenerationale overdracht, aangezien steeds meer paren het krijgen van kinderen uitstellen tot – ver – na hun 30e verjaardag. Het is duidelijk dat deze verwachting in sterk contrast staat met de verwachting op basis van de toename van het gebruik van betrouwbare anticonceptiva.

Het laatste thema betrof de vraag of de sterkte van de intergenerationale overdracht afhankelijk is van het geslacht van het kind en van de ouder. Hieromtrent konden geen eenduidige hypothesen worden opgesteld. Eerdere onderzoeksresultaten suggereerden dat de intergenerationale overdracht iets sterker zou zijn voor dochters dan voor zonen, en dat daarnaast deze overdracht door moeders sterker is dan door vaders. Daarnaast werd de mogelijkheid besproken dat de combinatie van het geslacht van het kind en de ouder een belangrijke rol speelt. De sterkte van de intergenerationale overdracht zou dan groter zijn tussen ouder en kind van hetzelfde geslacht dan tussen ouder en kind van verschillend geslacht. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat de intergenerationale overdracht van moeders sterker is dan die van vaders, maar alleen op relatief jonge leeftijden. Verder is het opvallend dat de sterkte van de intergenerationale overdracht van moeder op kind in de loop van de tijd is toegenomen, terwijl de sterkte van de overdracht van vader op kind niet is toegenomen. Mogelijk speelt het feit dat de beslissing om kinderen te krijgen steeds sterker vervlochten is met beslissin-

gen rond opleiding en carrière hierbij een rol. Deze combinatieproblematiek speelt in sterkere mate voor vrouwen dan voor mannen, en wellicht zijn daarom dochters meer geneigd om in beschouwing te nemen op welke wijze de moeder met de problematiek is omgegaan en hoe zich dat bij haar heeft vertaald in de keuze rond de timing van ouderschap.

Alles bij elkaar genomen kan geconcludeerd worden dat het overduidelijk is dat de intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind nog steeds aanwezig is. Voor moeders is deze in de loop van de tijd zelfs sterker geworden. De vraag waarom deze intergenerationale overdracht bestaat is niet beantwoord en moet zeker onderdeel zijn van verder onderzoek. Een andere interessante vraag met betrekking tot dit onderwerp is wat precies de samenhang is tussen de leeftijd bij geboorte van het eerste kind en het uiteindelijk kindertal. Uit eerdere onderzoeken blijkt dat er intergenerationale overdracht plaatsvindt van het kindertal (Murphy en Wang, 2001; Murphy en Knudsen, 2002). Kinderen uit grote gezinnen hebben een grotere kans op een hoog kindertal dan kinderen uit kleine gezinnen. Uit ons onderzoek blijkt dat kinderen van oudere ouders het krijgen van hun eerste kind uitstellen in vergelijking met kinderen van jonge ouders. Daarnaast kan aangenomen worden dat kinderen van oudere ouders dit uitstel niet meer inhalen en hierdoor dus op een lager kindertal uitkomen dan kinderen van jonge ouders. Onze gegevens tonen bijvoorbeeld dat de uiteindelijke kinderloosheid onder kinderen van oude moeders aanmerkelijk hoger is dan onder kinderen van jonge moeders. Hieruit kan geconcludeerd worden dat het aannemelijk is dat de intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind ook bijdraagt aan zowel de hoogte van de kinderloosheid als het totaal gerealiseerde kindertal. Verder onderzoek is nodig om de precieze rol van intergenerationale overdracht van de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind hierin te achterhalen.

Literatuur

- Aasve, A., F.C. Billari, S. Mazzuco en F. Ongaro, 2002, Leaving home: A comparative analysis of ECHP data. *Journal of European Social Policy* 12, blz. 259–275.
- Aldous, J. en R. Hill, 1965, Social cohesion, lineage type, and intergenerational transmission. *Social Forces* 43, blz. 471–482.
- Amato, P.R., 1996, Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and the Family* 58, blz. 628–640.
- Anderton, D.L., N.O. Tsuya, L.L. Bean en G.P. Mineau, 1987, Intergenerational transmission of relative fertility and life course patterns. *Demography* 24, blz. 467–480.
- Arnett, J.J., 2000, Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist* 55, blz. 469–480.

- Axinn, W.G., M.E. Clarkberg en A. Thornton, 1994, Family influences on family size preferences. *Demography* 31, blz. 65–79.
- Barber, J.S., 2000, Intergenerational influences on the entry into parenthood: Mothers' preferences for family and non-family behavior. *Social Forces* 79, blz. 319–348.
- Barber, J.S., 2001, The intergenerational transmission of age at first birth among married and unmarried men and women. *Social Science Research* 30, blz. 219–247.
- Barber, J.S. en W.G. Axinn, 1998, The impact of parental pressure for grandchildren on young people's entry into cohabitation and parenthood. *Population Studies* 52, blz. 129–144.
- Beck, U. en E. Beck-Gernsheim, 1995, *The normal chaos of love*. Polity Press, Cambridge.
- Blossfeld, H.P. en J. Huinink, 1991, Human capital investments or norms of role transition? How women's schooling and career affect the process of family formation. *American Journal of Sociology* 97, blz. 143–168.
- Blossfeld, H.P. en G. Rohwer, 1995, *Techniques of event history modelling. New approaches to causal analysis*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ.
- Douglass, C.B. (ed.), 2005, *Barren states. The population 'implosion' in Europe*. Berg, Oxford.
- Foster, C., 2000, The limits to low fertility: A biosocial approach. *Population and Development Review* 26, blz. 209–234.
- Furstenberg, F.F., J.A. Levine en J. Brooks-Gunn, 1990, The children of teenage mothers: Patterns of early childbearing in two generations. *Family Planning Perspectives* 22, blz. 54–61.
- Giddens, A., 1991, *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Polity Press, Cambridge.
- Graaf, A. de, en L. Steenhof, 2006, Demografische levensloop van vijftigers. *Bevolkingstrends* 54(2), blz. 15–23.
- Graaf, N.D. de, P.M. de Graaf en G. Kraaykamp, 2000, Parental cultural capital and educational attainment in the Netherlands: A refinement of the cultural capital perspective. *Sociology of Education* 73, blz. 92–111.
- Horwitz, S.M., L.V. Klerman, H.S. Kuo en J.F. Jekel, 1991, Intergenerational transmission of school-age parenthood. *Family Planning Perspectives* 23, blz. 168–172 en 177.
- Kahn, J.R. en K.E. Anderson, 1992, Intergenerational patterns of teenage fertility. *Demography* 29, blz. 39–57.
- Kalmijn, M., A.C. Liefbroer, F. van Poppel en H. Van Solinge, 2006, The family factor in Jewish-gentile intermarriage: A sibling analysis of the Netherlands. *Social Forces* 84, blz. 1347–1358.
- Kapinus, C.A., 2004, The effect of parents' attitudes towards divorce on offspring's attitudes: Gender and parental divorce as mediating factors. *Journal of Family Issues* 25, blz. 112–135.
- Kohler, H.-P., J.L. Rodgers en K. Christensen, 1999, Is fertility behaviour in our genes? Findings from a Danish twin study. *Population and Development Review* 25, blz. 253–288.
- Korupp, S.E., H.B.G. Ganzeboom en T. van der Lippe, 2002, Do mothers matter? A comparison of models of the influence of mother's and father's educational and occupational status on children's educational attainment. *Quality and Quantity* 36(1), blz. 17–42.
- Lesthaeghe, R., en J. Surkyn, 1988, Cultural dynamics and economic theories of fertility change. *Population and Development Review* 14, blz. 1–45.
- Manlove, J., 1997, Early motherhood in an intergenerational perspective: The experiences of a British cohort. *Journal of Marriage and the Family* 59, blz. 263–279.
- Morgan, S.P. en R.B. King, 2001, Why have children in the 21st century? Biological predisposition, social coercion, rational choice. *European Journal of Population* 17, blz. 3–20.
- Murphy, M., 1999, Is the relationship between fertility of parents and children really weak? *Social Biology* 46(1/2), blz. 122–145.
- Murphy, M. en L.B. Knudsen, 2002, The intergenerational transmission of fertility in contemporary Denmark: The effects of number of siblings (full and half), birth order, and whether male or female. *Population Studies* 56, blz. 235–248.
- Murphy, M. en D. Wang, 2001, Family-level continuities in childbearing in low-fertility societies. *European Journal of Population* 17, blz. 75–96.
- Poppel, F. van, A.C. Liefbroer, J. Vermunt en W. Smeenk, 2001, Love, necessity and opportunity: Changing patterns of marital age homogamy in the Netherlands, 1950–1993. *Population Studies* 55, blz. 1–13.
- Raftery, A.E., 1995, Bayesian model selection in social research. *Sociological Methodology* 25, blz. 111–163.
- Rijken, S., 1999, *Educational expansion and status attainment. A cross-national and over-time comparison*. Thela Thesis, Amsterdam.
- Sayer, L.C., S.M. Bianchi en J.P. Robinson, 2004, Are parents investing less in children? Trends in mothers' and fathers' time with children. *American Journal of Sociology* 110(1), blz. 1–43.
- Sieben, I., J. Huinink en P.M. de Graaf, 2001, Family background and sibling resemblance in educational attainment. Trends in the former FRG, the former GDR, and the Netherlands. *European Sociological Review* 17(4), blz. 401–430.

Sobotka, T., 2004, Postponement of childbearing and late fertility in Europe. Dutch University Press, Amsterdam.

Steenhof, L. en C.J.M. Prins, 2005, Echtscheiding van ouders en kinderen. Bevolkingstrends, 53(4), blz. 47–52.

Thornton, A., T.L. Orbuch en W.G. Axinn, 1995, Parent-child relationships during the transition to adulthood. Journal of Family Issues 16, blz. 538–564.

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers

Bevolking, stand en dynamiek

	Levend- geborenen	Overledenen	Buitenlandse migratie		Totale bevolkings- groei ²⁾	Aantal inwoners aan einde van de periode	Verhuisde personen		Huwelijks- sluitingen	Echt- scheidingsen
			Immigratie	Emigratie ¹⁾			Tussen gemeenten	Binnen gemeenten		
Jaar										
2003	200297	141936	104514	104831	65460	16258032	616190	950321	80427	31479
2004	194007	136553	94019	110235	47494	16305526	617925	970322	73441	31098
2005	141685	97811	71671	88817	26728	16332254	495348	767825	63036	23971
2006	185057	135372	101150	127053	23782	16356036	652302	1025817	72369	31734
2007	180882	132948	116629	118273	46290	16402326	646766	994330	73627	32396
Kwartaal										
2005										
2e kwartaal	46857	33550	18627	26820	5114	16312596	142305	242787	25032	8256
3e kwartaal	49300	30753	30804	34372	14979	16327575	190788	262688	25437	7969
4e kwartaal	45528	33508	22240	27625	6635	16334210	162255	262350	12567	7746
2006										
1e kwartaal	45331	36327	22633	31757	-120	16334090	160698	264927	9990	8353
2e kwartaal	45387	33230	21025	30596	2586	16336676	143515	247386	25257	8251
3e kwartaal	48384	32971	34041	37213	12241	16348917	189404	255085	24622	7566
4e kwartaal	45955	32844	23451	27487	9075	16357992	158685	258419	12500	7564
2007										
1e kwartaal	44080	35157	25690	28865	5748	16363740	157865	257000	9682	8312
2e kwartaal	43721	32214	23949	26481	8975	16372715	142915	242265	23566	8258
3e kwartaal	48311	30769	37801	36454	18889	16391604	188242	248844	27511	8143
4e kwartaal	44770	34808	29189	26473	12678	16404282	157744	246221	12868	7683
2008										
1e kwartaal	43995	36258	31525	25298	13964	16418246	158611	251835	9836	8198
Maand										
2005										
april	15563	11214	6339	9301	1387	16308869	48055	82998	5542	2888
mei	15711	11453	5699	7807	2150	16311019	44487	75508	10072	2566
juni	15583	10883	6589	9712	1577	16312596	49763	84281	9418	2802
juli	16405	10381	7576	10958	2642	16315238	58352	86281	7516	2611
augustus	16701	10348	10263	12343	4273	16319511	67470	87299	7840	2683
september	16194	10024	12965	11071	8064	16327575	64966	89108	10081	2675
oktober	16024	10805	8457	10433	3243	16330818	55855	87964	4956	2434
november	14728	10796	7528	10348	1112	16331930	52902	84705	3641	2693
december	14776	11907	6255	6844	2280	16334210	53498	89681	3970	2619
2006										
januari	15399	12261	7426	10059	505	16334715	56310	89420	2931	2903
februari	14286	11377	7450	9615	744	16335459	49903	81948	3170	2550
maart	15646	12689	7757	12083	-1369	16334090	54485	93559	3889	2900
april	14543	11474	6466	10066	-531	16333559	44851	76937	4850	2456
mei	15673	10992	7221	10861	1041	16334600	48574	83716	8037	2912
juni	15171	10764	7338	9669	2076	16336676	50090	86733	12370	2883
juli	15999	12164	8614	11872	577	16337253	58291	85794	6712	2464
augustus	16262	10409	11694	12467	5080	16342333	69244	86112	7297	2655
september	16123	10398	13733	12874	6584	16348917	61869	83179	10613	2447
oktober	16144	10349	9631	11665	3761	16352678	55680	85790	5184	2592
november	15005	10865	7782	11628	294	16352972	54048	88393	3506	2698
december	14806	11630	6038	4194	5020	16357992	48957	84236	3810	2274
2007										
januari	14986	12226	9069	11370	459	16358451	57083	89275	2764	2910
februari	13894	10893	8634	7945	3690	16362141	49359	79251	3148	2394
maart	15200	12038	7987	9550	1599	16363740	51423	88474	3770	3008
april	13934	11028	7423	7935	2394	16366134	44494	74473	4659	2645
mei	15144	10795	7488	8915	2922	16369056	48362	83015	7998	2901
juni	14643	10391	9038	9631	3659	16372715	50059	84777	10909	2712
juli	16008	10452	11332	12403	4485	16377200	61388	88559	9668	2805
augustus	16260	10417	10989	13342	3490	16380690	67715	84485	7816	2846
september	16043	9900	15480	10709	10914	16391604	59139	75800	10027	2492
oktober	15681	11013	11915	9797	6786	16398390	58001	85371	5496	2722
november	14549	11291	9632	11191	1699	16400089	52772	83624	3794	2804
december	14540	12504	7642	5485	4193	16404282	46971	77226	3578	2157
2008										
januari	15029	12848	10339	10300	2220	16406502	59465	91381	2824	2891
februari	14200	11387	10858	7562	6109	16412611	50546	80012	3551	2623
maart	14766	12023	10328	7436	5635	16418246	48600	80442	3461	2684

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief het verschil tussen het officieel vastgestelde en het berekende inwonertal (overige correcties).

N.B. De cijfers voor 2006 en eerder zijn definitief.
Voor technische toelichting en verklaring van termen zie toelichting 2, blz. 96.

Technische toelichting en verklaring van termen

Toelichting 1

Bevolkingsgroei en correcties

Het CBS stelt statistieken over de bevolkingsgroei samen op basis van informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) van alle Nederlandse gemeenten. De bevolkingsgroei bestaat uit vier componenten: geboorte, sterfte, immigratie en emigratie. Niet alle mutaties worden bij gemeenten gemeld. Als een gemeente vaststelt dat een persoon niet woont op het adres waar hij of zij staat ingeschreven, wordt een administratieve afvoering doorgevoerd. Als later wordt vastgesteld dat de desbetreffende persoon toch op hetzelfde adres of op een ander adres verblijft, vindt een administratieve opnemingsplaats. Het saldo van deze administratieve correcties betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld. Daarom wordt het saldo van deze correcties meegeteld bij de emigratie. Daarnaast worden door het CBS correcties uitgevoerd omdat de informatie die het CBS ontvangt over de bevolkingsgroei inclusief administratieve correcties niet exact overeenkomt met het verschil tussen de inwonertallen in twee opeenvolgende jaren. Deze overige correcties worden meegeteld in het cijfer van de bevolkingsgroei van december.

De cijfers over immigratie en emigratie hebben betrekking op personen die ingeschreven staan in respectievelijk uitgeschreven worden uit de GBA. Aan het inschrijvingscriterium wordt voldaan indien de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

Tot 1 mei 2004 bestond de Europese Unie (EU) uit België, Duitsland, Denemarken, Finland, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Portugal, Spanje, Verenigd Koninkrijk en Zweden.

Op 1 mei 2004 zijn Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechoe Slovaakse Republiek toegetreden tot de EU. Per 1 januari 2007 zijn ook Bulgarije en Roemenië toegetreden.

Toelichting 2

Tabellen

De cijfers in de tabellen hebben betrekking op personen die in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA; vóór 1 oktober 1994: het persoonsregister) van de Nederlandse gemeenten als ingezetene zijn opgenomen (de 'de jure' bevolking). In principe wordt iedereen die voor onbepaalde tijd in Nederland woonachtig is, opgenomen in de basisadministratie van de gemeente waar hoofdzakelijk nachtrust wordt genoten (de gemeente van inschrijving of woongemeente). Een beperkt aantal personen zonder vaste gemeente van inschrijving maar wel behorende tot de 'de

jure' bevolking van Nederland staan ingeschreven in de basisadministratie van de gemeente 's-Gravenhage.

De gegevens over de (bevolking in) *huishoudens* zijn afkomstig uit de Huishoudensstatistiek en hebben betrekking op particuliere en institutionele huishoudens. De cijfers zijn gebaseerd op integrale gegevens afkomstig uit de GBA aangevuld met informatie afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking (EBB), welke gegevens bevat over personen en huishoudens op adressen.

De opgenomen *prognoses* zijn afkomstig uit de meest recente lange-termijnprognoses: Bevolkingsprognose 2002-2050 en Allochtonenprognose 2002-2050.

De *leeftijd* die in de tabellen is vermeld (tenzij anders vermeld), is het verschil tussen het kalenderjaar van de desbetreffende demografische gebeurtenis en het kalenderjaar van geboorte.

Verklaring van termen

administratieve correcties Deze correcties worden gevormd door opnemingen in respectievelijk afvoeringen uit de Gemeentelijke Basisadministratie anders dan door geboorte, sterfte, vestiging, vertrek of gemeentegrenswijziging. Het grootste deel van de administratieve correcties betreft personen waarvan de gemeentelijke overheid na onderzoek heeft vastgesteld dat ze niet meer in de gemeente op een adres woonachtig zijn en veelal naar het buitenland zijn vertrokken. Opnemingen betreft veelal personen die toch weer opduiken (in dezelfde of een andere gemeente) en in de gemeentelijke bevolkingsadministratie worden opgenomen. Het saldo van de administratieve correcties betreft dus personen die worden uitgeschreven bij een Nederlandse gemeente zonder dat daar een inschrijving in een andere Nederlandse gemeente tegenover staat. Om deze reden wordt het saldo opgeteld bij de buitenlandse emigratie (en het migratiesaldo).

adoptie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen van wie de adoptie door een Nederlandse, de Nederlands-Antilliaanse of Arubaanse rechter wordt uitgesproken verkrijgen het Nederlanderschap als ten minste één van de adoptiefouders Nederlander is.

allochtonen Personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Allochtonen die zelf in het buitenland zijn geboren vormen de eerste generatie en allochtonen die in Nederland zijn geboren de tweede generatie. Allochtonen van de eerste generatie worden onderverdeeld in de herkomstgroeperingen westers en niet-westers op grond van hun geboorteland. Ze worden tot de niet-westerse allochtonen gerekend als ze zijn geboren in Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië met uitzondering van Japan en Indonesië. Op grond van hun sociaal-economische positie worden allochtonen uit Japan en Indonesië tot de westerse allochtonen gerekend. Wat Indonesië betreft gaat het vooral om mensen die in voormalig Nederlands Indië zijn geboren. De tweede generatie wordt onderverdeeld in de herkomstgroeperingen westers en niet-westers op grond van het geboorteland van hun moeder. Is dat Nederland, dan is het geboorteland van de vader bepalend. Voor de tweede generatie is

het onderscheid tussen westers en niet-westers gebaseerd op dezelfde landenindeling als voor de eerste generatie.

asielverzoek Een schriftelijke wens om in de zin van het Verdrag van Genève van 1951 als vluchteling te worden erkend. Inwilliging van het asielverzoek leidt tot een verblijfsrechtelijke status. Een ingewilligd verzoek kan betrekking hebben op een aanvraag uit hetzelfde jaar of een eerder jaar. Als het verzoek om toelating definitief is afgewezen, vindt verwijdering van de asielzoeker plaats. Er zijn drie soorten verwijderingen, te weten uitzetting, vertrek onder toezicht en controle adres na aanzegging. Het aantal asielaanvragen wordt geregistreerd door het ministerie van Justitie, de bron voor deze cijfers. In Nederland wordt één aanvraag per persoon ingediend.

asielzoekers Personen die om uiteenlopende redenen hun land hebben verlaten om in een ander land, in dit geval in Nederland, bescherming of asiel te zoeken. De cijfers zijn afkomstig van het Ministerie van Justitie. De asielzoekers in een bepaald jaar worden niet allen ook als immigrant in dat jaar geteld. Voor dat laatste is inschrijving in een gemeentelijke basisadministratie vereist. Asielzoekers worden niet direct na aankomst als immigrant ingeschreven in de gemeentelijke basisadministratie. Voor degenen die in de centrale opvang zitten, gebeurt dit pas als zij 'statushouder' zijn geworden, of langer dan een halfjaar in een opvangcentrum verblijven. Degenen die buiten de centrale opvang onderdak hebben, worden ingeschreven mits zij rechtmatig in Nederland verblijven. De criteria voor rechtmatig verblijf zijn vermeld in artikel 8 van de Vreemdelingenwet. Nadat het CBS bericht van inschrijving in de GBA heeft ontvangen, wordt de (voormalige) asielzoeker als immigrant geteld.

A-status Een A-status werd verleend aan asielzoekers die gegronde redenen hadden om te vrezen voor vervolging in de zin van het Verdrag van Genève en de Vreemdelingenwet. Zij werden toegelaten als politiek vluchteling en kregen de vluchtelingenstatus. Dit is een definitieve verblijfsvergunning. Vanaf 1 april 2001 wordt deze status niet meer verstrekt.

autochtonen Personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren.

buitenlandse migratie De statistiek van de buitenlandse migratie heeft betrekking op alle personen die aangifte doen van het feit dat zij zich in Nederland vestigen of Nederland verlaten. Voor de immigratie wordt aan het inschrijvingscriterium voldaan als de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor de emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

controle adres na aanzegging Vertrek op eigen gelegenheid, waarbij - na controle door de politie van het laatstbekende huisadres - zal worden geregistreerd of iemand daadwerkelijk is vertrokken.

doodgeborenen De gegevens over doodgeborenen hebben sinds 1991 betrekking op de kinderen die na een zwangerschapsduur van ten minste 24 weken ter wereld zijn gekomen en die na de geboorte geen enkel teken van levensverrichting hebben vertoond (ademhaling, hartactie, spieractie). Daarnaast worden overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie de doodgeborenen kinderen met een zwangerschapsduur van 28 weken of meer apart onderscheiden.

doodsoorzaken Betreffen steeds primaire doodsoorzaken. Slechts één ziekte of gebeurtenis kan worden aangemerkt als primaire doodsoorzaak, namelijk de ziekte of de gebeurtenis waarmee de keten van gebeurtenissen die tot de dood leidde, een aanvang nam.

echtelijk Een geboorte wordt als echtelijk aangeduid als de moeder op het moment van de geboorte wettig gehuwd is of als zij weduwe is en het kind is geboren binnen 306 dagen na het overlijden van haar (mannelijke) echtgenoot. Alle andere geboorten worden niet-echtelijk genoemd. Het gaat bij niet-echtelijke geboorten dus om geboorten uit vrouwen die ongehuwd of gescheiden zijn of ten minste 306 dagen vóór de geboorte van het kind zijn verwegd.

echtscheidingen Over de periode tot en met september 1994 hebben de aantallen echtscheidingen uitsluitend betrekking op de door een Nederlandse rechter uitgesproken vonnissen die zijn ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand. Het maakte daarbij niet uit of de van echtscheidenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 zijn alleen de echtscheidingen geteld waarbij ten minste één van de betrokken partners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken.

eerste generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

emigratie Zie onder buitenlandse migratie.

erkenning (verrijking van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen die voor het bereiken van de meerderjarigheid door een Nederlandse vader worden erkend of door diens huwelijk worden gewettigd.

geboorten Betreft bevallingen, ongeacht de levensvatbaarheid van de kinderen.

Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens De GBA (Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens) is een geautomatiseerd persoonsregistratiesysteem van de gemeenten, in werking sinds 1 oktober 1994.

gestandaardiseerde sterfte Bij het (indirect) gestandaardiseerd sterfecijfer zijn de effecten van de verschillen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht tussen de diverse jaren uitgeschakeld. De gemiddelde bevolking naar leeftijd en geslacht van Nederland over 1990 heeft als standaardbevolking gediend.

herkomstgroepering Zie onder allochtonen.

huishoudens Een verzameling van één of meer personen die een woonruimte bewoont en daar zichzelf voorziet, of door derden wordt voorzien, in dagelijkse levensbehoeften. Onderscheiden worden particuliere en institutionele huishoudens. Een particulier huishouden bestaat uit één of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien. Institutionele huishoudens bestaan uit twee of meer personen voor wie in huisvesting en in dagelijkse levensbehoeften door derden bedrijfsmatig wordt voorzien. Het betreft de bewoners van instellingen zoals verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, revalidatiecentra en gevangenen die daar in principe langer dan een jaar (zullen) verblijven.

huwelijksluiting Over de periode tot en met september 1994 hebben de huwelijksluitingen betrekking op alle in Nederland gesloten huwelijken, ongeacht of de huwenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 worden alle huwelijken

geteld waarvan ten minste één van de huwelijkspartners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen, ongeacht het land waar het huwelijk is gesloten.

Sinds 1 april 2001 is het in Nederland ook voor paren van gelijk geslacht mogelijk in het huwelijk te treden.

huwende personen Alle personen die op het moment van huwelijksluiting in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

immigratie Zie buitenlandse migratie.

ingewilligde asielverzoeken Een ingewilligd asielverzoek kan betrekking hebben op een asielaanvraag uit hetzelfde of een vorig jaar. Personen van wie het asielverzoek wordt ingewilligd, krijgen een verblijfsrechtelijke status. Het gaat om personen aan wie een A-status werd verleend, een VTV (Vergunning tot Verblijf) of een VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf).

institutionele huishoudens Zie onder huishoudens. legitimiteit Binnen (echtelijk) of buiten (niet-echtelijk) het huwelijk geboren.

levendgeborenen Geborenen die enig teken van leven hebben vertoond, ongeacht de zwangerschapsduur.

levensverwachting Zie onder overlevingstafels.

naturalisatie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Verlening van het Nederlanderschap vindt plaats door middel van zelfstandige- of medenaturalisatie. Het Nederlanderschap kan, onder bepaalde voorwaarden, worden verleend aan niet-Nederlanders die daarom verzoeken en meerderjarig zijn (zelfstandige naturalisatie). Medenaturalisatie betreft minderjarige kinderen die delen in de naturalisatie van de ouder(s).

niet-echtelijk Zie onder echtelijk.

niet-westers Zie onder allochtonen.

optie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Onder bepaalde voorwaarden kan voor de Nederlandse nationaliteit geopteerd worden.

overlevingstafels Deze geven aan, hoeveel van 100 duizend pasgeboren jongens, respectievelijk meisjes de leeftijd van ½, 1½, 2½ jaar, enz. zullen bereiken op basis van de sterfteverhoudingen, die bij de bevolking gedurende een bepaalde periode zijn waargenomen. Tevens kan worden afgelezen hoe oud deze kinderen gemiddeld zullen worden. Bij iedere leeftijd staat in de overlevingstafel de levensverwachting vermeld. Dit geeft het aantal jaren aan dat de desbetreffende groep gemiddeld nog zal leven.

particuliere huishoudens Zie onder huishoudens.

partnerschapsregistratie De registratie (ingevoerd per 1 januari 1998) is mogelijk voor paren van gelijk en van verschillend geslacht. In de meeste opzichten is het geregistreerd partnerschap vergelijkbaar met het huwelijk. Een duidelijk onderscheid tussen het geregistreerd partnerschap en het huwelijk betreft evenwel de relatie tussen de partners en de eventuele kinderen. Als een vrouw die geregistreerd partner is, een kind krijgt, is zij weliswaar automatisch de moeder van haar kind, maar haar mannelijke geregistreerd partner is alleen dan de juridische vader als hij, met toestemming van de moeder, het kind erkent.

perinatale sterfte Dit cijfer omvat de doodgeborenen na een zwangerschap van ten minste 28 weken (overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie) en de overledenen binnen 1 week na de geboorte.

positie in het huishouden Zie onder huishoudens.

referentiepersoon De referentiepersoon is een statistische entiteit bedoeld om kenmerken van huishoudens aan te ontlenen. Als sprake is van een paar dan wordt de man als referentiepersoon aangeduid. In geval van een paar van gelijk geslacht wordt de oudste van het paar als referentiepersoon aangeduid.

totaal echtscheidingspercentage Geeft het percentage huwelijken aan dat tot echtscheiding zal komen als in de toekomst dezelfde kansen op sterfte en echtscheiding blijven gelden als in het waargenomen kalenderjaar.

totaal vruchtbaarheidscijfer Dit cijfer kan worden opgevat als het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw krijgt of nog zal krijgen als de in het verslagjaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare levensfase zouden gelden.

tweede generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

uitzettingen Er vindt een fysieke verwijdering uit Nederland plaats ('verwijdering met de sterke arm').

van echt scheidende personen De betrokken personen die ten tijde van de inschrijving van het bedoelde vonnis in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene zijn ingeschreven.

vergunning voor asiel bepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) bepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. De vergunning wordt voor maximaal drie jaar afgegeven. Deze personen mogen

werken op voorwaarde dat hun werkgever beschikt over een daartoe vereiste tewerkstellingsvergunning.

vergunning voor asiel onbepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) onbepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. Deze personen zijn vrij op de arbeidsmarkt (tewerkstellingsvergunning is niet vereist).

vergunning tot verblijf Asielzoekers aan wie een VTV (Vergunning tot Verblijf) werd verleend, werden niet erkend als politiek vluchteling maar werden toegelaten op grond van humanitaire overwegingen. Deze tijdelijke verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal vijf jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

verhuisde personen Hieronder worden verstaan alle verhuisde personen binnen Nederland die leiden tot verandering van gemeente van inschrijving (ook wel binnenlandse migratie genoemd) en verhuisde personen binnen een zelfde gemeente. De veranderingen van gemeente van inschrijving die in verband met grenswijzigingen tussen resp. samenvoeging van gemeenten in de basisadministratie worden geregistreerd, worden niet als verhuizing beschouwd.

vertrek onder toezicht Vertrek van afgewezen asielzoeker op eigen gelegenheid, waarbij - ter controle op het vertrek van de desbetreffende persoon - de reisdocumenten worden gezonden aan de doorlaatpost waarlangs de persoon Nederland zal verlaten.

verweduwende personen Personen die ten tijde van het overlijden van hun partner in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

verwijderde asielzoekers Verwijderingen vinden plaats als blijkt dat een asielzoeker niet (of niet langer) in Nederland mag verblijven, aangezien het verzoek om toelating definitief is afgewezen.

voorwaardelijke vergunning tot verblijf De VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf) werd toegekend aan asielzoekers die vooralsnog niet naar hun land konden

terugkeren omdat de situatie daar te gevaarlijk werd geacht. Deze verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal drie jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

westers Zie onder allochtonen.

wonend in instelling Zie onder huishoudens.

zuigelingensterfte Dit is de sterfte van kinderen jonger dan 1 jaar (dus voordat zij hun eerste verjaardag hebben bereikt).

Demografie op het web

StatLine

De cijfers van het CBS zijn beschikbaar via internet. Via internet kunt u toegang verkrijgen tot StatLine, de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u bekijken, printen of opslaan. Naast de mogelijkheid om te zoeken met trefwoorden, kan met behulp van een Thema een keuze worden gemaakt uit alle tabellen die zijn opgenomen in StatLine.

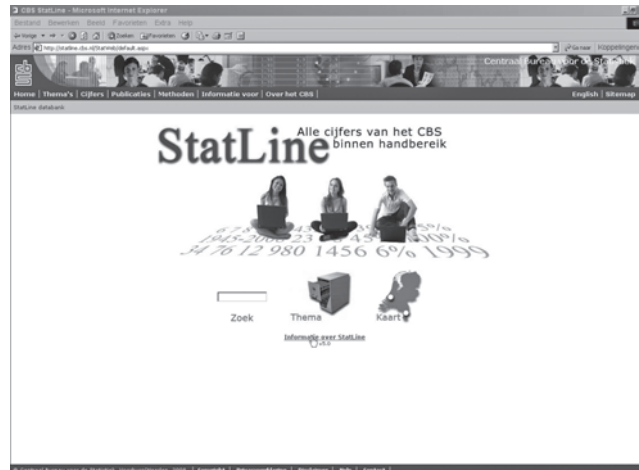
Hoe vindt u bevolkingscijfers in StatLine?

In StatLine zijn veel cijfers over bevolking te vinden. De snelste manier om deze cijfers te vinden, is als volgt. Ga naar de openingspagina van de CBS homepage (www.cbs.nl) en druk op de knop 'StatLine databank' aan de rechterzijde. U krijgt dan een scherm waarin u een zoekopdracht kunt geven (figuur 1). Als u op 'Thema' klikt, krijgt u een scherm met de thema's te zien (figuur 2).

Door op het mapje 'Bevolking' te klikken, komt u bij 'Bevolking' terecht. In de map 'Bevolking', krijgt u een lijst met tabellen en submappen (figuur 3). In de submappen vindt u informatie over bijvoorbeeld huishoudens, geboorte en verhuizingen.

Ter illustratie is in figuur 3 de tabel 'Bevolking; kerncijfers' geselecteerd. Vervolgens ziet u een overzicht van de onderwerpen in deze tabel. Hier kunt u door binnen de tabbladen 'Onderwerpen' en 'Perioden' te selecteren uw eigen tabel samenstellen. Als u uw tabel heeft samengesteld, drukt u op 'Toon gegevens bovenaan het scherm. U krijgt nu de tabel op het scherm te zien. Uiteraard kunt u deze tabel afdrukken of downloaden. Als u op het pictogram 'download', krijgt u de keuze om de tabel op te slaan in excel-formaat of ander formaat.

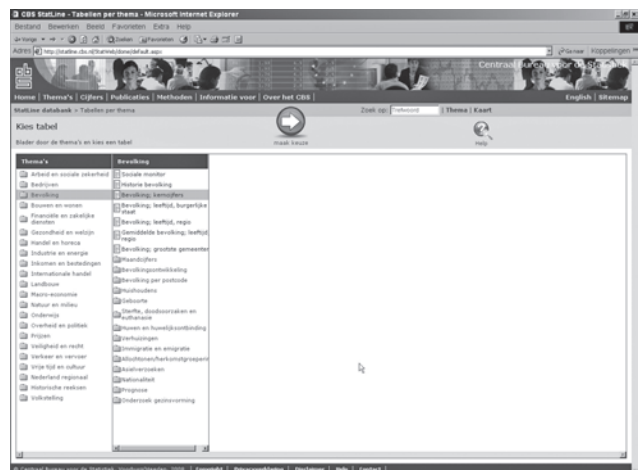
1. Zoeken in StatLine

2. StatLine Tabellen per thema

3. Bevolking in StatLine

Inhoudsopgave vanaf 1e kwartaal 2004

	<i>Kwartaal</i>	<i>Jaar</i>	<i>Pag.</i>
Bevolkingsstructuur en –ontwikkeling			
– Laagste bevolkingsgroei in twintig jaar	II	2004	4
– Grootste vertrekoverschot sinds jaren vijftig	III	2004	4
– Bijna 1300 honderdplussers	III	2004	6
– Bevolkingsgroei verder gedaald	IV	2004	4
– Bevolkingsgroei in de EU-25 en in Nederland	IV	2004	9
– Bevolkingsdichtheid	IV	2004	10
– Bevolkingsgroei in 2004 gehalveerd	I	2005	4
– Bevolkingsgroei blijft laag	II	2005	4
– Verleden en toekomst van de alleroudsten in Nederland	II	2005	93–97
– Bevolkingsgroei eerste helft 2005 uitzonderlijk laag	III	2005	4
– Dalende geboorte remt bevolkingsgroei	IV	2005	4
– Bevolkingsconcentraties: van kleine kernen tot grote agglomeraties	IV	2005	14–21
– Daling bevolkingsgroei houdt aan	I	2006	4
– Ruimtelijke verspreiding van bevolkingskernen in Nederland	I	2006	48–53
– Nederland minder grijs dan Europa	II	2006	9
– Demografische levensloop van vijftigers	II	2006	15–23
– Bevolking groeit nauwelijks meer	III	2006	4
– Demografie van Nederland, 2006	IV	2006	14–33
– Afname potentiële beroepsbevolking begint	I	2007	4
– Bevolkingstatistieken onder het persoonskaartenstelsel en het GBA-stelstel: overeenkomsten en verschillen	I	2007	14–33
– Bevolking groeit weer sneller	III	2007	4
– Een terugblik op het ouderlijk gezin	III	2007	15–19
– Stad uit balans: een grotere kloof tussen arme en rijke wijken?	III	2007	32–37
– De Nederlandse demografie in zeven tegenstellingen	IV	2007	13–18
– Bevolking groeit met 46 duizend	I	2008	4
– Groei en krimp in 2007	II	2008	7
– Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	II	2008	9
– De stand van het Sociaal Statistisch bestand	II	2008	14-18
Bevolking naar regio			
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Amsterdam	I	2004	8
– Ontwikkeling van het aantal gemeenten sinds 1900	I	2004	56–57
– Top-25 van gemeenten met grote gezinnen	II	2004	7
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Rotterdam	II	2004	12
– Bevolkingsdynamiek in de 4 grote steden	II	2004	59–68
– Top-10 van gemeenten naar de vier grote niet-westerse herkomstgroeperingen	III	2004	7
– Kinderrijke buurten in Amsterdam en Rotterdam	III	2004	12
– Grote gemeenten groeien het snelst	I	2005	5
– Gemeenten naar geslachtsverhouding onder twintigers	I	2005	6
– Aandeel 65- plussers per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2005	10
– Een eeuw gemeentelijke herindelingen	II	2005	63–64
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– Aandeel Marokkanen per buurt, Amsterdam en Utrecht	III	2005	10
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25–29
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61–68
– Populaire huwelijksgemeenten	I	2006	7
– Gemiddeld inkomen per inwoner per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2006	12
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37–44
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 1: Gemiddelde leeftijd en leeftijdsopbouw	I	2006	54–60

– Aandeel 65-plussers per gemeente	II	2006	7
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 2: Huishoudensgrootte	II	2006	48–54
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 3: Werkzame beroepsbevolking	II	2006	55–62
– Bevolkingsdichtheid per gemeente	III	2006	7
– Bevolkingsgroei per 1000 inwoners per COROP-gebied, 2005	III	2006	8
– Aandeel 0–14-jarigen in Haagse en Utrechtse buurten	III	2006	11
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per gemeente, 2006	IV	2006	7
– Gemiddeld inkomen per buurt, Den Haag en Utrecht	IV	2006	11
– Aandeel Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen in Amsterdamse buurten	I	2007	11
– Gescheiden veertigers en vijftigers per gemeente	II	2007	7
– Bevolkingsdichtheid per buurt, Den Haag en Amsterdam, 2006	II	2007	10
– Geboren Amsterdammers per gemeente, 2004	III	2007	9
– Amsterdammers in Amsterdam	III	2007	12
– Haagse migratie	IV	2007	6
– Aandeel potentiële beroepsbevolking per gemeente	IV	2007	7
– Geboren Hagenaars woonachtig in Zuid-Holland, 2004	IV	2007	8
– Wie woont waar in Den Haag?	IV	2007	10
– Geboren Rotterdammers in Zuid-Holland, 2004	I	2008	8
– Wie woont waar in Rotterdam	I	2008	11
– Geboren Utrechtse in de provincie Utrecht	II	2008	8
– De stad Groningen als roltrap van Noord-Nederland	II	2008	52–59
– Bevolkingskernen 2001–2006. Groei van dorpen, steden en agglomeraties	II	2008	66–75

Bevolking naar nationaliteit en geboorteland

– 900 duizend personen met meer dan één nationaliteit	I	2004	7
– Afghanen in Nederland	I	2004	49–52
– Gemiddelde leeftijd niet-westerse allochtonen neemt toe	II	2004	5
– Een op 18 inwoners heeft dubbele nationaliteit	II	2004	5
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Rotterdam	II	2004	12
– Iraniërs in Nederland	II	2004	54–58
– Naturalisaties in 2002	II	2004	69–72
– Kaapverdianen in Nederland	III	2004	85–89
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Den Haag en Utrecht	IV	2004	11
– Allochtonen aan het werk	IV	2004	75–84
– Minder autochtone, meer allochtone 20–64-jarigen	I	2005	5
– Voormalig Joegoslaven in Nederland	I	2005	98–103
– Nederland en Polen demografisch vergeleken	I	2005	104–109
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– De demografische levensloop van jonge Turken en Marokkanen	III	2005	70–76
– Jonge Turken en Marokkanen over gezin en taakverdeling	III	2005	77–82
– Afrikanen in Nederland	III	2005	83–89
– Concentratie allochtonen toegenomen	III	2005	90–95
– Demografie van de allochtonen in Nederland	III	2005	96–117
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Eerste generatie Antillianen naar geboorte-eiland	IV	2005	22–24
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34–38
– Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15–31
– Sociaal-economische positie van eerste generatie Antillianen en Arubanen in Nederland	II	2006	45–47
– Naast herkomstgroepering ook nationaliteit?	II	2006	63–71
– Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	III	2006	14–18
– Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	III	2006	23–28
– Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	III	2006	33–39
– Surinamers in Nederland en Suriname	IV	2006	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen onder 4- tot 12-jarigen, 2006	I	2007	7
– Aandeel Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen in Amsterdamse buurten	I	2007	11
– Geboorteplaats en etnische samenstelling van Surinamers in Nederland	I	2007	74–78
– Weer minder asielzoekers in de Europese Unie	II	2007	12–16

– Antilliaanse en Arubaanse verdachten van misdrijven	II	2007	36–38
– Allochtonenprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	60–67
– Vreemdelingen	III	2007	11
– Schatting van het aantal voormalig Joegoslaven naar huidig herkomstgebied	III	2007	38–47
– Partnerkeuze van allochtonen	IV	2007	25–31
– Belgen in Nederland en Nederlanders in België	IV	2007	47–52
– Overlijdensrisico's naar herkomstgroep: daling en afnemende verschillen	IV	2007	56–72
– Grote verschillen in aandeel buitenlandse ingezetenen	I	2008	9

Vruchtbaarheid en geboorteregeling

– Tiernermoeders: recente trends en mogelijke verklaringen	I	2004	13–22
– Geboorteregeling in 2003	I	2004	23–27
– Forse groei aantal niet-echtelijke geboorten	II	2004	5
– Top-25 van gemeenten naar aandeel niet-echtelijke geboorten	IV	2004	7
– Seizoensfluctuaties in geboorten: veranderde patronen door planning?	IV	2004	14–22
– Door omstandigheden vaak geen of één kind	I	2005	42–45
– Regionale verschillen in vruchtbaarheid: een verklarend model	I	2005	46–55
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Geloof en vruchtbaarheid	IV	2005	10
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25–29
– Ongeplande zwangerschappen	IV	2005	30–33
– Aandeel levendgeborenen met een moeder van 35 jaar of ouder	I	2006	8
– Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15–31
– Verhuizen en geboorte van het eerste kind	II	2006	6
– Aantal geboorten per duizend inwoners in de vier grote steden	II	2006	11
– Minder bevallingen in het weekend	III	2006	6
– Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	III	2006	14–18
– Aandeel niet-echtelijke geboorten per gemeente, 2005	IV	2006	8
– Vruchtbaarheid in de twintigste eeuw	I	2008	14–22
– De relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau van de vrouw	II	2008	32–41
– Intergenerationele overdracht van de leeftijd bij geboorte van het eerste kind	II	2008	82–94

Sterfte en doodsoorzaken

– Verschillen in zuigelingensterfte	I	2004	10
– Trends in doodsoorzaken, 1970–2002	I	2004	34–39
– Recente ontwikkelingen rond zelfdoding in Nederland	I	2004	40–48
– Meer crematies dan begrafenissen	II	2004	5
– Aantal verkeersdoden stijgt licht in 2003	II	2004	6
– Sterfte door hart- en vaatziekten	II	2004	10
– Moord en doodslag in Nederland, 1992–2001	II	2004	24–32
– Depressie, hartziekte en sterfte bij ouderen	II	2004	33–35
– Ontwikkelingen rond de perinatale sterfte in Nederland	III	2004	15–31
– Ontwikkelingen in alcoholgerelateerde sterfte in Nederland	III	2004	32–39
– Sterftetrends onder ouderen in zeven Europese landen van 1950–1999	III	2004	40–51
– Crimineel leven: vroeg en niet-natuurlijk sterven	III	2004	52–59
– Analyse van doodsoorzaken op basis van overlevingstafel-technieken, 1970–2003	IV	2004	23–36
– Dodelijke ongevallen in de privésfeer	IV	2004	37–42
– Longkankersterfte bij mannen blijft hoger	I	2005	5
– Minder sterfte door mildere temperaturen en uitblijven griep	I	2005	5
– Sterfte aan longkanker per 100 duizend inwoners, 2002–2003	I	2005	7
– Sterfterisico en welstand	I	2005	9
– Trends in moord en doodslag 1911–2002	I	2005	56–63
– Sterfte aan diabetes	I	2005	64–68
– Gemeenten naar aantallen overledenen	II	2005	7
– Sterfte door ziekten van de kransvaten per 100 duizend inwoners naar COROP, 2002–2003	II	2005	8
– Tuberculose als Volksvijand	II	2005	10
– Levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Hoe lang leefden wij? Historische veranderingen in de levensduur en de doodsoorzakenpatroon	III	2005	13–25

– De toekomst van onze levensverwachting	III	2005	26–56
– Een kwart eeuw wiegendood in Nederland	III	2005	57–63
– Aantal verkeersdoden sterk gedaald	III	2005	64–69
– Levensbeëindigend handelen vooral bij kanker	IV	2005	6
– Relatie tussen sterftetrends op middelbare en hoge leeftijd. Is er sprake van sterfteselectie?	IV	2005	53–60
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61–68
– Gezonde en ongezonde beroepen	I	2006	10–11
– Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	III	2006	23–28
– Recente ontwikkelingen rond moord en doodslag	III	2006	29–32
– Sterfte door longkanker in de Europese Unie	IV	2006	9
– Enkele ontwikkelingen rond de sterfte in langetermijn-perspectief	IV	2006	46–57
– Dodelijke bedrijfsongevallen: recente ontwikkelingen	IV	2006	58–61
– Sterfte door coronaire hartziekten in de Europese Unie	I	2007	9
– Sociaal-economische verschillen in sterfte en gezondheid in Nederland	I	2007	34–44
– Medische beslissingen rond het levenseinde nauwelijks van invloed op de levensverwachting	II	2007	17–35
– Aantal verkeersdoden in Nederland relatief zeer laag	III	2007	10
– Achtergronden en berekeningswijzen van CBS-overlevingstafels	III	2007	66–77
– 210 duizend oorlogsslachtoffers	IV	2007	53–55
– Overlijdensrisico's naar herkomstgroep: daling en afnemende verschillen	IV	2007	56–72
– Zelfdoding in Nederland: een statistisch overzicht	IV	2007	73–83
– Gemeenten naar aantal overledenen, 2006	I	2008	7
– Zuigelingensterfte per gemeente in Nederland, 1841–1939	I	2008	23–29

Migratie en verhuizingen

– Oudkomers en tweede generatie allochtonen	I	2004	53–55
– Minder immigranten	II	2004	5
– Afname asielaanvragen	II	2004	9
– Migranten: wie komen, wie gaan terug en wie laten hun gezin overkomen?	II	2004	36–42
– Immigratie uit Europese Unie hangt samen met conjunctuur	II	2004	43–44
– Immigranten op de arbeidsmarkt	II	2004	45–53
– Helpt Nederlandse emigranten keert weer terug	IV	2004	43–45
– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84–89
– Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuisafstand	II	2005	75–81
– Regionale verschillen in migratie over korte afstand: een ruimtelijk interactiemodel	II	2005	82–92
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37–44
– Immigratie neemt weer toe	II	2006	4
– Verhuizen en geboorte van het eerste kind	II	2006	6
– Verhuisstromen, 1948–2004	II	2006	10
– Nederland: van immigratie- naar emigratieland?	II	2006	33–40
– Emigratie van autochtonen naar België	II	2006	41–44
– Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	III	2006	29–32
– Emigratie remt bevolkingsgroei	IV	2006	4
– Inkomensdynamiek en achterliggende verhuisstromen	IV	2006	41–45
– Herkomst en bestemming van Groningers	I	2007	6
– Vestigingsoverschot per gemeente, 2006	I	2007	8
– Meer immigranten, minder emigranten	II	2007	4
– Emigranten uit Amsterdam maken plaats voor studenten en starters	III	2007	7
– Binnenlandse verhuismobiliteit, 2006	III	2007	8
– Verhuiswensen uit het Woononderzoek Nederland 2006	III	2007	20–31
– Immigratie uit nieuwe EU-lidstaten stijgt verder	IV	2007	4
– Haagse migratie	IV	2007	6
– Daling aantal asielzoekers in Europa lijkt voorbij	IV	2007	9
– Buitenlandse migratie in Nederland 1795–2006: de invloed op de bevolkingssamenstelling	IV	2007	32–46
– Migratie naar en uit Rotterdam	I	2008	6
– Laagste aantal asielverzoeken sinds 1988	I	2008	30–31
– Emigratie: de spiegel van Hollands ongenoegen	I	2008	32–38
– Eerder verblijf in Nederland vergroot kans op vertrek en terugkomst	I	2008	39–43
– Immigratie trekt aan	II	2008	4
– Migratie naar en uit Utrecht	II	2008	6
– Afstand tot ouders en verhuisgedrag	II	2008	42–51

Huwelijkssluiting, relatievorming en –ontbinding

– Uitstel van samenwonen	I	2004	28–29
– Echtscheidingenkansen van allochtonen met of zonder kinderen	I	2004	30–33
– Steeds later in het huwelijk	II	2004	5
– Financiële gevolgen van echtscheiding voor man en vrouw	II	2004	19–23
– Bijna 400 duizend personen kiezen voor een lat-relatie	III	2004	60–63
– Bijna 5 duizend flitsscheidingen in 2003	III	2004	64–66
– Financiële gevolgen van de beëindiging van ongehuwd samenwonen voor man en vrouw	III	2004	67–74
– Trends in samenwonen en trouwen	IV	2004	46–60
– Financiële gevolgen van echtscheiding op de lange termijn	IV	2004	85–89
– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Arbeidsparticipatie van vrouwen rond de echtscheiding	I	2005	90–97
– Heeft Cupido een maat(je)? Over de integratie van allochtonen op de huwelijksmarkt	II	2005	65–74
– Conjunctuur en huwelijk	III	2005	9
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten	IV	2005	39–46
– Echtscheiding van ouders en kinderen	IV	2005	47–52
– Samenwoners van gelijk geslacht	I	2006	6
– Samenwoonrelaties stabiel	I	2006	32–36
– Trouwen vanuit het ouderlijk huis	III	2006	9
– Aantal echtscheidingsprocedures iets toegenomen	III	2006	19–22
– Zonder huwelijk een kind: een kwestie van geloof	I	2007	10
– Huwelijkssluiting en – ontbinding	II	2007	6
– Gescheiden veertigers en vijftigers per gemeente	II	2007	7
– Partnerkeuze van allochtonen	IV	2007	25–31

Huishoudens en gezinnen

– Top-25 van gemeenten met grote gezinnen	II	2004	7
– Empty nest-moeders	II	2004	14–18
– Het gezinsdal: verandering van koopkracht na het krijgen van kinderen	IV	2004	61–67
– De Virtuele Volkstelling 2001: gezin en werk	IV	2004	68–74
– Bevolkingsaantal instellingen en tehuizen daalt verder	IV	2004	90–91
– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84–89
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per buurt, Amsterdam	II	2005	12
– Huishoudensprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14–18
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19–27
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28–32
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34–38
– Samenleven en kinderen	II	2006	24–27
– Wonen zonder partner	II	2006	28–32
– Passende ouderenhuisvesting	III	2006	10
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per gemeente	IV	2006	7
– Uit huis gaan van jongeren	IV	2006	34–40
– Vrouwen worden vaak alleen oud, mannen samen met een partner	II	2007	8
– Huishoudensprognose 2006–2050: veronderstellingen over burgerlijke staat en huishoudenspositie	II	2007	39–52
– Huishoudensprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	53–59
– Een terugblik op het ouderlijk gezin	III	2007	15–19
– Schatting van het aantal stiefgezinnen	IV	2007	19–22
– De ervaring van kinderen met stiefouders	IV	2007	23–24
– Van kwetsbaar gezin tot bewuste samenlevingsvorm	I	2008	10
– Ontwikkelingen in de huishoudensdynamiek sinds 1971	I	2008	44–54
– Ouders en kinderen apart	II	2008	10
– Honkvaste Utrechtse	II	2008	11
– Zeer grote gezinnen worden schaars	II	2008	60–65

Prognoses en scenario's

– Bevolkingsprognose 2003–2009: tragere bevolkingsgroei	I	2004	58–65
– Bevolkingsscenario's voor Nederland	I	2004	66–76
– Lange-termijn allochtonenscenario's voor Nederland	I	2004	77–82
– Enkele demografische en economische scenario's doorgelicht	I	2004	83–88
– Bevolkingsprognose 2004–2050: maximaal 17 miljoen inwoners	I	2005	12–18
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen	I	2005	19–23
– Prognose van emigratie op basis van een retourmigratiemodel	I	2005	24–31
– Allochtonenprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	I	2005	32–41
– Huishoudensprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14–18
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19–27
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28–32
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen over immigratie	II	2005	33–38
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen over de asielmigratie	II	2005	39–45
– Prognose van gezinsvormende migratie van Turken en Marokkanen	II	2005	46–49
– Prognose van sterfte naar doodsoorzaken: model en veronderstellingen	II	2005	50–62
– Bevolkingsprognose 2005–2011: stabiele lage groei	I	2006	61–66
– PEARL: een nieuw regionaal prognosemodel	III	2006	40–50
– PEARL: uitkomsten van de regionale bevolkings- allochtonenprognose 2005–2025 voor provincies	en III	2006	51–59
– Waar wonen ouderen nu en in 2025?	III	2006	60–62
– Bevolkingsprognose 2006–2050: model en veronderstellingen betreffende de sterfte	IV	2006	62–77
– Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over de asielmigratie	IV	2006	78–84
– Bevolkingsprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	IV	2006	85–92
– Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over de geboorte	I	2007	45–56
– Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over immigratie	I	2007	57–64
– Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over emigratie	I	2007	65–73
– Huishoudensprognose 2006–2050: veronderstellingen over burgerlijke staat en huishoudenspositie	II	2007	39–52
– Huishoudensprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	53–59
– Allochtonenprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	60–67
– Huishoudensprognose 2006–2050: huishoudens naar herkomstgroep	III	2007	54–65
– Bevolkingsprognose 2007–2014: tijdelijk hogere groei	I	2008	55–62

Internationaal

– Verschillen in zuigelingensterfte, 1960–2001	I	2004	10
– Afname asielaanvragen	II	2004	9
– Eenoudergezinnen in EU 9 procent van alle huishoudens met kinderen	III	2004	9
– Minder asielzoekers in de Europese Unie	III	2004	80–84
– Bevolkingsgroei in de EU-25 en in Nederland	IV	2004	9
– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Vroege en late vruchtbaarheid	IV	2005	9
– Daling van het eerste huwelijkscijfer	I	2006	9
– Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	I	2006	45–47
– Trouwen vanuit het ouderlijk huis	III	2006	9
– Daling aantal asielzoekers in Europa lijkt voorbij	IV	2007	9

Overig

– Zorg voor hulpbehoevende ouders	III	2004	75–79
– Werk en uitkering van Turkse en Marokkaanse immigranten	III	2004	90–96
– Ziekenhuisopnamen naar herkomstgroepering en diagnose, 1995–2001	III	2004	97–121
– Respons van eerste generatie allochtonen in het POLS	IV	2004	92–97
– Leefstijl- en risicofactoren voor hart- en vaatziekten bij jongeren	I	2005	69–83
– Enquêteonderzoek onder allochtonen: problemen, oplossingen en uitdagingen	I	2006	67–73
– Sociaal milieu en schoolkeuze	IV	2006	10
– Naar een nieuwe schatting van het aantal islamieten in Nederland	III	2007	48–53

– Trends in consultaties huisarts, specialist en fysiotherapeut door ouderen	IV	2007	84–91
– Vertraging in lengtegroei en gewichtstoename	IV	2007	92–100
– Nationale problemen in kaart gebracht	I	2008	63–69
– Hoe ver woon ik van.....	II	2008	19-22
– Jong geleerd, fout gedaan?	II	2008	23-31
– Inkomen als sociaaleconomische indicator van medisch zorggebruik bij ouderen	II	2008	76-81

Andere CBS-publicaties

Statistisch Jaarboek 2008

Dit boek bevat cijfers over alle aspecten van de Nederlandse samenleving: bevolking, inkomen, economie, prijzen, financiële markten, milieu en vele andere onderwerpen.

Het verschijnt jaarlijks in januari.

Jaarlijks, 225 blz., € 18,80 (excl. btw, administratie- en verzendkosten). Het boek is verkrijgbaar via de reguliere boekhandel en de Sdu klantenservice.

ISSN 0924-2686. Kengetal A-26.

ISBN 978-90-357-1586-8

Statistisch bulletin

Het Statistisch bulletin verschijnt wekelijks met de meest recente uitkomsten van alle statistische onderzoeken van het CBS.

www.cbs.nl

ISSN 066-9680.

De Nederlandse Economie 2006

Met deze publicatie beoogt het CBS op prettig leesbare wijze een breed en samenhangend overzicht te geven van de economie in Nederland. Behalve financieel-economische ontwikkelingen komen ook de arbeidsmarkt, bevolking, welzijn, milieu en regionale onderwerpen aan de orde. Door Nederland te spiegelen aan het buitenland, wordt bovendien de internationale positie van ons land belicht.

Jaarlijks ca. 350 blz., € 16,00.

ISBN 978-90-357-1769-5. Kengetal P-19.

ISSN 1386-1042.

Kennis en economie 2007

Kennis wordt tegenwoordig als de vierde productiefactor gezien naast de traditionele factoren: land, arbeid en kapitaal. In de publicatie Kennis en economie 2007 staan de uitkomsten van de R&D-enquête over 999 centraal. Naast de vergelijking met Nederlandse gegevens van voorgaande jaren, worden de uitkomsten ook in een internationaal perspectief geplaatst de cijfers van andere landen binnen de EU en de OESO worden hier ook gepresenteerd.

Jaarlijks. 240 blz., € 32,65

ISBN 978-90-357-1878-4. Kengetal K-300.

De digitale economie 2007

Deze nieuwe CBS-publicatie beschrijft de omvang en groei van de binnenlandse ICT-sector. Voorts wordt aandacht besteed aan het gebruik van internet door huishoudens en aan de activiteiten door het Nederlandse bedrijfsleven op internet en andere elektronische netwerken. Daarnaast worden genoemde ontwikkelingen in Nederland vergeleken met die in de ons omringende landen.

Jaarlijks, blz., € 32,65.

ISBN 978-90-357-1878-4. Kengetal P-34.

Nationale Rekeningen 2006

Deze publicatie geeft een compleet overzicht van de stand en de ontwikkeling van onze economie. Bevat gedetailleerde gegevens over de bedrijfstakken, over groepen producten en over ondernemingen, huishoudens en de overheid.

Jaarlijks ca. 300 blz., € 46,50.

ISSN 0168-3489. Kengetal P-2.

ISBN 978-90-357-1736-7

Teletekst

Conjunctuurinformatie en de meest recente CBS-persberichten staan op pagina 506 en 507 van NOS-Teletekst.

Internet

De CBS-website is te bereiken via <http://www.cbs.nl>. De site bevat statistische kerncijfers over de Nederlandse samenleving. Actuele statistische uitkomsten staan in persberichten die kunnen worden gedownload.

StatLine

StatLine is de gratis elektronische centrale databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie in de vorm van tabellen, teksten en grafieken. Alle resultaten kunt u bekijken, printen of exporteren. StatLine bevat tevens tijdreeksen over vele maatschappelijke en economische onderwerpen, over de regio en de conjunctuur.

U kunt StatLine vinden op onze website:

<http://www.cbs.nl/> of direct via: <http://statline.cbs.nl/>.

Richtlijnen voor auteurs

Voor publicatie in Bevolkingstrends komen artikelen en korte bijdragen in aanmerking die betrekking hebben op de demografie van Nederland. Ook onderzoek naar variabelen die de demografische ontwikkelingen en ruimtelijke verschillen in bevolkingskenmerken beïnvloeden, zoals onderwijs en gezondheid, kunnen in Bevolkingstrends worden opgenomen. Gezien de onafhankelijke en objectieve opstelling van het Centraal Bureau voor de

Statistiek, dienen de bijdragen vrij te zijn van subjectieve interpretaties en beleidsaanbevelingen.

Voor nadere informatie over de mogelijkheid tot plaatsing van externe bijdragen en voor richtlijnen met betrekking tot de kopij kunt u contact opnemen met de hoofdredacteur: Joop Garssen, e-mail: Bevolkingstrends@cbs.nl